

Annotation

Книга спогадів Ярослава Овада — одна з найостанніших книжок про Дивізію "Галичина". Вона найбільше з усіх розповідає про вишкільні табори і старшинські школи.

Автор книги був в одній з перших груп добровольців. Після початкового рекрутського вишколу в Гайделягрі в січні 1944 року був призначений до складу сотні почесної варті на похороні віце-губернатора Галичини Оттона Бауера у Львові.

В лютому-березні 1944 — у бойовій групі Баєрсдорфа. Бувши в той час стрільцем, автор відмічає деякі речі, котрі могли лишитися поза увагою високих старшин.

Після короткого побуту в Нойгаммері та приділення до 29-го полку Дивізії, на початку квітня 1944 Овад виїхав на 3-місячний підстаршинський вишкіл в Ляуенбургу на Помор'ї. Після повернення до Нойгаммера, в липні 1944, на кілька днів перед виїздом Дивізії на фронт до Галичини, близько 1.000 молодих українців-підстаршин, серед яких був і Ярослав Овад, заходами сотника Дмитра Палієва були виряджені на новий, старшинський вишкіл. Отже, Ярослав Овад опинився у славній "Юнкершуле Брауншвайг", яка перед тим сильно потерпіла і мусіла перенестися на схід, до Трескаві біля Познані. Після 5 місяців у Позен-Трескаві їде на новий вишкіл до "ваффеншуле" (школа зброї) в Лешанах (Чехія). Отримавши ранг хорунжого в березні 1945, автор разом з товаришами повертається до Дивізії, яка в той час знаходилася у передових лініях Східного фронту, на австро-угорському кордоні.

Під час приїзду до Дивізії генерала Шандрука і складання присяги на вірність Україні автор перебував

у фронтових лініях. А згодом прийшла звістка про смерть Гітлера, падіння Берліна і нарешті... капітуляцію. Далі був відступ Дивізії на Захід та англійський полон в Італії, звідки вийшов (власне, втік) на волю на початку квітня 1947 року.

- [Вступ](#)
- [Гайделягер](#)
- [Бойова група Баєрсдорфа](#)
- [Ляуенбург](#)
- [Позен-Трескау: «Юнкершуле Брауншвайг»](#)
- [Відпустка](#)
- [Лешани](#)
- [Фронт у Гляйхенбергу](#)
- [Відступ та полон](#)
- [notes](#)
 - [1](#)
 - [2](#)
 - [3](#)
 - [4](#)
 - [5](#)
 - [6](#)
 - [7](#)
 - [8](#)
 - [9](#)
 - [10](#)
 - [11](#)
 - [12](#)
 - [13](#)
 - [14](#)
 - [15](#)
 - [16](#)
 - [17](#)
 - [18](#)
 - [19](#)

- [20](#)
 - [21](#)
 - [22](#)
 - [23](#)
 - [24](#)
 - [25](#)
 - [26](#)
 - [27](#)
 - [28](#)
 - [29](#)
 - [30](#)
 - [31](#)
 - [32](#)
 - [33](#)
 - [34](#)
 - [35](#)
 - [36](#)
 - [37](#)
 - [38](#)
 - [39](#)
 - [40](#)
 - [41](#)
 - [42](#)
 - [43](#)
 - [44](#)
 - [45](#)
 - [46](#)
 - [47](#)
 - [48](#)
 - [49](#)
 - [50](#)
 - [51](#)
 - [52](#)
-

Вступ

Ця низка моїх спогадів за період від вересня 1943 до 1947 року включає в себе мої переживання і враження з тих часів, коли нас вишколювали, щоб зробити з нас боєздатну військову одиницю, а згодом кинули в горнило II Світової війни. Бої завершилися полоном. Ці спогади я написав ще раніше і тримав у чорновиках, бо зі свого досвіду знаю, що при щоденних турботах і змінах, все пережите помалу забувається. Тепер, маючи більше вільного часу, поки голова і руки ще працюють, я взявся переписати все те, що я раніше написав на чорновиках, дещо додаючи в міру того, як це я вдруге переживав і що ще зміг собі пригадати.

Може хтось, читаючи написане, буде мати закиди, що вживаю надто багато німецьких термінів, коли їх можна подати в українському перекладі. Наприклад, військові звання як «уштуф» та інші. Я дотримуюсь того, що такими вони були, так ми їх називали і по-українськи не можу дати найбільш точного відповідника, бо ми самі ще не маємо порядку у званнях, то не варто «мішати горох з капустою» — раз по-німецьки, раз по-українськи. Зрештою, хто не розуміє, або не знає цих термінів, не мусить вникати у їхнє значення. Я передаю події тих часів так, як я їх пережив, будучи «сірим» стрільцем «з хлібником і мішком для патронів». Можливо, що не все буде подано в суворому хронологічному порядку. Але чи хтось міг уважно стежити за їхнім перебігом, коли не знав, чи виживе і вийде цілим з цієї круговерти і всі його помисли будуть опісля нормально працювати. Я не претендую на славу письменника, але вважаю своїм обов'язком передати сучасникам і нащадкам те, що я бачив і пережив як свідок і учасник подій.

Автор

Гайделягер

Кедь ми пришла карта нароковаць...

Нарешті прийшов так довго очікуваний повідомлений нам день, коли покличуть нас до війська. Прийшов наказ, щоб 9 вересня прибути до Самбора і транспортом виїхати на вишкіл. Ми тішилися і одночасно якась невпевненість та сум налягали на серце. Але переважала радість. Вказаного дня всі ми прибули на залізничну станцію Старий Самбір, а з нами багато цивільних і родини деяких добровольців. Мене мама і сестра запитували, чи я хочу, щоб вони провели мене на станцію, але я відмовився, знаючи що прийде моя дівчина. Ми попрощалися вдома і я сам пішов до поїзда. Там вже була Катя зі своєю мамою. Бул там Геник Гумецький, Степан Скипакевич, «Письо» Шемердяк, Артем Костів, Пинянський і інші, яких прізвища або не знав, або забув. З Генком прийшла його наречена Дарка Шпиталь, з Артемом була його мама, інших не пригадую. Всі добровольці були горді, що йдуть до війська, а родичі виглядали зажурені і мовчазливі.

Приїхав поїзд. Ми всі попрощалися з рідними. Навіть не пригадую, чи ми поцілувалися з Катею і її мамою... Поїзд рушив, але ще перед тим я, будучи у вагоні, бачив, як Катя з мамою пішли бічним виходом і дорогою прямували в сторону Смільниці,^[1] навіть не дочекавши, щоб поїзд рушив, і востаннє помахати руками на прощання. Це мене вколало — от бачиш, ще не від'їхав, а вже пішли за якимись справами. Може до ворожки, щоб знати, чи повернуся назад, чи ні, щоб даремно не чекати. Таке мені прийшло на думку і на душі було прикро. От собі українка, інакша як всі. Їхали ми в

пасажирських вагонах в одному купе з Генком, маломіським паничиком, на якого я дивився трохи скося, як на гошштаплера^[2] і кар'єровича. Але в міру нашого спільного побуту ми заприятювалися і різниця між його та моїм «великоміським» вихованням затерлася. Я все ж таки був гордий з того, що народився і постійно мешкав у Львові, а він — ні. На Посаді називали всіх старосамбірських міщан «козолупами».

В Самборі, віддаленому на 18 км від Старого Самбора, ми затрималися, забрали нових добровольців з міста і навколишніх сіл, і поїзд поцокотів по рейках далі до Львова. Це ще понад 80 км. Чи по дорозі добирали на зупинках нових добровольців, вже собі не пригадую, але ще за дня ми прибули до Львова на головний вокзал, бо пригадую собі, що звідти йшли групами і повсідали у трамваї. Під керівництвом уповноважених-молодиків, мабуть з Комітету чи Боевої управи, які мали синьо-жовті пов'язки на рукавах, приїхали до великого будинку на Кульпаркові. З тих уповноважених пригадую одного, який пізніше був у нашій сотні, такий собі грубасик Попович.

Від 1939 року я зовсім не бував у Львові, але за ці чотири роки так все змінилося, що я почувався ніби в зовсім чужому місті, тим більше, що я ніколи не ходив на Кульпарків. Головний будинок був частково знищений бомбами. Направо від нього стояли бараки, де мабуть продавали квитки і знаходилась почекальня. Ми квитків не купували, тільки показали мобілізаційні посвідчення. Я думав, що заночуємо тут і тому, як львів'янин, випросив на кілька годин перепустку, бо мав намір навідатись додому. У Львові вимушено проживав мій батько, щоб німці не забрали нашого помешкання для своїх потреб.

Знайомими вулицями я подався додому на вулицю Зборівську, ч. 6, на Жовківському передмісті, що було за

10 хвилин ходу від станції Підзамче або церкви св. П'ятниці. Я йшов впевнено, почувавши себе вже напіввійськовим. Прийшов до хати, постукав у двері і увійшов до кухні.. Батько мій щось робив чи майстрував і був дуже здивований моїм приходом. Я сказав, що прийшов попрощатися, бо йду до війська. Батько аж остовпів від здивування. «А то чого, — каже, — пощо?". Від цих слів я теж остовпів. «Тату, — кажу, — та ви мені все життя прищеплювали любов до війська, ви самі колишній військовик, і тут таке питаєте. Дуже мені дивно, а я таки йду, бо зголосився і треба». Не знаю, чи випив я що-небудь, чи ні, але довго не сидів, і після того, як попрощався, знову твердим кроком попрямував до місця нашого розташування на Кульпаркові. В голові — єдина думка: щоб тільки вони там були, щоб не поїхали без мене.

Правду кажучи, на Кульпаркові я був вперше. Живучи у Львові, я туди ніколи не заходив і цього будинку не бачив. Зрештою, я не мав причини там бувати, бо там мешкали вар'яти. Крім того, Кульпарків не входив до моїх звичайних маршрутів, коли я йшов до міста, або до школи, або до бібліотеки, або попросту, щоб подивитися, що нового на професійних виставках, які мене цікавили.

Коли я повернувся, то мій товариш Артем всюди ходив зі мною, бо це був його перший побут у Львові. Я взявся змальовувати будинок санаторію, бо він виглядав дуже велично, вирішивши робити це щоразу в тих місцях, де ми будемо. Це для того, щоб зберегти «для майбутньої історії» наш побут.

Тепер навіть не знаю, що сталося з тим малюнком. На ньому закінчились наші далекосяжні пляни і мрії. Кожен з нас мав якісь харчі на дорогу, тому першою справою була перекуска, а потім — перекур. Я в цей час вже «курив», тобто покурював. Почав, коли працював у Маслосоюзі в Старому Самборі. Щоб на хвилину

відпочити від праці, але щоб не виглядало, що ми нічого не робимо, перекурювали спочатку по півцигарки, якою мене частував бухгалтер Кость Сольчаник. Так було тоді, а тепер я сам розпоряджався своїми цигарками і курих «цілу» з іншими.

Очевидно і Артем почав вже покурювати задля товариства. Ну а Ґеник вже був «старий» курець. Чи нам дали щось їсти і пити — не пригадую. Переписуючи ці спогади через великий проміжок часу, відчуваю, що багато дрібниць стерлося з пам'яті.

Не довелося нам ночувати в колишньому будинку для вар'ятів і вночі під охороною німецьких вояків нас вишикували в колону і вивели на товарний вокзал. Казали (чомусь завжди хтось з хлопців є більше поінформований від інших), що це тому, щоб польська боївка не зробила на нас якогось нападу і не закидала нас ґранатами. Знаю, що йшли ми попри тротуар вулицею Кульпарківською вгору. Було темно, але ми почували себе як військо. Перед колоною, з боків та позаду крокували німецькі вояки з крісами і це виглядало так, неначе вони вели нас як полонених. Нас привели до товарної станції і посадили в товарні вагони, мабуть по 40 хлопців у вагон, а німці сторожували, поки не розвиднілось. Зранку ми почали приглядатися до наших вартових. Це були есеси зі зброї СС, а між ними старшини з трьома зірками на петлицях. Вони виглядали немов ляльки — високі, стрункі, в гарних одностроях. А серед них один був найгарніший. Не знаю, хто про що думав, але мені хотілося, щоб я виглядав так, як він. Він був командиром нашого транспорту і згодом став сотенним нашої п'ятої сотні. Порівняно з офіцерами інших армій, яких я бачив особисто або знав зі світлин, то крім австрійської армії (в ній також УСС) ніхто не дорівнював німецькій. Польські офіцери ще... ще... Російські офіцери — ще нічого. Чеські, словацькі — далеко до цього. Французькі — не

надзвичайні. Англійські — придушені своїми круглими шапками і шпіцрутою під пахою. Ну а советські — босячня на каноненфуттер^[3].

Мабуть нам давали якісь харчі. Це звичайно були кава, хліб та ковбаса. Чи було щось гарячого «хлепнути» — не пригадую. Німці були в першому та останньому вагонах як наша охорона і як тільки поїзд зупинявся на станції або в полі, вони зразу зістрибували і проходили вздовж поїзда на випадок, якби якісь партизани чи хтось інший захотів на нас напасти. Розташувавшись в поїзді з Ґенком, Артемом та Степаном Скипакевичем на соломі в куточку, я звернув увагу на один напис, зроблений крейдою на стіні вагону російською мовою:

Не скоро, не скоро, моя дорогая,
не скоро увидишь меня.

Русские военнопленные

Я сказав: «Бачиш, Ґенку, яку долю ворожитесья нам». Ми довго над цим не задумувалися, але цей напис «забив цвяшок» підсвідомо у наші душі. Це мабуть везли російських полонених до Німеччини на працю і багато з них не повернулося. Ми не були в такій ситуації, як вони, але це віщування неприємно відбилося на нашому гуморі. Очевидно, після перекуски та перекуру наш настрій покращився, але слова ці назавжди закарбувалися в моїй пам'яті.

Ми їхали від ранку, перепускаючи інші поїзди, і щойно коло полудня прибули на місце призначення. Це була Дембіца. Це вже тепер я думаю, що подорож не могла так швидко відбутися, щоб за півдня приїхати зі Львова до Дембіци біля Кракова, бо першими йшли поїзди з військом, пораненими або військовими матеріялами на схід або захід, а ми мусіли їх

пропускати. Зрештою, ми не поспішали, бо були «товаром», залежним від наших опікунів. Подумки ми вже вважали себе військом в цивільному.

Після вивантаження нас повели за драти. Нам наказали залишити свої клунки (переважно кожен мав при собі невеликий чемодан) і повели нас в лазню та на дезинфекцію. Опісля ми здали все, що мали, на склад і тільки в одягу похідною колоною пішли широкою асфальтованою дорогою під гору до призначених нам бараків. Ми перейшли один рінг, потім другий, і нарешті попали в «наш» третій. Рінгом називалась асфальтована дорога у вигляді кола, при якій з одного чи іншого боку були дерев'яні бараки для війська, штабу, складів чи чогось іншого.

При початку нашого рінгу було (як ми вже пізніше дізналися) кіно, у великій залі якого ми святкували Святвечір, а далі по три бараки для кожної сотні. Колона була довга і її початок пішов далі, а нас затримали на горбку. Почали ділити на чоти, опісля на групи. Всі були вишикувані за ростом і вищі попали до першої чи другої чоти. Я хотів бути в одній групі з Артемом, а оскільки був вищий від нього, то пригинав коліна, потім ще з кимось помінявся місцями і кінець-кінцем ми опинилися в одній групі.

Наша третя чота отримала барак посередині. Наша кімната була прямо входу до бараку і це було дуже вигідно, бо ми перші зауважували, коли підходила якась перевірка. Нас було біля п'ятнадцяти або й більше хлопців у кімнаті. Ліжка були триповерхові, кілька стільців, стіл посередині, мабуть була піч для опалення вугіллям і якісь шафи для одягу. Знаю, що я взяв собі найвище ліжко зразу при вході. Ми мабуть були другою групою третьої чоти п'ятої сотні з уштуфом Ріхтгофеном. Чотовим був австрієць Оша, а груповим пізніше став штурман Матаушек. Інших собі не пригадую. Ґеник був у третій групі з груповим уша Бук. Забув я ще назвати

одного старосамбірщина, який був у нашій сотні — це Степан Скипакевич. Я чув, що він дезертирував в кінці війни і живе в Дітройті.

Наступного дня нас вигнали на збірку, щось пояснили і розпустили до кімнат. Ми проводили час як могли. Очевидно, що призначили денний порядок, хто мати чергувати і ходити зранку і ввечері з коновками по каву. На обід була збірка і ми всі йшли до кухні по обід. Отримавши свої порції, швидко (щоб не вистигли) повертались з ними до кімнати. Перші сідали при столі, інші сідали на ряд ліжок і так їли. Переважно давали бараболу в лушпинні, якийсь соус «тунке». Чи було якесь м'ясо, чи ні — того собі вже не пригадую. Порізному бувало. (Інколи під час обіду наші жартуни починали розповідати про деякі неапетитні речі настільки довго, що дехто біля столу не витримував і відходив в сторону. Дуже бридував такими жартами Палій і завжди залишав своє місце при столі.)

Після обіду ми з Артемом пішли на «інспекцію» до сусіднього бараку. Це був перший барак, в якому містилась зброївня, склад одягу та канцелярія сотні і там, мабуть, мешкав німецький персонал. Переходячи по коридору, я помітив на дверях напис «шрайбтубе»^[4]. З моїм гімназійним знанням німецької мови я переклав дослівно і почав пояснювати значення цього слова. Думав собі, що культурне німецьке військо має окрему кімнату для написання листів. Щось схоже на нашу читальню. Чому маєш мучитися в кімнаті або на столі, де п'ють каву та чистять зброю. Тут маєш для цього спеціальну кімнату. Заглянули всередину і переконались, що так і є. Стоїть письмовий стіл, крісла, і навіть є друкарська машинка. Я швиденько побіг по папір та конверти, бо зранку нам вже повідомили номер польової пошти, примостився біля стола і почав писати листа. Я ще добре й не розмахнувся, як увійшов хтось з

німецьких підстаршин і давай на нас кричати, що ми тут робимо. Пояснюю, як можу, але він таки не розуміє або не хоче розуміти, чого ми сюди прийшли. Добре, що нас ще не навчили падати ниць, а то напевно змусив би нас зробити це кілька десятків разів. Зібравши наші причандалля, ми спішно втекли з кімнати. От тобі і шрайбтуба, і нова наука військової термінології.

Добровольці на вишколі в Гайделягері

Мабуть ще кілька днів ми ходили в цивільному одязі, але далі нас вдягнули в однострої і, мушу визнати, що німці старалися, щоб вони на нас гарно лежали. Видали також черевики, пояси, нижню білизну, по три сорочки, краватку, хустинки, шлейки і інше. Головне, що дали багнети і кріси і ми стали справжні вояки. Мали «пиріжки», чи інакше польові шапки, так звані «фельдміце», а також шоломи з наліпками СС. Торністри були з телячої шкіри, шерстю назовні. Такі я бачив ще на світлинах мого тата з австрійського війська. Видали коци, лопатки, а їдунки, ложки, вилки і ножі були разом укладені в так званий «есбецтек». Також видали круглі коробочки з рожевого матеріалу для м'яса або мармеладу. Всі ці речі нам видали зразу після прибуття,

щоб ми могли харчуватись. Годували нас один раз в день, а зранку і ввечері давали каву. Також видали набір так званих «маркетендеварен» (зубна щітка, зубна паста, паста для взуття, щітка для взуття, нитки, голки, бритва для гоління, мило та пензель для гоління). Забув сказати, що видали ще хлібник, так званий «бротбойтель» і польову фляжку. Одягнули нас у дреліхи, в яких ми виходили на вправи. Мали однострій «А» і однострій «Б».

День виглядав майже однаково: зранку вставали о 7 годині, чергові йшли по каву («кафеголен»), а ми в цей час вмивалися, голилися, вдягалися та застеляли ліжка так, як нас навчили наші підстаршини-інструктори. Мабуть ніхто з них не думав, що йде війна, бо вимагали, щоб кинуті гроші відбивалися від добре застеленого ліжка. Наші підстаршини цим забавлялися і карали вояків за недбало застелені ліжка. Коли ми йшли на вправи, так звані «ґеленде», то шпіси не мали що робити, перевіряли всі кімнати і записували у свій записник, що знаходили не так як мало бути. Цей записник носили запхнутим за другим ґудзиком блузки, як ознаку своєї влади. Після повернення сотні мали привід, щоб покарати винного. Переважно карали додатковою муштрою. Бувало, що шпіс перевертав усі ліжка і ми мали додаткову роботу, бо мусіли знову їх застеляти.

Одного дня нас всіх завели до ревіру і поступово, група за групою, провели щеплення та татуювання на лівій руці показника групи крові, в кого яка була. Це були букви «А, АБ, Б, 0». Я отримав «0». Очевидно, що перед тим був зроблений аналіз крові. Нас також водили на огляд до дентистів, які перевіряли стан наших зубів і робили те, хто чого потребував. Мені вирвали один з передніх зубів, щоб пізніше не мати з ним клопоту. Так я залишився без зуба до кінця вишколу. Як я після того виглядав, мусять сказати ті, що

на мене дивились. Також всім зробили світлини, а через якийсь час нам видали зольдбухи з прикріпленою світлиною і наказали носити їх в лівій нагрудній кишені.

Після ранкової кави була збірка. Групові командири здавали звіт шпісові, а коли приходив сотенний, то шпіс давав йому звіт: скільки присутніх, скільки хворих в ревірі, скільки на інших заняттях. Я навіть не знаю, як цей ревір виглядав, бо ніколи в ньому не був. Оглядали, чи ми поголені, чи добре вичищені черевики, чи за нігтями нема «жалоби», тобто бруду. Перевіряли, чи є хлібник, фляжка та інші речі. Після того були команди «праворуч кроком руш» і похідною колоною ми йшли в поле на «ґеленде». Сотенний спочатку йшов з нами, а пізніше отримав коня і їздив на ньому, але ніколи не був до кінця вправ. Це добре знали наші підстаршини і не були такі «гострі» з нами. Вправи ми робили за розкладом, який висів на дошці біля шрайбтуби.

Нас розбивали на групи і навчали елементарних речей: як ходити, зупинятись, вітатись піднесенням руки. Якщо щось йшло не так, то за кару було «гінлеґен» поєднане з «ауф марш марш»^[5] і вічне «гінлеґен»^[6]. В обід ми повертались в бараки, по черзі знімали все з себе, брали їдунки і під керівництвом чергового або когось зі старшин йшли на обід. Як я вже сказав, на обід давали кілька бараболь в лушпинні (тричотири), якийсь соус-тунке, кусок м'яса або щось інше замість нього. Порції були малі, але мусіли вистачати, бо я ніколи не хворів, але зрештою вони не могли бути великими, бо після годинного відпочинку треба було знову йти на вправи, а з наповненими шлунками ми не могли їх добре виконувати. Після обіду були знову заняття — переважно по кімнатах (чищення зброї, чищення та приведення до порядку удрягу) так звана «пуп унд пліхтштунде». Заняття тривали мабуть до десятої години вечора. Десь біля сьомої години знову

давали каву і «ферфлєґунґ» (тобто масло, марґарина, хліб, мармелад, мед та ковбаса). Нарешті був цапфенштрайх^[7] і всі йшли спати.

Черговий в кімнаті пильнував, щоб кімната була чиста, заметена і всі були в ліжках. Приходив черговий підстаршина («унтерфірер фон дінст», скорочено «уфауде»), якому черговий по кімнаті давав звіт: «Група така-то, стільки-то людей. Все в порядку». Пройшовшись по кімнаті, він перевірів, чи все чисте і в порядку, сказав «Добраніч» і йшов на інспекцію до іншої кімнати. Нормально, коли ми нічим не займалися, а входив підстаршина або старшина і черговий мусив йому доповісти, що кімната щось робить або перебуває на дозвіллі. Перед тим як він входив черговий мусив крикнути «ахтунґ» (увага), щоб всі знали, що після цього буде йти звіт. Але інколи траплялося, що ввечері всі вже лежали в ліжках, а черговий кричав «ахтунґ». Тоді всі хоч не хоч мусіли зриватися з ліжок. Очевидно, що коли уфауде відходив, то ми такому черговому добре наговорили. З початку вишколу такі речі траплялись, бо ми ще добре не знали, що потрібно, а що ні.

На початку було багато нічних вправ. Щоб призвичаїти нас до ночі, показували, як все вночі по-іншому звучить. Як звучить відділ війська, коли йде в нашу сторону і коли віддаляється; як лунають постріли від нас і до нас; як звучить скоростріл; як все вночі змінюється. Те ж саме з визначенням віддалей на полі та поблизу лісу. На тих вправах все робили німці: стріляли, наступали, а ми були лише глядачами і намагалися все це запам'ятати і засвоїти нове довкілля. Іншого разу все це вже робили ми самі, а після вправ з нами обговорювали те, що було добре і вказували на наші недоліки. Ми ще були незграбні, шоломи тиснули голови, які боліли нас. Якщо стукнути по шоломі, то

голова несамовито гуділа. Але з часом ми до цього звикли. На неділю, або вже й в суботу, коли не було занять, а тільки генеральне прибирання території з миттям підлоги, стільців, столів, чищенням ліжок, до нас приїжджали рідні і привозили багато всього, чого в нас тут бракувало (напої, цигарки, їжа — одним словом всього, чого душа побажає).

Відвідини рідних в Гайделяґері

Приїжджала і моя мама та кілька разів бувала моя Катя, а також багато інших з родини. Тому військова їжа нам не обридала і ми запрошували на цей бенкет наших групових німців та чотових. Вишкільний табір Гайделяґер був розташований біля містечка Дембіца під Краковом. Назви залізничної станції ніяк не пригадаю, хоч на неї разом з іншими проводжав свою маму. Знаю тільки, що біля неї були бараки, в яких розміщувалась українська поліція («шуцманшафт») в чорних одностроях, бо в ній служив Сjunко Волосянський з Старого Самбора. Був він високого росту, гарний на лиці і веселий. Я знав його ще зі Старого Самбора, бо разом ми були при міліції. Він накульгував на ногу і коли прийшов час, щоб перейти з тимчасової міліції до постійної, я відмовився і відійшов, а він залишився і служив у Самборі. Тепер ми зустрілися в кантині, де вже

було багато наших та шуцманів. Була це добра нагода забавитися і випити пива як всі це робили, бо в час перебування на третьому рінгу цього не можна було робити. Бувало це в неділю після обіду, коли відходив поїзд. При такій щирій зустрічі ми всі знайомі сідали за столи в заповненому вояцтвом залі, яка була переповнена гамором та тютюновим димом. «Поставив» один, другий, третій і далі всі по черзі. Так і не зчулися як випили по п'ятнадцять гальб сильного польського пива. Чи пили ми «Окоцім», чи щось інше, але смакувало і швидко вдаряло в голову. Ще коли сиділи, то пили, але коли вставали, то не могли втриматись на ногах і дуже заточувалися. Очевидно, треба було вирушати в дорогу до бараків, бо в десятій годині цапфенштрайх і треба бути в ліжку. А дорога для п'яних здавалася дуже довгою... Добре, що це була широка, асфальтована головна дорога, яка переходила через цілий табір, минала перший рінг, другий рінг, де мабуть перебувало керівництво табору і де були на вишколі якісь відділи естонців. Щойно починався наш третій рінг і треба було йти під гору, де посередині цього кільця стояла наша п'ята сотня. Очевидно, що до часу, коли ми дійшли до бараків, не обходилося без коротких відпочинків, бо пиво робили своє і ми часто командували самі собі «вассер абшляґен» і йшли далі. Роздягнувшись і лежачи в ліжку, зауважували, що кімната чомусь ходила ходором, вічно крутилася в одну сторону, не пригадую тільки чи справа наліво, чи зліва направо. Ми спали як по купелі аж до ранку.

Якось так траплялося, що німці були дуже чемні, зокрема уфауде приходив, брав звіт від чергового кімнати, що все в порядку і всі сплять (як-то черговий на превелике диво був тверезий і говорив зовсім не по-п'яному!) і погасивши чемно світло, зникав тихо, замкнувши за собою двері. Мабуть німці також були

після п'ятики. А сотенний також не навідувався, одним словом — мали ми щастя і все.

Наш рінг був великим колом з асфальтовою дорогою. Навколо росли високі ялиці, а всередині білів голий пісок. Там, щоб далеко не ходити, проводилися дрібні вправи: техніка боротьби з танками, деколи звичайна муштра і все те, що не потребувало великого розмаху. Дорога на села була шутрована, а самі села стояли безлюдними, мабуть Пустків і інші, які навіть не були позначені на мапі. Все це був труппенібунгпляц^[8]. Це були терени наших вправ зі стрільби, наступу, оборони та нічних вправ. Стрільниця була окремо на полі з викопаними ровами для кидання ґранат і всілякими мурованими стінами для охорони від осколків та куснів каміння після вибуху.

Пригадую, як нас навчали кидати ручні ґранати. До них треба було звикнути і кидати не так як «поліном за псами», але щоб попасти в ціль. Пізніше накидалися ними досхочу, але поки до цього дійшло після теоретичного викладу ми мусили пройти практичний вишкіл. Одного гарного дня ми зайшли на місце, де нас навчали кидати ґранати. Ми такого ще ніколи не робили, тому були трохи злякані. Нам пояснили, що в цьому немає нічого страшного, але потрібно дотримуватись всіх правил безпеки. Все йшло добре, але трапився один випадок, коли хтось кинув ґранату надто близько. Підстаршина, який проводив вправи, негайно вистрибнув з окопу, схопив ґранату і відкинув її в бік цілі. Нічого страшного не сталось, а ми стали свідками холонокровності та витримки наших інструкторів.

Нас також навчали і часто повторювали, що якщо в бою будемо падати на землю, то щоб ніколи на задирали ніг, а притискали їх щільно до землі, щоб уникнути зайвих поранень.

Одного разу під час вправ ми зайшли дуже далеко і знайшли ще не зовсім знищене село з цілими хатами і вцілілим костьолом. В хвилини відпочинку ми зайшли всередину костьолу. В ньому не було престолу та іншого внутрішнього інвентаря. Тут почали наші «коміки», яких є завжди повно у кожному війську і які постійно вміють розвеселяти у важких ситуаціях, відправляти службу і дякувати. Не знаю, чи все це було смачно, але було весело. Робили це Дзюньо Мотика і його колеги Старосольський та Іваник. Мотика походив з Трускавця. Його двоюрідний брат фігурував в одному з відомих процесів проти ОУН в 1930-х роках.

Через якийсь час нам видали овальні розпізнавчі бляшки, зроблені з дюралюмінію. Вони мали дірки з двох сторін та щілину посередині. На них був напис «СС аусбільдунг бтл Ц.Б.Ф.» Ми повинні були їх носити на шнурочку на шиї.

Одного разу, коли в нас були «безухи»^[9], і стрільці як звичайно відводили гостей на станцію, трапилася цікава пригода. Не знаю точно, як вона розпочалася, але знаю як закінчилась. Стрелець відвів свою маму до брами і чекав відходу поїзда. В поїзді і на станції господарями були польські «баншуци», тобто залізнична охорона, набрана німцями з поляків. Один з тих баншуців чи то не допустив, чи то викинув маму з вагону. Побачивши це, наш дивізійник, не довго думаючи, підскочив до баншуца і багнетом, що мав при боці, вдарив його. Не знаю точно, чи пробив його, чи поранив. Мама поїхала, а його затримала військова поліція. Військові власті виправдали його вчинок і в нагороду отримав ще тиждень відпустки. Німці дотримувались старого імперського принципу «divide et impera»^[10], протиставляючи поляків та українців. Але нам це дуже сподобалось, що навіть у воєнний час

вміють оцінити правду і не дають принизити військової гідності.

На кінці нашого рінґу було кіно і велика заля для свят та для інших урочистостей. Після наших свят кіно чомусь згоріло і його не відбудували. На Свят-вечір приїхали до нас делегати від Бойової Управи і серед них я побачив мого професора з Філії Зенона Зеленого, якого було призначено займатись та опікуватись нашими підлітками-юнгґами, яких німці взяли до війська обслуговувати фляк-артилерію, тобто зенітні протилетунські гармати. Я тримався з ним на дуже великій віддалі, як личить учневі та професорові, тому що він для мене був дуже недоступний. Я теж мав свою гордість і не підходив до нього. Він, побачивши мене, підійшов до мене перший, подав мені руку, щось на знак вдячності за те, що я, як його учень, зголосився добровольцем. Колись він також, будучи учнем, зголошувався добровольцем до українського війська.

Знаю, що в третій сотні перебував мій шкільний товариш, один з братів Королів. Було їх двох і отець д-р Михайло Залеський був їх вуйком.

Наша сотня мала велику кількість матурантів, які за їх розмовами мали велику надію стати так званими «фіреранвертен» і мали отримати як відзнаку смужки на нараменниках (нарукавних нашивках). Але до цього ніколи не дійшло. Єдине, що нам дозволили, це почергово командувати групами. І то в мене вийшло назовні те, що мене тато весь час навчав, як то було в австрійській армії: «Цуг ім ґляйх шрітт машірен марш». Почув це мій цугфірер-австрієць і запитав мене, що я таке сказав. Я пояснив йому, що це стара, невживана вже команда австрійської армії, яку мене навчив тато. Він сказав, що можливо, але тепер треба вже по-новому, без того «машірен».

Знаю тепер, бо вчитав у всіх статтях, що справа шлейок стала великою «національною» справою.

Почалося це в штабі, а наші старшини, хоч які вони були чваньки, а казали німцям такі дурниці, що аж смішно, як такі інтелігентні люди як Долинський, Яськевич та інші могли розповідати такі дурниці. Німці постійно носили шлейки і це була обов'язкова частина уніформи. Вони були зеленого кольору і були корисним засобом для підтримування штанів. Але наші хлопці затримали свої власні пояси, щоб додатково тримати штани. Я сам носив шлейки ще будучи малим хлопцем. Навіть дівчата, в яких ще не був сформований стан, вдягали шлейки як частину спіднички. Як я став підлітком і влітку вже ходив без блузки, шлейки виявились неестетичною частиною одягу. Не так як в Америці, де навіть популярні ведучі програм якраз на злість всім мають шлейки, ще й до того червоного кольору. Ну, але це ковбої і вони на злість усім хочуть підкреслити свою свободу. Коли я ходив до гімназії, то носив шлейки в першу чергу тому, що з ними штани уклалися чи то висіли плавно, не було зморщок і не було небезпеки, щоб вони злетіли. Те саме було з іншими старшими, такими як мій тато. На селі, де не дуже дивилися на елегантність і красу, носили пояс. Пояс підходив до всього: підтримував штани, нечемних дітей навчав слухняності та розуму. Коли й цього не було, то замість пояса вживали кусок шнурка. Тепер, коли ми отримали шлейки, то не знали що робити з поясом. Віддати німцям на склад? Краще одягнемо, щоб на поясі тримались штани. Дуже практично: дома на селі їли бульбу з капустою і живіт завжди виступав вперед, а тут на військовій «ферфледзі» не було бульби і капусти. Штани висять і не спадуть, але ми ще маємо один контроль на це: притягнути пояс і все в порядку. Коли закінчились «безухи», бо після ряду випадків їх таки заборонили і тоді ми були приречені тільки на військову їжу. Тому пояси стали нам в пригоді. «Зіхер іст зіхер» — сказав пан Манліхер і додав ще одну «шперкляпу»,

казали наші старші люди, які служили в австрійському війську. Пояс і став тією другою шперкляпою, тобто забезпеченням від голодного шлунку. І чому тут дивуватися та не вміти пояснити німцям. Шлейки і пояс. А наші панове в штабі повидумували різні нісенітниці і намагались пояснювати, а німці крутили головами, бо нічого подібного не чули і не бачили.

Наші вправи і вишкіл проходили плавно. Ми розуміли, що ця школа нам потрібна, намагались говорити по-німецьки, засвоювати все, що нам казали, хоч знали, що вони собі з нас кепкують. В слухний час ми їм про це сказали і відплатилися. Ми не були тими запеклими націоналістами-шовіністами, що хотіли говорити тільки по-своєму і вважали, що німці мають навчитись нашої мови. А в моїй групі були такі «розумні» з Винник, але ми їх переконали, що це недоцільно і, взагалі, ми прийшли на науку і нам її потрібно, а не нашим інструкторам. Тому ніякою «політикою» не займались. Це був наш рекрутський початковий вишкіл. Не можу сказати, щоб він був надто важкий і неможливий до виконання. Казали нам падати на землю і лягати вправо або вліво, залежно від того, де було більше болота. «Гінлеґен, фліґер фон рехтс, фон лінкс», але я думав, що це було необхідним, щоб цивільні, які дуже стежили, щоб не забруднитися, звикли до болота і не боялися його. Поки прийшли з вправ, то все висохло, і після чищення щіткою одяг виглядав як новий. «Вони», тобто наші інструктори, місили тісто, доливали води, пекли, а по закінченні вишколу витягували з печі — і ми були спечені, готові на все, на всі смаки. Наш вишкіл був повний і добрий. Кожен з нас мав прищеплені засади послуху і дисципліни, тому й не потрібно було великої праці ані інструкторів, ані нашої, щоб дійти до порозуміння і позитивних наслідків. Тут не треба було поборювати окремі «бунтівні» характери кожного зокрема. Не треба було за нормальних умов

застосовувати догани і покарання, бо ми були добровольцями і свідомі нашого бажання служити справі. Доброволець — це велике слово. Нераз, коли ми були пригноблені вправами, сотенний нас збирав і звертався до нас з словами «майне фрайвілліге»^[11]. І з тими словами вступала до нас бадьорість і охота до всього, бо «ми українські добровольці, рушаєм лавами у бій».

Хтось якось сказав: «Я був добровольцем і більше не буду». А ми кажемо: «Ми були раз і кожен раз, коли треба буде бути, ми знову підемо добровольцями, як вільні люди, яких не женуть батогом, а вони самі розпоряджаються собою». Ідемо, бо треба, а не тому, що гонять.

Важко описати весь хід вишколу, як він відбувався, бо не маю до цього матеріялів, а зрештою, це не щоденник, якого я не міг вести, бо нам було заборонено щось такого робити. Якби такі записи колись попали в руки ворога, то це було б небезпечно і недоцільно. Тому обмежуся описом деяких моментів, які чимось відрізнялися від нашого буденного життя і військових занять.

Очевидно, вони не будуть подані в хронологічному порядку. Неприємною була справа з акордеоном, тобто ручною гармонією, яку комусь привезла мама під час відвідин. Точно цієї справи не пригадую і результату також не знаю. Але мав хтось акордеон і любив грати на ньому в неділю, коли ми після ранкового апелю і польової Служби Божої ходили і втішались присутністю знайомих і родин так званих «безухів». Деякі ховалися зі своїми дівчатами поміж деревами, а сосновий ліс був довкола всіх трьох бараків, а один навіть розіпняв шатро в лісі. Цей музикант-стрілець пригравав на акордеоні і всі розміряно прислуховувалися. Тоді була в моді пісня «Штерн фон Ріо», а ми в нашому телячому

віку зітхали до дівчат мов школярі. І сталося, що цей акордеон хтось вкрав, справа пішла до сотенного, і когось за це було покарано і мабуть так завершилася справа з музикою. Якщо не так, то може хтось цю історію поправить і доповнить. Напевно Ґеник буде справу знати краще, бо музика його друга стихія, або пристрасть.

Пісня, вислів співучого народу, також у нас процвітала. Починали від «Націоналісти, раз, два, три, молоді орлята, хлопці, хлопці, соколята», але довго не її не могли співали, бо німці заборонили. Зате «Гей, гу, гей, га, таке-то в нас життя» процвітала, а коли наші «безухи» почули, як ми натискаємо на слова «не треба нам бабів», то вже напевно думали собі «чекай, чекай, хлопче, відчепився ти від спідниць, але колись до них знову причепишся». Але назовні тільки казали «дивись, які мудрагелі, а вже занадто бобраєте». Та нічого.

Або знову співали «Ми українські добровольці», де ці слова змінювали на «українські партизани» — залежно від гумору. Також «Чи то буря, чи то грім», або знову «Гей, гу, гей, га, таке-то в нас життя». Але німці хотіли чути щось свого і почали вчити нас своїх маршових пісень «Дайнен ротен, ротен мунд цу кіссен», або «Ес штейт айне мілле ім Шварцвальдерталь». Постійно перед вечером ми чули, як естонці співали «Ферн бай зедан, ауф дер ґеґе штейт айн ґренадір ауф вахт» і думали, що вони і нас навчать, але ні. Мабуть «наші» німці її не знали. На моє запитання, щоб нас навчили «Гойте воллен вір айн лідляйд зінґен», казали, що це пісня моряків і нам зовсім не підходить. Кожен має своє і тимчасом почали нас вчити пісню вірності — «Вен алле унд трой верден зо бляйбен вір дох трой».

Коли вже завершувався термін початкового вишколу, почали нас готувати до присяги на вірність. Слова «іх швере бай Ґотт» треба було вивчати на пам'ять без помилки з правильною вимовою. Для тих,

що вивчали в школах німецьку мову, це не становило труднощів, але для тих, що «ані в зуб» було трохи трудніше. Співали ми під час маршу на вправи або коли виснажені, спітнілі, знесилені після десятка «лягай-вставай, лягай-вставай» чи хотіли, чи ні. Як не мали бажання; то кільканадцять «фліґер фон лінкс» або «гінлеґен ауф марш, марш», «цурік» і тому подібних команд це бажання нам швидко повертали. І це зовсім не було каторгою, а тільки витрушуванням з цивільних решток їхньої бундючності. Від цього ще ніхто не помер, а хто це надто серйозно сприймав, то було гірше для нього. Треба було бути гнучким, а не штивним, бо такого легко зламати.

Є загальне твердження «наших мудреців» з Галичини, що ми, галичани, не військовий матеріал, ми не військовики з крові і кости. Ми «премося на докторів, магістрів, інженерів, а до війська — ні». Може це й правда, але напевно вона відноситься до тих людей, що так кажуть і розповсюджують таку нісенітницю. Як могла людина пертися до війська «найяснішого цісаря», коли протягом довшого часу була невільником і тільки в 1848 році отримала волю. Хто хоче йти на наруги і невигоди військового життя, коли він є вільний і може спокійно працювати на своєму клаптику землі, про яку так довго мріяв. Тому панувало гасло «геть з військом» і утверджували галицького українця в цьому переконанні «добрі люди», яким це було вигідно. А коли він трохи звик до волі, коли почали його просвічувати і він зрозумів, що є не якимось забутим русином, а був колись господарем цієї землі, то коли «найясніший цісар» у 1914 році дозволив створити «свій» легіон — то галичани пішли так масово, що вороги злякались цього стихійного руху і обмежили легіон в кількості і озброєнні. Але навіть у цих умовах галичани доказали перед світом, що вони вояки і призабуте військово мистецтво для них мов герць. Вони після стількох

століть затемнення заблиснули золотим тризубом на синьому небі і дали добрий приклад наступним поколінням. Так, ми є військовою нацією, хоч маємо багато гречкосіїв, бо земля добра і не війна є суттю життя народу, лише мирне господарювання. Але якщо буде потрібно боротися, то ми це зможемо, тільки щоб доля нам сприяла.

Після Першої світової війни настала нова окупація і знову нам не дозволяли мати своє військо, але ідея самостійності зросла і виховала нових борців, які не жаліли своєї крові, щоб поставити опір загарбникам, а навіть двом зразу.

Тому прости, Боже, тим, що говорять такі дурниці. Нам потрібно і меценасів, докторів, як також батярів — не всі ж мають носити однострій (хоч не свій!). Хтось мусить і землю обробляти, і нас годувати. Але досить цієї філософії, бо треба повернутись знову до співу.

Як вже всім стало зрозуміло, що таки краще заспівати, тоді перші ряди подавали назву пісні, наприклад, «Гей, гу», а коли це повторювалось аж до останніх рядів, тоді останні ряди одноголосно казали «лід дурх». Тоді перед подавав тон і після слів «три, чотири», сказаних передніми, всі в один голос починали співати. Наші вишкільники вважали, що ми повинні співати голосно, і не зважали, чи це виходить мелодійно, чи ні. Ми, навпаки, намагались співати мелодійно. Особливістю було те, що ми не «тягнули» і не мали соліста, схожого на советського «запєвайла», співали під такт, неначе скандували вірші.

Були ще пісні (не пригадую, які саме), які німці забороняли нам співати, бо були занадто патріотичні. Вони знали про це, бо дізнавалися від наших «землячків», які були на послугах у німців і доносили про все, що діється. Тим самим мимовільно були на послугах розвідки.

Може через тиждень після нашого приїзду до табору почалися деякі рекламації і деякі хлопці ще в цивільному одязі були відправлені додому. Поїхав і «Письо» Шемердяк зі Старого Самбора. Не знаю, на якій підставі його звільнили, а інших я не пригадую. Нашим груповим спочатку був якийсь лагідний штурман, а опісля штурман Матаушек, мабуть німець чеського походження зі Шлеська. Він був товариський, часто вступав з нами в розмови на кожному перериві після вправ, щоб покурити. Взагалі був доброю людиною. Знаючи, що серед нас є багато кандидатів на старшин, пояснював про себе таке: погано бути постійно стрільцем, найкраще бути штурманом або найвищим генералом. Тим, що посередині, найгірше, бо на них постійно звалюють вину. Така була його філософія.

Групу, в якій був Ґеник і Степан Скипакевич, мав уша Бук. Мені здається, що він навіть мав лицарський хрест «ріттер кройц». Він був суворою у вишколі, але не злою людиною. Коли одного разу в Ґенка черевики блищали немов дзеркало, а він до цього був спеціалістом (неможливо цього не визнати), він похвалив Ґенка перед цілою сотнею.

Одного разу ми робили групові вправи бою на баґнети. У нашій чоті був цей «грубасик», що нас вів у Львові до трамваю. Мабуть називався Попович. Уша Бук чогось «мав на нього око», тобто недолюблював. Може тому, що був повненький. Він часто викликав його до показового двобою. Як тільки прийшло до «випаду», Бук виконав удар — вдарив Поповича в груди і зразу ж прийняв поставу «до стопи кріс». Пригадую, що кров лилася рікою, бо уша його поранив. Поповича негайно відіслали до ревіру на перев'язку. Протягом кількох днів він не ходив на виснажливі вправи.

Ми також вживали протиґазові маски. Де це відбувалося, ніяк не можу пригадати, бо стріляли патронами з сльозоточивим ґазом і ми протягом якогось

часу повинні були витримати без маски. Мені це не було важко, бо у школі ми відбували курси «ЛОПП» і я все витримав 1,5 хвилини без подиху. Вживали протиґази, щоб нас за щось покарати, але як вони казали, це не за кару, а для навчання. Також ми проводили стрільбу в протиґазах, але раз це відбули і більше не поверталися. Через вживання маски я натер собі шкіру на бороді і була проблема з щоденним голінням, бо це забирало багато часу, але я все робив і груповий похвалив мене.

Був у нашій кімнаті стрілець Бойчук, який не знаю яким чином дізнався, де знаходиться військовий «пуф» (бурдель) і загостив до нього. Коли повернувся, то оповідав нам цікаві історії про панянок, які там були, а особливо про одну з них на ім'я «Сковронек». Оповідав про неприємні наслідки лікарського втручання. Після такого болючого досвіду, все-таки час від часу знову туди ходив, але спеціального задоволення в нас не збудив і нікого не заохотив до наслідування його прикладу. Чомусь такі справи ще не були нам на думці і наші бажання ще були досить обмежені. Може хтось прочитавши подумає: «Ти пиши про себе». Може це тільки в мене таке було враження.

Ще один цікавий випадок під час вишколу стався, коли одна частина сотні окопалася, а друга наступала. Все було проведене з такою бравурою і завзяттям, що стрілець Роман Іваницький вистрелив наступаючому «ворогові» прямо в лице. Дерев'яна куля розсипалася, але віддаль була близька і ґази обсмалили обличчя. Добре, що не пошкодили очей. Ми були трохи злі на нього, але сталося — то що зробиш. Добре, що не випалив очі, а рани через якийсь час загояться. Живе він тепер у Флориді в Америці.

Навчали нас наступати. Наказали накласти баґнети на кріси і з криком, щоб робити багато шуму (і цим додавати собі сміливості), бігти на ворога. Якщо дотепер ми бігли стріляючи, то при підтримці

скорострілів багато з противника не залишилось. Треба було йти в рукопашний бій, колоти противника баґнетами або бити кольбами крісів, щоб якнайбільше вивести його з ладу. Розповіли, а опісля показали нам на прикладі один вояцький трюк, як це робити. Коли ти біжиш з зарядженим крісом і маєш насаджений баґнет, то щоб потрапити в біжучого ворога, треба дивитися через кінець вістря баґнета і прицілюватись на півдороги між собою і ворогом. Тоді стріляти. Після того цілитись в наступного ворога. Як це робити зі скорострілом, нам не показували. Але казали, щоб взяти скоростріл за ніжки, відіпняти пояс від ручки і тому, що він є роздвоєний, перекинути через голову і, тримаючи за ручку, сікти зліва направо і назад. Це коли до скоростріла є прикріплений барабан, а коли його немає, а тільки 50-набоєві кусники стрічок, що їх вживає піхота? Для важких скорострілів ці стрічки скріплюються у довгі ленти по 250 набоїв, які містяться в одній амуніційній коробці.

Одного разу були ми на горбах коло нашого рінґу і між вправами мали десять хвилин перекуру. Ми намагалися завести розмову з нашим груповим, або випитували його про речі, що нас цікавили, або він щось вияснював у нас. Так, лежачи на траві, ми почули дивний запах паленого тіла. Вдалині побачили будинки і високий комин. Він сказав, що чув від когось, що це нібито крематорій. Кого там спалювали — не знаю. Але в околиці мав знаходитись табір з людьми різних національностей. Очевидно, що я більше про це не думав і тим не цікавився. Цікаво, чи після війни хто-небудь згадав про існування такого закладу в цій околиці?

Бойові стрільби відбувались під наглядом старшин. Головні з крісів, а опісля зі скорострілів. Цілі-«шайби» спочатку становили концентричні кола з чорною серединою, а опісля стоячі на повний зріст силуети,

силуети на три чверті зросту і тільки силует людської голови. Коли довелося стріляти в коло, то збоку стояв штурман, який давав наказ відкривати стрільбу. Писар записував результат стрільби кожного. Стріляли зі столів та з землі. Після пострілу треба було сказати «абкоммен». Це є де ти прицілювався. Щоб попасти в центр, треба було прицілитись під низ, що звичайно була цифра 10 або 11. Вистрелив я один раз і кажу «абкоммен 10 під». Стрільці, що були в окопах біля цілі, показують 12. Це добре. Другий постріл дав знову такий самий результат. «Добре» — каже штурман і це мене трохи збентежило. Намагався попасти в середину, але не вийшло. Мабуть занервував через такі оцінки, шарпнув рукою і вийшла десятка. Головатий зі Самбора вибив три дванадцятки і за це отримав відпустку додому на один чи два тижні. Мене мучили докори совісти, але пропало. Було би гарно похвалитися всім, кого знаю, побути з дівчиною, а так жаль.

Ходили ми на вправи в дреліхах, а ставало чимраз зимніше. Дреліх — це густо ткани матерія синього або зеленуватого кольору, щось на кшталт матерії на подушки або перини. Перед зимою нам видали плащі та рукавиці, розставили на галявині, принесли і роздали плащі. Хлопці примірювали та обмінювалися один з одним. Я отримав свій і довго не примірював, бо він мені добре підходив.

Присяга

Подивився на мене мій штурман, поправив, покликав іншого штурмана і чотового і разом мене оглядали. Наказували повертатися на різні сторони, марширувати. Казали, що дуже добре. Не знаю, що там такого було, що всіх захоплювало, але плащ мені дуже пасував.

Рекрутський вишкіл добігав кінця і коли вважали, що ми вже зрілі вояки, наказали скласти присягу. Вивели на площу, де відбувалися Служби Божі, склали кріси в козли, поставили два ґранатомети для паради і почали проводити присягу. Все йшло гладко до місця, де треба було сказати, що присягаю Гітлерові. Кожний щось бурмотів і не хотів вимовити ім'я Гітлера. Службовий старшина повторив вдруге і тільки під примусом крізь зуби ми це повторили. І все закінчилося гладко.

Подаю по пам'яті текст присяги. «Ich schwöre bei Gott diesen heiligen Eid, dass ich im Kampf gegen den Bolschewismus dem Obersten Befehlshaber der deutschen Wehrmacht, Adolf Hitler unbedingten Gehorsam leisten und als tapferer Soldat bereit sein will, jederzeit für diesen Eid mein Leben einzusetzen»^[12].

Після того ми якоїсь неділі мали свято дружби — «камерадшафтсфест», на якому кожен випив багато пива. Були деякі рідні, робили світлини, грала музика. Ґеник грав на фортеп'яно. Цього дня мабуть отримали кращі харчі.

Одного вечора нас вишикували у повному оснащенні і наказали чекати. Десь з лісу напроти нас вийшла група стрільців також у повному оснащенні і йшла до якихось бараків. В ній я побачив Михайла Тягнибока, вже з відзнаками унтершарфюрера. Де він після того пропав, я не знаю. Тримали нас на дорозі протягом якогось часу. Нарешті ми помаршруували вниз до дванадцятої сотні під опіку нових інструкторів і нового сотенного оберштурмфюрера Шнеллера.

Дванадцята сотня Шнеллера

Так воно сталося, що після завершення рекрутського вишколу (так званого «буткампф»), майже цілу сотню перекинули на вишкіл важкої сотні. Ми стали дванадцятою сотнею. В полку 4, 8 та 12 сотні є важкими і їхнім головним озброєнням є важкі скоростріли і ґранатомети. Важкі скоростріли — це ті самі скоростріли, що у звичайній стрілецькій сотні, але вони мають лафети — станки, що роблять їх вогонь більш точним. Крім того, мають оптичні прилади для прицільного обстрілу, запасні цівки (люфи) для швидкої зміни і далеко більше патронів. Ґранатомети переважно були 81 мм, а наприкінці додали нам ще важкі 120 мм. І знову сотня розмістилася в трьох бараках, які були на самому кінці рінґу напроти кіна і великої залі. Я попав до чоти скорострілів, а Ґеник до ґранатометів (четверта чота). Сотенним був уштуф Шнеллер, високий, але вже не такий «лялька» як перший. Яким був вишкільником, годі було точно знати. Бачили ми його, коли виїжджав з нами в поле на коні та коли приймав звіти. Любив випити і казав прикріпити перед бараками гасло, що «12 сотня так добре стріляє, як п'є». Коли добре

напивався, то заходив до нас і лягав на будь-яке ліжко, а ми з того мали потіху. З підстаршин нашим був уша Зісс, був ще один незграбний штурман, але мусіли ще бути й інші, яких прізвищ я собі не пригадую.

Була вже осінь і дні ставали короткими. Щоденно ми вставали досвіта і в п'ятьмі маршерували в поле, все ще вживаючи дреліхи. Ті, що несли лафети, могли під ними зігрітися. Також пітніли ті, що несли ґранатомети, розібрані на три частини, кожна з яких була досить важка. Уша Зісс показав себе доброю людиною та добрим інструктором. На фронті під Гляйхенберґом побачив я його як уштуфа. Мабуть за його здібності його послали на старшинський перевишкіл і підняли у званні. Нормально дійти з уші до уштуфа неможливо. Тепер крім початкових вправ, прийшла ще наука застосування важкої зброї і більше годин припадало на теоретичне застосування, вивчення прицільних таблиць, перестріл через голови своїх військ, стріляння поміж люками, тобто між лівим і правим крилом своїх військ, і тому подібне. Очевидно, що ґранатомети були для стрільців новинкою і заняття позиції для стрільби займало багато часу, але збагачувало стрілецькі знання. Все йшло до того, щоб якнайшвидше це виконати, а постійні вправляння сприяли цьому. Також були виснажливі марші і зранку ми маршерували, продовжуючи спати на ходу. Коли колона затримувалася, тоді ми пробуджувалися, вдаряючи шоломами в плечі тих, що йшли перед нами. Також була проблема зі співом та виконанням команди «лягай», які були хлібом насущним кожного вишколу. Справа ускладнювалась тим, що наше оснащення було важчим і бідні стрільці другі номери з лафетами не могли так швидко падати і вставати як інші. Думаю, що цю проблему мали і в ґранатометній чоті. Цього не можна ставити як приклад, але трапилося, що коли Шнеллер надто гонив хлопцями, то одного разу на бойових стрільбах хтось із

них пустив кулю йому над головою. Від того часу він набрав трохи пошани до нас і злагіднів. Очевидно зараз зібрав всю сотню і шукав винних. Спочатку погрожував, а пізніше виправдовувався і пояснював, що це його функція, щоб нас щось навчити і вишколити, так само як інші німецькі відділи. Просив, щоб не вважали йому цього за зле. Ніхто не признався і з часом ця справа затихла.

Одного разу, застосовуючи своє знання, ми обстрілювали якусь ціль не певній віддалі. Якось скорострільчик чи навмисне, чи з неваги почав стріляти по електричних дротах високої напруги. Порвав дроти, які впали на землю і викликали пожежу. Мабуть поїхала вогнева сторожа гасити чи то траву, чи сіно. Цей випадок приніс великі неприємності, бо до Шнеллера приїхали цивільні та військові начальники, проводили якесь розслідування, але нічого з того не вийшло.

Вийшли ми одного дня на вправи зі скорострілами і приготували їх до нічної стрільби. Поставили лафети, зазначили, де має бути кожна ніжка, забили в землю кілки, перевірили поле обстрілу, встановили бегренцунг^[13], теж записали дані для стрільби вгору і вниз. Опісля розібрали все і пішли назад в бараки. Ввечері прибули на те саме місце, встановили скоростріли на зазначені місця і були готові до нічної відсічі «ворога». Не пригадую, чи дійсно наступала піхота, але на даний знак ми відкрили вогонь за записаними даними по кожному пункту і на цьому вправи завершилися, а ми повернулися додому. Мета заняття полягала у вивченні методів нічної боротьби, зокрема підтримки своєї піхоти і розбиття ворога, який появлявся вдень у намічених пунктах.

Настала зима зі снігом та морозами. Спочатку ми ходили на вправи в дреліхах і на маршах і біганинах

було тепло, але як довелося піти в окопи («штелюнг») і посидіти там якийсь час, то ставало добре зимно помимо того, що кожен мав светр під блузкою. Під час перериву ми розкладали вогонь і грілися. Але з вогнем то таке: перед тіла мало не топився від вогню, а плечі морозило не до витримання. Стрільці почали хворіти від простуди. Я також одного разу почувався дуже хворим, але на щастя пішов я до кімнати Генка, який саме перед тим отримав з дому пакунок. В ньому, крім харчів, була також горілка і я, випивши з ним за його, своє та всіх присутніх в кімнаті здоров'я, пішов спати і до ранку хворобу мов рукою зняло. Після захворювань нам видали одяг «Б», в якому вже було тепліше, а пізніше наказали нам вдягати плащі і рукавиці. Рукавиці були для нас справжньою благодаттю, бо ми постійно вправлялися із залізом. Деколи тіло прилипало до холодного металу.

Коли ми поверталися з вправ, то в печі розпалювали вогонь і при ньому робили, що було потрібно. На це був призначений щоденно один баняк вугілля, яке мало яйцеподібну форму. Спочатку, коли ще не було дуже холодно, цього вистачало, але коли настали справжні морози, ми мусіли щось придумати. Позаду наших трьох бараків стояла восьмигранна будівля у вигляді низького бараку зі стіжкуватим дахом і світлом всередині та єдиними вікном та дверима, на яких постійно висів замок. Там був запас вугілля, звідки ми отримували визначену нам щоденну норму. Один стрілець Гуль якось відчинив віконце і через нього приніс до бараку відро вугілля. Коли ми дізналися про це, то в міру нашої потреби, послали по черзі кожного з кімнати по вугілля. І мені теж довелося це робити. А коли один стояв на стійці, щоби німці не бачили і не знали, то другий перелізав через вікно по вугілля і тією самою дорогою повертався назад. Думаю, що для загального добра німцям ніхто про це не доніс.

Спочатку кожної суботи до нас приїжджали знайомі та родичі, але настав час, коли це припинилось і не стало «безухів», а з ними і доброго домашнього печива, ковбаси і горілки. Сталося це за наказом керівників табору Гайделяґер, бо цього справді було забагато. Або ми бавимося у військо, або в маминих синочків. Від того часу всі перейшли тільки на військові харчі. Але було прийнято, що коли в когось був день народження, то його звільняли від вправ на весь день. Тоді могли до нього приїхати родичі, але для цього мусів отримати посвідку від сотенного. Я мав день народження 9 листопада і отримав потрібне посвідчення. Напружено чекав приїзду мами. Вона приїхала і весь час ми говорили, поки не надійшла пора відвести її до поїзду. Я розповідав про все, що її цікавило, хвалився нашим скорострілом і демонстрував як з нього легко стріляти, бо в ньому був ремінь розділений на двоє, щоб легко було його нести, а в разі як я хотів сам стріляти, завішував пояс через шию, а тримаючи за рукоятку, міг орудувати ним сам. Хтось зі старших мені розповідав, що коли 1939 року почалась війна з Польщею, а німці дізналися, що польське військо окопалося на горі Янків над Старим Самбором, то один з вояків взяв скоростріл, і стоячи за оборогом господаря Дикого на Посаді Долішній, стріляв до війська дуже цільно. Ми не знали як це було можливо. Тепер я це все пояснював мамі.

Дівчата з «Веселого Львова» поміж стрільцями в Гайделягері

Мабуть два чи три рази приїжджала до нас з концертом група «Веселий Львів» і старалася розважити нас і принести у наше життя кілька приємних вражень. Не всі розуміли значення і роль такої групи. Ми були свого роду неспроможні оцінити це все, бо думали, що всі мають бути при війську і дуже критикували їхні намагання нас розвеселити. Ніколи я не чув про це. Видно, що був наївний і необізнаний з цією процедурою. Якось і до голови не хотіли допускати такої думки. Тому поява цивільної групи впливала негативно, а після їхнього від'їзду через кілька днів неприємне враження забулося.

Такий самий своєрідний внутрішній бунт стався, коли нас зібрали і повели на другий «рінг», де була залізнична станція, щоби з вагонів розвантажувати бараболю. Прибуло кілька вагонів і ми мали наповнювати мішки і відвозити на склад: дали нам гралі до бараболі і треба було працювати. Ми почали скаржитися груповим, що ми йшли до війська, а не розвантажувати бараболю. Це робота нижче нашої гідності. Вони нам пояснювали менш-більш таким чином: військо — це твір народу і коли покликали їх

синів, не стало робочої сили для виконання певних робіт, коли одночасно потрібно багато рук. Селянин сам посіє, сам посадить за плугом, але до збору треба більше рук, щоб земні плоди не пропали. В мирний час інакше, але у воєнний час ці сили знаходяться в армії, які співпрацюють з народом в цілому, прикладаючи до праці свої руки. Крім того, привезена бараболя йде для наших потреб, тому не потрібно багато балакати, а «марш, марш» по вили і лопати — і до праці. Було це два чи три рази за час нашого побуту в Гайделяґері.

В суботу рано були якісь легкі заняття, після обіду звичайно були виклади, а потім час для підготовки огляду кімнат. Звичайно, всі прикладали зусиль, щоб все було вичищене і в порядку, щоб опісля за кару не робити цього вдруге і мати вільний час в неділю. Але одного разу, коли вже наближався момент перевірки кімнати і все було майже готове, несподівано ввійшов уштуф Шнеллер, заточуючись на ногах. Найближчий при дверях крикнув «ахтунґ» і доповів, що кімната готується до огляду. Він махнув рукою і сказав «вайтер махен»^[14] і мов колода впав на найближче ліжко і негайно захропів. Ми всі думали використати цю нагоду, щоб уникнути дріб'язкового огляду шпіса. Нічого нікому не кажемо. Коли почули, що шпіс ходить вже в сусідній кімнаті, всі стали коло своїх ліжок, а черговий біля дверей і чекали. Ввійшов шпіс з нашим груповим підстаршиною, а ми, замість кричати «ахтунґ» всі поклали палець на уста, щоб дати зрозуміти, щоб був тихо і показали на сотенного, що спав на ліжку. Вони зразу зрозуміли в чому річ і кивком руки сказали нам забратися до сусідньої кімнати. Самі розбудили сотенного і, взявши попід руки, завели до його кімнати. Щойно тоді дозволили нам повернутися в свою кімнату, а шпіс нашої кімнати не оглядав, тільки сказав, щоб ми про цей випадок нікому не оповідали. Негарно би

виглядало, що німецький старшина впився до безтями. Які були би для нас погані наслідки, якби про це дізналась вся сотня. Отже ми повинні мати «гальт ден шпабель»{[\[15\]](#)} і нікому нічого ні мур-мур.

Очевидно, що ми не потребували вести дискусію і не потрібно було цього робити, бо ми добре розуміли ситуацію. Може з іншими їх інструктори поводитися інакше, були горді, що вони іберменші (люди вищого ґатунку), чи зроблені з іншого тіста, але у нашій сотні того не було, бо ми прямо в очі їм про це сказали і думаю, що вони з нами добре дружили. Очевидно, що на речі, які мали нормально виглядати, а не так як виглядали, вони дивилися критично і насміхалися, але ми їм опісля пояснювали, чому воно так. Чи дійсно вони погодились і зрозуміли — невідомо, але для форми підтакували нам.

До нашої сотні також були прикріплені наші старшини і під командою Шнеллера мали пройти вишкіл у важкій сотні. Це були старшини з Першої світової вини, з армії УНР, російської та польської армій, різних вишколюваних німцями легіонів. Вони мали різні цивільні професії (бухгалтери, кооператори та інші), а зголосившись до війська, мали можливість після перевишколу підтвердити свої військові звання. Була їх велика група. Пригадую з них Б. Підгайного, який опісля був уштуф і служив зв'язковим старшиною в Познані. Також незабутньою постаттю був високий і старший віком колишній полковник з Великої України. З огляду на свій вік всі вони були не такі спритні, як ми. Навантажені приладдям, справді рухалися повільно. При командах «лягай», «бігом», «марш-марш» вони так задихалися, що дивно було, як їхні серця витримували. Але вишкіл відбули, хоч не всі його закінчили. Деяких відіслали назад додому. Всі вони були

фіреранвертерами — мали по одній смужці на нараменниках замість повних старшинських відзнак.

Крім цих старшин, прибув транспорт старшин, які були на інших старшинських вишколах поза Гайделяґерем. Близького контакту в нас з ними не було, але здалека бачили як вони переходили від бараку до бараку і зауважили, як німці над ними сміялися. Це що плащ завеликий — не страшно, це навмисно зроблено німцем в бекляйдунґскамері^[16], щоб виставити на посміховисько нових старшин, а вони не вміли відповідно реагувати. Але в загальному: постава згорблена, пояс криво, плащ незастібнутий — як «Швейк». Деякі були без пояса, або шапки, чи шолома. Справді, соромно було дивитися на них і слухати критичні зауваження німців-підстаршин. Ми виправдовували їх як могли, але важке враження все-таки залишилося. Ми справді самі розчарувалися в них. Виправдати завжди можна, знаючи, що ці люди були кооператорами, бухгалтерами і іншими громадськими діячами, а постійно маючи над собою якусь вищу владу, мусіли підпорядковуватись і йти на поступки, щоб не пошкодити народному інтересові. Але вони так вжилися в свою роль, що боялися випрямувати свої спини і сміло дивитися пепред собою, знаючи, що вони щось вартують, що вони не раби, а рівноправні з іншими. Надто довго ми були в неволі, надто довго гнули спини і важко було їх переконати, прищепити новий дух. Ці старшини, на яких ми так чекали, так багато від них сподівалися, нас дуже розчарували. Вони були добрі, як батьки можуть бути добрими до дітей, розуміли нас, але нам хотілося бачити їх поставними, рішучими, гордими і мудрими. Як не вищими, то принаймні нарівні з німцями. Це була німецька політика, щоб у злomu світлі показати наших старшин. Але нема злого, щоб не вийшло на добре. Ми побачили їх і намагалися бути зовсім

протилежними до того, що ми побачили. Ми мовчки вислухали всі епітети, кинуті в їхню сторону.

Вишкіл завершувався і всі запитували, що далі буде з нами, але не знаходили відповіді. Не знали навіть ці люди, які приносили все нові паролі.

Прийшов Новий рік і інші свята, але ми їх не святкували. Мабуть не мали ніяких вправ. Вайнахтен^[17] у німців велике свято і, не дивлячись на нацистський режим, всі його далі урочисто святкували. Очевидно, ми отримали новий набір маркетенденварен. На наші свята (на Свят-вечір) ми зійшлися у великому залі, засіли до столів, приїхали делегати з Боевої Управи, з'їли, випили. Було кілька промов і тостів. Всі заколядували кілька коляд і з піднесеним духом та новими надіями на краще майбутнє розійшлися по кімнатах. Прийшов Новий рік, а через кілька днів прийшла сумна звістка, що у Львові на вулиці вбито полковника УСС Романа Сушка, організатора українського війська і військового провідника ОУН. Хто, що і як — ми точно не знали і навіть не знали, хто приніс нам цю звістку і чому. Чи це зробили німці, чи большевицькі партизани, чи бандерівці, бо ці останні почали розправлятися з деякими визначними людьми, які не поділяли їх поглядів?

Незабаром після цього прийшла звістка, що советські партизани вбили у Львові губернатора Бауера і його секретаря. Тоді отримала наша сотня наказ їхати до Львова для почесної варти. Ми були вишколені йти в поле, а не на парад до Львова. Не залишилося багато часу на додаткову науку. Зі всієї сотні вибрали одну чоту і стали нас інтенсивно вишколювати. Напевно це тривало з раннього ранку до пізнього вечора. Ми маршували, вставали в ряди, повертали вліво, вправо, виконували команди «почесть крісом віддай», «на плече кріс», «до стопи кріс», «до віддання почеси «гох легт

ан», залп. І так весь час одне й те саме. Це були речі, які ми знали, але нас шліфували у виконанні цих команд. Крім того, наша чота вправлялася у спеціальному маршуванні, поворотах та зупинках. Також тренували постріли залпом над могилою. Ми ще не були на похороні, а нас вже прозвали «похоронниками». Інструктори звертали велику увагу на координацію рухів при виконанні команд «цур сальве»^[18], «гох легт ан», «фаєр»^[19]. Спочатку залпи не виходили одночасні (ми вправлялися сліпими патронами) і вони, тобто наші цугфірер і групенфірери, сміялися і казали, що після наших пострілів зразу видно, що ми з скорострільної сотні. Але в цьому випадку залп повинен лунати як один постріл. Вправлялися так довго, поки не вийшло гаразд і нас похвалили. Часу було обмаль.

Нам видали левики на рукави і кожен собі його пришив. Мабуть через два дні таких вправ на третій день до нас прибула колона авт «швімбаґен». Перед тим ми дістали по одній ібермантлі і повні патронташі бойових патронів та кілька коробок сліпих, кілька скорострільів та по дві ручні ґранати. Сіли до авт і з компаніфірером Шнеллером вирушили до Львова.

Їхали якийсь час добре, аж у певному місці колона затрималася на дорозі перед переїздом через великі ліси і нам наказали зарядити кріси бойовими патронами і роздали по ґранаті, бо ми мали переїжджати через «партізаненґебіт». Це на випадок нападу партизанів. Говорилося про польських і большевицьких партизанів, а не про нашу УПА. Їхали ми вже не так густо як перед тим, а шофери збільшили віддаль між автами. В такому авті сиділи нас троє стрільців і шофер з шоферської сотні, якого ми не знали. Кріси були причеплені стоячи кламрами, а що кілька авт був один скоростріль МГ-34.

До Львова доїхали без жодних пригод. Помимо того, що я знав місто і ходив по вулицях, я не міг впізнати

деяких вулиць і околиць. Знаю, що заїхали до колишньої польської кадетської школи біля Стрийського парку. Їхали ми одягнені в плащі і ібермантлі, в шоломах і мали рукавиці. Кріси стояли в стояках і були в кожного під рукою. Надворі був гарний мороз, але сніг не падав. Земля і дорога покриті снігом, але на дорозі, куди проїжджали військові авта, снігу не було багато і їхалося добре і безпечно. Авта зовсім не ковзалися.

Коли ми приїхали до будинку колишньої школи, то зауважили, що де-не-де є загорожі з колючого дроту, а на подвір'ях викопані оборонні чи протилетунські рови. Зразу після прибуття кожен пішов помитись від дорожнього пилу. Коли ми зняли шоломи і помились, то помітили, що наші обличчя опалені вітром і сонцем, а через щоки проходили світлі смужки від поясків наших шоломів. Пізніше нас нагодували і ми пішли спати, бо на другий день мав відбутися похорон і показ вправності нашої військової одиниці. Як я вже згадав, перед виїздом до Львова наша сотня отримала синьо-жовті левики, які кожен пришив собі на лівий рукав під німецьким орлом, як також чорний шпігель на ліву сторону ковніра, а на праву сторону чорний шпігель зі срібним левом. Таким чином перша чота нашої сотні у повному оснащенні немов пави і представники нашої дивізії гордо крокували по бруківці старовинного Львова. Ми були тим дуже горді.

Наступного дня від самого ранку ми були зайняті собою: чистили черевики, одяг та зброю. Бойові набої ми відклали і замість них зарядили сліпі. Не пригадую точно години, але десь перед полуднем вимаршерували ми на вулицю Чарнецького і стали перед будинком колишнього намісництва, яке було ніби продовженням будинку колишнього воєводства. Цей будинок я знав добре, бо за Польщі там працював мій батько. Стали в лаві з крісами до ноги і чекали. Незабаром винесли дві домовини, пролунали команди «струнко», «на плече

кріс», «почесть віддай», «вліво глянь». А Шнеллер віддавав честь новісінькою гарною шаблею. Не пригадую, чи домовини поклали на гарматні лафети, чи на якийсь відкритий караван. Тоді знову були команди «прямо глянь», «на плече кріс», «праворуч, кроком руш» і повільним кроком ціла валка рушила вздовж вулиці Чарнецького в сторону Бернардинської площі, а далі повернула на Стрийський цвинтар, який вже перед війною був закритий, тобто на ньому вже не ховали мерців, але за німців там знайшли ще місце.

Зі мною трапилася така пригода. Коли ми мали кріси на плечі і тримали їх за пояс, я так напружено тримав, що аж затерпла рука. Коли довелося віддати почесть, я не міг вчасно зловити затерплюю рукою і кріс мені трохи виховзнувся нижче, як треба, але я його зловив вище і в такій позиції витримав до наступної команди. Нам сказали, що коли щось не вийде правильно, не треба зразу ж поправляти, бо кожен додатковий рух видно і тоді здається, що щось не так. Тому потрібно витримати до наступної команди, коли всі виконають новий рух.

Повернення з похорону Оттона Бауера

Прийшовши до викопаних ям, наша чота зупинилась біля них, і після опускання домовин пролунали команди:

«до сальви», «вогонь», «гох леґт ан». Перезарядили і знову провтворили два рази. Стріляли добре, про що нам пізніше сказав сотенний. Чи були якісь промови, чи ні — не можу собі пригадати.

Після цього ми по команді відійшли до будинку казарми. Знову не можу сказати напевно, але думаю, що наступного дня ми маршували під звуки нашого оркестру вулицями Львова поблизу Марійської площі. Там я побачив свого шкільного товариша З. Бобовника, який підскакував, бо вулиці довкола нашого маршу були заповнені людьми. Коли мене побачив, закликав «Овад» і я мабуть помахав йому рукою. Я маршував у середньому ряді. Ми йшли по трамвайних рейках, а що було ховзько, то тих, що посковзнулись, інші підтримували за лікті.

Після цього показу, ми знову повернулись в казарми, а наступного дня без пригод через Перемишль поїхали до Гайделяґеру. Тоді я вперше проїжджав через це місто.

Приїхали ми додому і довго місця вже не заґрили. Були чутки, що маємо виїхати проти партизан Ковпака і так сталося. Нам видали на групу автоматичні десятизарядки німецького виробництва, щось на зразок советських автоматів Токарева. Ми вперше мали з ними справу. Я старався її отримати, але прийшов уша і дав її М. Палієві, сказавши, щоб з нею познайомився. Він почав її розбирати і чистити. 10 лютого ми помаршували на станцію, де нас розмістили у вагонах і повезли в сторону Львова.

В нашому штабі були якісь труднощі. Командиром був призначений полковник Баєрсдорф і ми як «кампфґруппе Баєрсдорф» офіційно виїхали в айнзатц.

Бойова група Баєрсдорфа

Про бойову групу Баєрсдорфа написали вже полковник Роман Долинський та сотник Михайло Ддябога на сторінках «Вістей», які виходили в Мюнхені. Але це речі писані старшинами, які брали тоді участь в цих боях, і як старшини, мали можливість це записати, знаючи ці місцевості. Записували це все в хронологічному порядку. Я також там був в сотні уштуфа Шнеллера як звичайний стрілець і пишу про це, щоб додати кілька своїх слів до цієї справи, як я все це бачив і пережив.

В часі переїзду були призначені вартові, які зразу ж після зупинки поїзда, зіскакували з вагонів з крісами наготові і проходили вздовж вагону. А коли поїзд рушав, а вони не встигали вскочити до свого вагону, то чіплялися за драбинку, яка була в кінці кожного вагона, і так їхали до наступної зупинки поїзда. Довелося і мені так їхати, тримаючись плечем до драбинки, сховавши руки до кишені плаща, бо надворі було холодно. Добре, що не захотілося в такому положенні спати, бо якби заснув, то міг би впасти як не в рів, то під колеса. За чутками, мали ми їхати на Холмщину, але офіційно нам нічого не повідомляли. Через висадження партизанами якогось мосту, ми мусіли їхати окрешною дорогою через Львів до Ярослава. Поїзд їхав повільно і часто зупинявся, але не знаю чому. І справді, ми прибули до Львова і затрималися на якійсь малій станції, а не на головній, очевидно тому, що це був військовий ешелон. Дізнавшись, що ми тут будемо стояти ще півдня, я попросив дозволу «скочити» до хати, щоб побачитися з батьком, який мешкав у Львові. Швидким кроком я рушив знайомими вулицями додому на вулицю

Зборовських, ч.б. Через півгодини я вже був на місці. На моє здивування, я нікого не застав вдома. А питаючи сусідів з того ж самого поверху, довідався, що батько виїхав до Старого Самбора. Не хотів я дуже парадуватися в німецькому однострої, бо більшість сусідів у нашому будинку були поляками. А вони про мене не мусіли знати. Вийшовши з будинку, зайшов я до мого шкільного товариша Мирослава Варениці, що мешкав у міському будинку на третьому поверху з іншого боку вулиці. Але й там нікого не застав. Хоч-не-хоч мусив цією самою дорогою повертатися назад і був дуже розчарований. Я хотів похвалитися батькові своїм одностроєм, щоб побачив, який з мене вояк, але не вийшло. Побачили мене лише мама та Катя.

Деякі стрільці, що близько мешкали, також звільнялися, а один з них, Голіян з Винник, щоб додати собі бойового вигляду, позичив собі у свого провідника кріса, з яким пропав і не повернувся до частини. Казали, що він пішов до УПА, бо був одним з тих «гарячоголових». Справа браку кріса якось затихла після звіту чотового, бо що зробиш, нема часу за тим шукати, коли ми їдемо на айнзатц. Але напевно про нього було повідомлено польову жандармерію. Не пригадую, чи він втік лише один, чи також були втікачі ще з інших чот. Особисто я вважав це тхірством, негідним постави вояка. Але що з тими партійними зробиш? Вони на те і є, щоби підступно вбити, вкрати, чи втекти, вони «вроджені партизани». Якби тільки це було скероване тільки проти ворога, а не проти своїх!

Поїзд вирушив після обіду, бо було ще ясно надворі. І знову почалася та сама процедура, що тривала дотепер, тобто часті і мабуть безпричинні зупинки. Мабуть на другий день, бо вже за дня ми прибули на станцію і почали вивантажувати все наше добро. Було там і інше військо, звичайна піхота, а також наша українська поліція в чорних одностроях і мазепинках. Вишикувавши

нас в лаву, нас уштуф Шнеллер взяв до нас балак. Говорив про відвагу і тому подібне. Сказав, що це буде нашим бойовим хрещенням та побажав нам вояцького щастя. Після того ми отримали призначені квартири. З возів, які були з нашого тросу^[20], ми отримали порції хліба та ковбаси, а з сотенної кухні отримали гарячу страву.

Десь в цей час, коли ми так крутилися біля станції, підійшов до мене один з поліцаїв, в якому я впізнав Луцика, знайомого з Посади Долішньої, прозваного Круць. Він доводився мені далеким родичем. Очевидно, наша розмова йшла про те, звідки ми тут взялись. Не було багато часу для балачок, але пам'ятаю, що його цікавило, що ми носимо під шоломами і чи нам не зимно від них. Я, знявши шолом, показав йому, що нічого не маємо, тільки що шолом має кріплення, щоб добре сидів на голові, та так звану отоку, щоб не діставав до голови. І в ньому зовсім не було зимно. Ми попрощались і більше я його не бачив. Тепер я дізнався, що він мешкає в Америці. Протягом цілого місяця я більше української поліції не бачив.

Не пам'ятаю, чи це було ще того самого дня, чи наступного, коли вишикував нас Шнеллер в колону і почали ми марширувати до сусіднього села, віддаленого на кілька кілометрів. Мабуть казав нам співати, але як тільки ми вийшли на горбок, посипалися на нас постріли з скоростріла, мабуть «максима», і з крісів. Ми зразу ж розсипалися в лаву і залягли, щоб зменшити втрати. Поставивши скоростріли на становища, відкрили вогонь по нападниках. Казали нам окопуватися. Але де там. Земля замерзла, що важко випорпати ямку, не то що справжній окоп. Полежали ми так до вечора, добре змерзли і щойно коли добре стемніло зібрали нас і пішли ми гусаком стежкою в сторону села. Був там якийсь потік, через який був місток. Ми йшли гусаком на другий

бік потоку. Аж тут почули гук і крики пораненого. Це вибухнула міна і одному з наших відірвало ногу по коліно. Крики, зойки, пошуки санітара... А ми йдемо далі і душі наші на плечах. Ану ж знову хтось стане на міну. А може і я...

Але, на щастя, цим єдиним вибухом і закінчилося. Дійшли ми до села, а по партизанах і слід застиг. Вони втекли на санях. Заквартували ми тут, виставили варту, а наступного дня знову вирушили в погоню. Завжди так було, що коли ми прибули на місце, де мали бути партизани, їх вже не було, бо вчасно втікали звідти. Так ми бавилися з ними немов кішка з мишкою, але ніяк не могли їх зловити. Одного разу ми прийшли до якогось містечка. Нам казали, що вони щойно звідти втекли. Урядові будинки були немов бункери: вікна замуровані цеглою, тільки бійниці чорніють. Деякі хати підпалені, а деякі спалені дотла. Брами загороджені колючим дротом. Казали, що партизани несподівано напали на українську поліцію і вирізали всіх, хто був. Опісля втекли, підпаливши кілька хат та розстрілявши кількох людей.

В іншому селі трапилося щось інше. Ввечері десь біля 11 години пролунав постріл з автомата. Всі схопилися за зброю і вибігли до оборони. Що сталося? В одній хаті, де ми квартирували хтось вбив одного стрільця з МП. Гарний високий хлопець, а за що вбитий — дотепер не знаю. Кажуть, що якісь партійні порохунки. А що зробив — також невідомо. От трапилась для нас, похоронної чоти, нагода знову виконати наш обов'язок і функцію. Поховали його наступного дня і наша чота зробила трикратний залп. Опісля знову тривала дальша забава з погонєю за партизанами.

Уштуф Шнеллер їздив до штабу групи по нові директиви і кожного разу коли повертався, то аж пінився від люті, бо мусів слухати накази одного з

старшин-українців. І то від такого, що навіть не вмів розмовляти по-німецьки. Але слухати мусів. Хто це був? Але часто говорилося про підполковника Рембаловича.

Одного дня знову нас застукали партизани під час маршу. Ми пішли в становища і мали вогнем допомагати наступаючій піхоті. Село було за два кілометри від нас, а на краю його стояв вітряк. З нього сипались на нас постріли з важких скорострілів. Ми тоді мали змогу і приємність використати автоматичну стрільбу. Встановивши лівий і правий бегренцунг, вистріляли ми на цей вітряк кілька скриньок аmunіції. При цьому наш стрілець другий номер Заплітний був поранений в ногу. Це вперше я побачив пораненого на полі бою. Його зразу забрали назад, а я, будучи третім номером, перебрав за нього лафет від скоростріла. Коли наша піхота йшла лавою в наступ, появились дві штурмові гармати («штурмгешіц»), які стріляли по цілях в селі, а коли ми думали, що треба найбільше їх, вони повернулись і поїхали назад. На нас це справило погане враження, дуже пригноблююче. Ми справді не знали, що вони мусять від'їхати для поповнення аmunіцією. На жаль, вони більше не показалися. Може тому, що вже смеркалося і їх легко можна було пошкодити.

Стрільці групи Баєрсдорфа на Холмщині

Коли партизани знову втекли, ми повернулись в село. В stodолі поставили скоростріли на лафети і стрільці, за винятком сторожі, полягали спати. Сторожа змінювалася через кожні дві години. Прийшла і моя черга. Мушу сказати, що було якось моторошно, бо поруч були великі темні ліси і весь час перекрикувалися сови. А може це партизани перекликалися такими сигналами? Вдивлявся я в ліс і мені здавалося, що все хтось підходить, але нікого не було. Світанок ми зустріли з полегшенням. Вночі все може статися. Можуть підповзти безшумно і ножами без крику порізати. Вдень — інша справа.

Так ми гонили за партизанами з п'ять тижнів. Нарешті до нас дійшли чутки, що якась частина розбила їх доценту, забрала навіть їхні протитанкові гарматки, які ми бачили, коли були в містечку Звезжипець.

В цьому містечку 17 березня ми завантажилися в поїзд і через Люблін і Кельце виїхали до Нойгамеру, куди переїхала наша дивізія на дальший вишкіл. Там

мабуть хтось нас вітав, зокрема вислухав звіт, а після здачі зброї нас дали за дроти. Це справило на нас прикре враження: що ми такого зробили, що нас роззброїли і саджають за дроти? Але нам пояснили, що мусимо відбути тиждень карантину. На цьому бойова група «Баєрсдорф» завершила своє існування.

Маю світлину, як ми за дротами ідемо по зупу.

Опісля нас включили до складу 29 полку, яким командував майор Євген Побігущий. Участь в бойовій групі Баєрсдорфа в ролі звичайного стрільця «міт бротбойтель унд гільзензак» не дає мені жодної інформації про структуру, бойові дії та підсумки всієї кампанії. Подаю так, як я це бачив і пережив. Це враження стрільця, якого кидали куди було потрібно згідно плянів, розроблених в штабі і переданих сотенним до виконання. Не можу критикувати загально і наших вище поставлених старшин, бо я їх не бачив і не знав.

Все-таки можу висловити свої міркування з приводу деяких думок, які вже були висловлені і опубліковані. Майор Гайке у своїй книжці висловив думку, що ця група не виконала покладеного на неї завдання, бо стрільці були недосвідчені і не навчені діяти разом. Я, як тодішній стрілець, можу цьому заперечити, бо від нас, рядових, не вимагалось нічого такого, чого ми не знали і не могли виконати. Не була це гармонія великих з'єднань в період складної тактичної чи навіть стратегічної операції, а звичайна «тшимай-лапай» та погоня пішки за ворогом, який мав у своєму розпорядженні примітивні засоби пересування, але мав їх. Якщо командування групою не могло дати собі ради, то що ми могли зробити, бродячи в снігах по коліна. А ворог втікав саньми.

Яка була мета групи? Не допустити Ковпака в Карпати і по можливості розбити його сили. Це власне група й зробила. Не кажу спеціально про нашу сотню,

бо наш сотенний не дуже справився зі своєю роллю, але були інші з'єднання, які досягнули поставленої мети. Також «свербить» мене відповісти на статтю штабного полковника Р. Долинського, що до групи були додані чотири танки «Тигр», які брали участь в боях. Не знаю, як далеко від нашої сотні знаходився штаб групи, при якому мали постійно стояти ці Тигри. Але в бою з вітряком ми стріляли не на віват, або попросту, щоб вистріляти принесену амуніцію, але був наказ, що власне в тому вітряку засіли партизанські спостерігачі, які точно передавали свої спостереження ворожим скорострілам і гарматам. А нам на допомогу прийшли не Тигри, а дві штурмові гармати. Не знаю якого вони були типу, бо нас цього не вчили. А штурмова гармата відрізняється від танка тим, що не має поворотної башти. Тим більше, що Тигри це було щось нове і мали дуже характерний силует. Це моїх кілька сотиків до опису цієї операції.

Тепер знову назад до Нойгамеру: табір чи то бараки, до яких ми прийшли, мали в собі щось такого, що нам було не до вподоби. Вони також були на піску, як у Гайделягері, але все було якесь брудне. Точно не можу сказати, але ми мали якесь почуття вогкості.

Від розташованих там військових одиниць, від їх вояків — наших знайомих, ми дещо дізналися про деяких наших командирів, переважно про майора Е. Побігущого. Ми були горді, що він був призначений командиром 29 полку, але дивно нам було, що він наказав воякам на марші або на вправах виконувати такі пісні «до складу й прикладу», які мабуть були тільки вживані в польській армії. Слава Богу, що ми не загрили місця в Нойгамері і разом з іншими ми виїхали 4 квітня на підстаршинський вишкіл до міста Ляуенбург на Помор'ї недалеко Балтійського моря.

Ляуенбург

4 квітня 1944 року ми виїхали до Ляуенбургу на Помор'ї. Напевно доїхали туди дуже швидко, бо по дорозі не було жодних затримок. Ми були в «корінній» Німеччині і не було ніяких перешкод зі сторони партизанів. Приїхали ми перед полуднем. Тільки-но поїзд прибув на станцію, як вискочили наші нові вишкільники і з криком та галайканням, немов ті чорти, почали нас квапити до всього, що вони наказували робити. Ми не дуже поспішали, бо що це за робота, коли вони «навіть нам не представилися». Але мали нашивки, як не унтершарфірера, то вищі. Ми хоч-не-хоч мусіли їх слухатися. Вишикували нас в колону і повели на нові квартири, які знаходились у великих гарних приміщеннях колишнього будинку вар'ятів. Як тільки ми перейшли браму, то кожен подумав собі: «Ну й попав ти, братику».

Творили ми одну сотню, в якій було дві чоти важких скорострілів, а третя — середніх ґранатометів. Будинки були гарні, муровані, одноповерхові. Наша група розміщувалась в останній залі в кінці довгого широкого коридору. Перед кожною залею були дерев'яні стояки, в яких стояли наші кріси. В цій одній залі містився цілий «гелер»^[21]. Мабуть всіх нас було 10 стрільців. Ліжка були двоповерхові і я взяв собі горішне. Зразу біля дверей стояв ряд металевих шафок. Посередині стояв великий стіл, а при ньому дві дерев'яні лавки. Кожна шафка припадала на двох стрільців, до якої ми поскладали свої речі. Складали акуратно, все на кант. Там же повісили плащі, а шоломи поклали на верх шафки. Моя шафка була на спілку з М. Палієм. В лівій частині на полицках була складена нижня білизна, речі для чищення одягу і черевиків, окремо лежали зубні

щітки та паста. Окремо клали їжу, яку щоденно отримували. Мармелад і масло ми тримали в круглих коробках, які називали буттердозами, крім цього отримували кусок ковбаси та хліб. В правій частині шафки висіли однострої. Крім дреліха, який ми носили щодня, ми мали ще одяг «А» і «Б» та плащі. На горішній полиці складали наплечники-торністри з покривалом-кляпою, зроблені з телячої шкіри. Вони були такі самі, які колись мала цісарсько-королівська австрійська армія. Очевидно, що якимось відповідно була складена вся наша «упряж» — тобто шлейки з «штурмгепек», набійниці, хлібник, ґазмаска, їдунка та баґнет. Все воно мало своє місце в шафці. Показав нам як все це розмістити наш груповий, який прибув до нас і познайомився з нами. Це був уша Морґенталер. На вишколі він був суворим, але в щоденному житті доброю людиною. Він був невисокого росту, руденький. Звідки походив, я не знаю, але мабуть вмів говорити польськи.

Перед будинком було велике подвір'я, на якому щоденно відбувались ранкові збірки і звідки ми вирушали на місце вправ. На цьому подвір'ї була зроблена світлина цілої сотні вже під кінець вишколу. Головний вхід вів до стрілецьких кімнат, а з другого боку будинку на партері містилася шрайбштуба, одягова кімната, зброївня, а також приміщення для підстаршин і шпіса. Сотенний та інші старшини мешкали в іншому будинку. Сотенним був уштуф Лінненліке, наш вишкільник скорострілів і командир сотні, якого ми називали «штуш», бо він так невиразно і коротко вимовляв цю команду замість сказати «штільгештанден», тобто «струнко». Пізніше ще прибули двоє наших старшин — уштуфи Бачинський і Хицяк. Подальше між будинками був барак-кантина, де у вільний час можна було купити пиво. Тих будинків

було чимало, бо в них відбувалися виклади, а бували й навчальні кінофільми.

Недалеко від нашого будинку стояла залізна брама. Мабуть колись вона замикалася на ніч і біля неї стояла варта, але тепер вона була відкритою і через неї ми інколи виходили на вправи. Зразу за нею була похила площа, поросла травою. Коли нас виводили за браму, то розподіляли по групах. Перша чота ставала за кілька метрів від дороги, а ми, будучи останньою групою, мусіли швидко бігти вниз по траві, щоб стати в кінці площі. Не знаю, чи добре я висловився, але ціла сотня, перша, друга і третя чоти, розміщувалася групами одна за одною, залишаючи між собою віддаль кілька метрів. При цьому нас гонили ні за що, а поки ми стали на визначеному місці так, як від нас вимагали, то залишалось вже небагато часу для вправ. Тоді нас збирали в колону і ми повертались до казарм. Як на попередніх вишколах, так і тепер, вставали на звук дзвінка. Опісля вбігав до кімнати черговий інструктор та вислуховував звіт чергового по кімнаті. Після того чергові з кімнат йшли по каву, а ми в цей час вмивалися та голилися. Після того пили каву та їли, що мали. Опісля приходили наші групові і під їхні крики ми вдягали свою упряж та забравши приладдя (скоростріли, лафети, амуніцію) виходили перед будинок і ставали до звіту в три лави. Спочатку проходив шпіс, перевіряв чи все в порядку, після того приходив уштуф Лінненліке і вислуховував звіт шпіса. Опісля того була команда «праворуч марш» і ми йшли на вправи або до навчальної залі.

Наша сотня не була єдиною на цьому вишколі і від німців та попередників, які тут бували, ми дізналися про наше «майбутнє». Зокрема, всі натякали на «штреп», який ми скоро мали на своїй шкірі перенести. Один із стрільців був Кремта, який всю частину вишколу перебував з попереднім випуском, але мабуть захворів і

мав завершувати вишкіл з нами. Перша річ, яка кинулась нам у вічі, це напис, що був мабуть на стрільниці «Ес клінгт ді заге, нур 200 таге»^[22]. Це всі, хто тут побував, рахували день за днем до завершення цієї каторги. Цю цифра кожного дня замінювалась іншою і це давало нам надію витримати до кінця. Також зорганізувався наш хор під керівництвом Стасишина. Вони мали свої вправи в театральній залі. Крім того, нам показували навчальні фільми.

Наші зв'язкові старшини, хорунжі Бачинський і Хицяк, приглядалися до нашого вишколу і співчували нам, коли з нас котилися останні поти. Але мабуть це все, що вони робили. Полегшити нашої долі не могли, але втручалися тільки у випадку якоїсь кривди чи несправедливості. Уштуф Хицяк виглядав на хитренького старшину з часів Першої світової війни. Був низькорослим. Його син служив з нами і не виглядав якимось надзвичайним, зовсім не був кремезним, ані героєм, а навпаки, мав зовсім протилежні риси. Через його небажання і опір вся сотня «отримувала по кулях». Були стрільці як він і інші, які невідомо яким способом, дісталися на вишкіл, але їм тут не було місця. Вони зовсім не підходили на підстрашин — на таких, яких з нас хотіли зробити. Таких, які мають бути і на яких тримається армія, тобто кістками цієї структури, ніби скелетом людини. Вони мучилися і нас через них мучили. Але їх не відсиляли назад і вони витримали до кінця.

Чотовий уштуф Лінненліке був дуже суворим вишкільником, такими ж були і всі ройові — Морґенталер та інші. Кожен ройовий старався, щоб його рій в будь-якому питанні завжди був на першому місці. Я думаю, що нашому Морґенталерові це вдавалося, бо ми хотіли це зробити. Приватно, після занять всі вони були добрими, хоч до рани прикладай, але ненадовго. Вміли

не допускати до надто великого зближення, щоб тримати ще потрібний авторитет надалі. Інша група мала уша Пльонташа. Морґенталер мабуть умів трохи по-польськи, але висловившись кількома словами де-не-де, далі не признавався. Шпіс спочатку також був суворий як і всі, опісля, коли ми зжилися ближче, злагіднів, але не дуже.

Уштуфа Бачинського, якого тут прозвали цісарем, я бачив в Америці на оселі ім. Ольжича в Ліґайтоні, Пенсильванія, але він незабаром помер. Уштуф Хицяк пізніше був у дивізії. Не знаю, чи був він під Бродами, чи ні. Читав про нього в якихось спогадах, чув, що виїхав до Австралії. Всі ці наші підстаршини були молоді, але знали своє місце у військовій ієрархії.

Але почну дещо про сам вишкіл. Перше, що зовсім не виглядало по-людськи, це був вихід на початкові стройові вправи. За брамою, якою ми ввійшли в табір, була велика площа, заросла травою і не дуже збита ногами. Вишикувавши нас в лаву, рукою вказали, де кожна чота і кожна група має мати своє місце. Група від групи мали бути віддалені на кільканадцять метрів і здавалося, що все зрозуміло і все має бути в порядку, але при виконанні наказу не було так легко. На певний час ми мали зайняти свої місця, але ми були в останній групі нашої чоти. За дуже короткий час треба було прибігти на своє місце, стати в лаві і очікувати наказів. Але завжди так було, що нам бракувало часу, і коли інструктор вже закінчив рахувати, ми ще бігли на своє місце. Зрозуміло, що була команда «цурік» і знову всі повертались назад. Коли мабуть виглядало, що ми вчасно зробили все, то ми були такі змучені, що нам нічого не було в голові, крім впасти на землю і трошки відпочити.

Так тривало півдня, поки ми не навчилися все виконувати швидко. Пізніше вже не було так зле, бо ми були швидкими, а мета вже була досягнена. І наші

інструктори вже не звертали на швидкість виконання команд такої пильної уваги. Але все-таки їх потрібно було виконувати швидко. Наближався обід і після такого гонення не обходилося без славного «гінлеґен», «ауф, марш», «фліґер фон лінкс» і так далі. Ми знову збігалися на час в лаву і «праворуч, рівний крок, ходом руш» і пісня («айн лід»). Якщо пісня за першим разом вийшла добре і вже підходив обід, все було нормально і ми спокійно входили на подвір'я. Якщо щось не йшло, а було трохи вільного часу, то «гінлеґен» повторювалося інструкторами досхочу.

Коли нас розпускали на подвір'ї, ми бігли скидати з себе упряж і вмиватися, швидко чистили черевики, причісувались і під командою уфауде з їдунками йшли на кухню по обід. Повертались також разом і в кімнаті з'їдали свої порції. Переважно як всюди — кілька бараболь в лушпинні, якийсь соус та трохи м'яса. З'ївши це, кожен помив їдунку і закуривши цигарку, чекав на післяобідню збірку. Мій спільник Палій не курив і мабуть вимінював цигарки за їжу. Був він в порівнянні зі мною хлопцем грубої кости. Мав велику голову, а на лиці — сліди від віспи. Був добрим товаришем і завжди допомагав у біді.

Після обіду були легші заняття, або теоретичні виклади. Крім того, обов'язково була «пуц унд пфліхтштунде», на якій ми приводили до порядку своє оснащення, зашивали що було потрібно, латали шкарпетки, прибивали зольнеґлі до черевиків. Окремо відбувалось чищення зброї та її перевірка. Опісля давали нам трохи часу на навчання з військових підручників, написання листів. День завершувався вечерею, яка складалася з кави і хліба та залишків з обіду, якщо хтось їх не з'їв зразу. Чергові під проводом уфауде ходили з коновками по каву. Одні стрільці відповідали за порядок в кімнаті, інші — за умивальник, одним словом всі були в русі і при праці. Кожен

відповідав за правильний стан свого ліжка і не раз траплялося, що після повороту з вправ на обід заставляли ліжка поперевертувані. Це вже робота шпіса за час нашої відсутности. Очевидно, що це було додаткове заняття для нас, а часто опісля йшла ще карна муштра.

Наша кімната мала такий звичай, що коли після виснажливих вправ ми повертались до кімнати, а точніше влітали мов кулі (бо від часу «цур унтер кунфт аустретен» ми мали летіти стрілою), ми скидали все оснащення в одну купу посередині кімнати немов кажучи «що мені зробиш». Біда, коли хтось дав знати, що іде уша, бо тоді кожен намагався схопити свої речі, які були перемішані, щоб він не бачив як ми поводимося з державним майном. Добре, що кріси були на коридорі, а то нераз довелось бути покараним за неправильну поведінку зі зброєю. Вже пізніше, в ході вишколу, коли вони нас краще пізнали, нераз толерували вияви нашого гніву.

Одного разу так нам далися взнаки, що і груповим було забагато. Командував уштуф Лінненліке. Коли ми бігли до кімнати, тоді кожен не на жарт, а зі злости скидав зі себе все в одну купу. Увійшов Морґенталер і дивився на це, а ми навіть не намагались ховатись від нього і ще більше кидали оснащенням. Тоді він намагався нас заспокоїти і добре зробив, бо через такий вибух злости могло прийти до важких дисциплінарних кар. В цьому він був з нами «штама», тобто співчував, погоджувався з нами і нічого не доповідав сотенному.

На старшинській школі в Ляуенбургі

Ми вже так далеко зайшли про вишкіл, а я ще не все сказав про початки. День починався о сьомій ранку. Лунав звук електричного дзвінка і при перших його звуках в кімнату вбігав уша і кричав «ауфштеєн, льос, марш-марш» поки всі не були на ногах і черговий доповів, що все в порядку. Тоді він виходив і через півгодини після кави ми знову його бачили, коли виходили на збірку. Все робилося швидко, а практично бігом. На полі за брамою ми відбували стройові вправи. Всі зусилля інструкторів були скеровані, щоб ми швидко ходили. Групові один перед другим намагались показати, що його група ходить швидше від інших, щоб опісля це показати перед сотнею.

Можливо, що ми були не найгірші, бо вважали себе найкращими порівняно з іншими групами. І ми показували нашу вправність перед цілою сотнею. Це була не така легка справа пройти перед всією сотнею, яка стоїть у лаві і всі на нас дивилися. Хоч кожен старався, але не завжди виходило. Коли прийшлося до

показу швидкості, то через кільканадцять кроків я почув, що відстаю позаду, але не міг це зробити, бо ціла група мала йти разом. Тому я почав підбігати. На це хтось зі сотні зауважив: «Та він біжить». На це сотенний відповів: «Бачиш, він так швидко йде, що тобі здається, що він біжить». Щасливо завершився цей показ нашої найшвидшої групи. В часі того маршу я відчув, що страшенно болять м'язи литок. Мабуть я їх розтягнув. Протягом якогось часу вони ще боліли, але після того я вже ніколи не міг швидко ходити.

Пізніше в ході нашого вишколу, на тій самій площі нас вчили боротьбі проти танків. Нам наказували лежати на землі в два ряди на віддалі перед гусеницями танка. Ми мали нерухом лежати аж до того моменту, коли танк опинявся за крок до нас і тоді опершись на пальці рук та ніг, мали відскочити вбік, бо інакше танкіст мав час повернути з дороги і гусеницями роздавити стрільця. Ми лягали на землю і робили так, як нам казали. Вправи ці повторювали багато разів, щоб звикнути до самої появи танка та повправлялись у відскакуванні з-перед його гусениць. Мушу при цьому сказати, що ці танки були зроблені з дерева, їхали на гумових колесах і пхали їх наші стрільці. Інакше були би нас покалічили на самому початку вправ.

Іншою справою було лежати на землі, коли танк проїжджав понад нами. Звичайно танки під низом мають просвіт між дном корпусу та поверхнею землі, що становить переважно 45–50 см. На твердому ґрунті ця віддаль витримується, але коли гусениці танка грузнуть в м'якій землі, ця віддаль зменшується. Добре, що при війську служать хлопці, а не старші чоловіки. Бо якби так хтось лежав з черевом, то хіба затримав би ним танк. Очевидно, що я жартую. Але при цій вправі я якось необачно підніс голову і верх шолома зачепив дно танка. Добре, що він їхав повільно, бо відірвав би мені голову. Я швидко повернув голову на бік, бо так і треба

було її постійно тримати. Таким чином уник якоїсь поважної катастрофи. Який би то був з мене підстаршина без голови? Додам, що той танк також котили стрільці, бо справжні танки воювали на фронті.

Крім тих вправ, які я назвав, ми мали цілу серію вправ на місцевості, де нас навчали копати стрілецькі окопи у вигляді латинської букви «L», як охорони від танків. Вивчали також дії цілої групи панцербекампфунгґруппе. Для успішної боротьби проти танків нам показували спеціальні фільми. Хоча ми були групою важких скорострелів і тільки третя чота була ґранатометною, але нам всім дали повправлятися з ґранатометом, щоб ми «покуштували цього соусу». Ґранатомети, якими ми користувалися, були середнього калібру 81 мм. Вони розбиралися на три частини (труба з кульковою основою, ніжки і кругла плита) і переносилися людьми. Це була свого роду артилерія, якою користувалася піхота, дуже ефективна в боротьбі на близькій, середній та дальшій відстані.

125 мм ґранатомет, з яким ми виконували вправи, був німецьким військовим трофеєм, забраним в бою у советської армії, важкий і незграбний, який німці також ввели до свого озброєння. Звичайно, возили його вже складеного на спеціальному візку, а коли треба було його встановити на позицію, заїжджали візочком на місце, де він мав стояти. Стрільці відчіпали його з візка і, тримаючи за ніжки, ставили на землю разом з плитою. Ґранати для нього також перевозилися на візочку. Нам казали, що при зміні позиції, так званому «штелюнгвексель» плита так вгрузала в землю, що треба було її зривати ґранатою, щоб витягнути. Тому, що цей був для вправ і для нього не було візочка, весь ґранатомет був вміщений на квадратному німецькому візку з ґумовими колесами, що служив для перевезення амуніції. Рура^[23] лежала посередині на блоках з дерева,

які мали півкруглі жолобки. Плита зачеплена за гаки з одного боку, а ніжки — з другого. Всі частини були припняті ремінцями. Очевидно, що тягловою силою були стрільці. Четверо взяли за дишель, а решта по боках та ззаду. Їхали як по маслі. Гірше було із завантаженням, розвантаженням та встановленням на позиції. Всі ці речі були дуже важкі, а крім того, треба було робити швидко, бо «ворог» не чекав. Не дивно, що в такій ситуації біда може легко трапитися. Не знаю, як йшло іншим, але мені це сталося. Я притиснув собі пальці, коли необережно спустив трубу, а наступного разу при вкладенні плити на місце поздирав шкіру на пальцях обидвох рук. Рани не дуже загоювалися, бо все це було змазане оливою або шміром до зброї. Але через кілька тижнів при частому митті рук рани затягнулися.

Проводили ми бойові стрільби з крісів і скорострілів далеко від приміщень. Пригадую одну нічну вправу, проведену з метою навчити нас відбивати нічну атаку ворога. Ворогом служили шайби, які мотор тягнув у нашу сторону і створювалось враження наступаючої піхоти. В результаті нашої стрільби кілька шайб було подіравлено, але в цілому стрільба не була успішною, бо в нормальних умовах скоростріли робили з шайб решето. Жаль, що ці вправи були тільки один раз. Вночі все навколо виглядає більш таємничим і кожен звук чути інакше, краще і часто невправне вухо може помилитися у визначенні джерела звуку. Там, у полі, також відбувалися практичні лекції з опису цілей — шайбенбешрайбунг. Інколи уша вибирав одного з нас і наказував вести лекцію з матеріялу, який вивчали. Маю світлинку, на якій зображено, як Бойчук описує кріс, а ми стоїмо навколо стояка. В стрільбі з крісів я постійно отримував непогані результати і напевно був одним з найкращих стрільців.

На основі результатів стрільб вибрано кількох з нас і однієї суботи або неділі ми ходили змагатися в місто

Ляуенбург з групою СА чи ТОДТ за першість. Ми власне представляли нашу школу. Пішов з нами уша Морґенталер та інші. Але результат стрільби не був вражаючим. Як самі підстаршини визнали, якби ми мали свої кріси 7.9 мм, то було би інакше. Ми їх знали добре, а це дали нам «флоберти», щоб бити горобців, «22 лонґ райфл» спортивні кріси. Ми відвикли від чогось легкого та делікатного, але все-таки гідно представляли школу. Хоч першого місця не взяли, але якесь там нам випало. Теоретичні виклади відбувалися в призначеній для цього залі. Нераз в ході лекції чути було, як хтось з хлопців захропів. Тоді в залежності від настрою уштуфа Лінненліке або всі зривалися для протвердження зі сну, або «пускав кантом» і за вийнятком стусана в бік сплячого і під загальний сміх залі все завершувалося добре.

Часто в часі лекції уштуф Лінненліке ставив запитання і вимагав ясної і швидкої відповіді. Одного разу і мене щось запитав. Я став йому пояснювати. Відповідь була добра, бо він не заперечив, але коли я завершив, він мені різко і голосно сказав, щоб я написав тисячу разів «Ich soll laud sprechen»^[24]. Мені це трохи не сподобалося, але що робити. Написати треба, а часу мало. Перед тим, як ми йшли спати, та наступного дня до початку лецій я намагався писати. Щоб було легше і щоб рука швидше писала, я спочатку писав тисячу разів тільки «Ich», пізніше «soll», далше «laud» і нарешті «sprechen». Так заповнив я кілька сторінок паперу в клітинку, перед тим порахувавши, щоб було рівно 1000 рядків. Ану ж як захоче перевірити. Під час моєї писанини уша Морґенталер, знаючи і співчуваючи, не перешкоджав мені і дав спокійно завершити мою кару. Коли я подав записані сторінки Лінненліке, він здивувався і нічого не сказав. Думаю, що він навіть забув про сказане і не сподівався, що я це так швидко

зроблю. Напевно це сподобалося йому і він мене похвалив. Коли знову на лекції мене про щось запитав, то я почав дуже голосно говорити, майже кричати. Він зауважив, що голосно говорити, це не означає кричати, але був задоволений результатом своєї науки.

Якщо рекрутський вишкіл був дуже лагідний, то цей був надзвичайно виснажливий. Вони своїми криками навчили нас бути швидкими, рішучими і точними, такими, якими вони були самі. Ми це знали і цінили. Ми мали бути кістяком армії, а зокрема нашої дивізії, і в майбутньому самі мали робити так, як вони тепер робили з нами. Ми були молоді і при такому фізичному навантаженні всі мали прямо-таки вовчий апетит. Харчі були такі самі, як для інших німецьких одиниць, бо ми, українці, не були тут єдиними. Тому не входило в розрахунок недоцінення вартости вояка-слов'янина чи якесь переслідування його, і нам так само як і німцям давали айнтопфгеріхт, який переважно був густішим і більш ситним. Додатково в кантині, крім пива і муштарди^[25], не можна було нічого купити. Але був ще кав'яр, тобто чорна ікра, бо ми були біля Балтійського моря. Тому що видану нам порцію харчів ми з'їдали зразу, треба було надолужувати тоненько нарізаним хлібом, помазаним муштардою або ікрою. Ще ікра як ікра, хоч я взагалі не люблю риби та продуктів з неї, але як каже прислів'я «на безриб'ї і рак риба». Тіло втішалось тим, що взагалі мало щось травити. Але що забагато — то нездорово. Через якийсь час почало пекти в горлі від муштарди і хоч-не-хоч треба було на якийсь час припинити годувати себе таким чином. Через тиждень або два, все стало на свої місця, але муштарди я вже більше не їв.

Зате сталося щось нового, що прийшло нам на користь. До Ляуенбургу приїхала сотня італійців для перевишколу на німецький лад. Очевидно, де італійці,

там і макарони. Привезли вони з собою цілий вагон нудлів, чи то спагетті, чи плоских клюсків, які ще вдома я дуже любив з різними додатками, або просто зі смальцем чи м'ясним соусом. До такої їжі мене не треба було довго припрошувати. Харчі, привезені італійцями для себе, керівники вишколу поділили для всіх. Що ж то була за приємність замість бараболі в лушпинні з соусом насолоджуватися нудлями з соусом, а інколи з м'ясом, яких давали нам по три чверті їдунки! За це ми благословляли італійців добрими словами і остаточно зрозуміли, що їх не даремно прозивали «макаронниками».

Під час навчання ми під наглядом підстарший виконували їхні функції, готувалися до присвоєння нових звань. Одна з таких функцій полягала в тому, що ми були помічниками німця-уфауде і допомагали йому виконувати його функції: виганяли на збірку, обходили кімнати при вечірній інспекції, приймали звіти і тому подібне. Вступали у виконання цих обов'язків згідно алфавіту. Після стрільця з прізвищем на букву «Н» настала моя черга. Передача функцій відбувалася в обід на цілу добу вперед. Несподівано, коли я готувався до «прийому влади», пролунав сигнал повітряної тривоги — вперше за весь час нашого перебування в таборі. Це так вплинуло на мене, що я ніяк не хотів брати в руки «владу», яка виглядала як пов'язка на рукаві. Почав ревно просити свого наступника на букву «П», яким був мій сусід по шафі Палій. Він погодився, взяв пов'язку і побіг заганяти хлопців до протилетунських окопів, які були викопані за будинками у полі. Посиділи ми в них з півгодини, виставивши і підготувавши скоростріл до протилетунської оборони. Нашою зброєю був скоростріл МГ-34, виставлений на протилетунському лафеті або стояку. Він був оснащений спеціальним прицільним приладом і був закріплений досить високо над землею, що давало можливість вести кругову оборону від

повітряного ворога. Нам видали бойові патрони, яких, на жаль, не довелося застосувати. Після заспокоєння ситуації ми з полегшенням, а деякі з розчаруванням повернулися до будинків. Палій виконував службу до полудня наступного дня і від нього я перебрав ту саму функцію, будучи йому безмежно вдячний за те, що виручив мене з неприємної ситуації. Це не був страх, бо не було від чого, але щось таке, що я того дня ніяк не хотів бути уфауде.

Спочатку нас нікуди не відпускали, але коли навчили правильно вітатись, то в одну з неділь випустили нас на кілька годин в місто. Не знаючи вулиць, ми звичайно ходили зі своїми груповими і оглядали важливі та цікаві об'єкти. Одним з них був «Гінденбургтурм». Перед виходом в місто нас оглядали з ніг до голови, щоб все було в порядку. Черевики мали блищати мов золото, однострій також, шапки — не дуже набік голови, пояс мав блищати, баґнет — також. Перевіряли руки і оглядали навіть нігті, чи видно де крихітки «жалоби»^[26]. Один зі стрільців, мабуть Нич, десь роздобув пояс, зроблений з якогось пластичного матеріалу, що навіть німці йому заздрили. Він виблискував як дзеркало, але найбільшою його перевагою було те, що не треба було його дуже начищати, а тільки протерти шматкою. Де він його дістав — не знаю. Був з нього дуже гордий, а коли випускали в місто самих підстаршин, то уша Морґенталер усе в нього позичав.

Не знаю з яких причин, але наш уштуф Лінненліке кудись від нас поїхав, а на його місце прибув інший уштуф, якого прізвища я ніколи не знав або забув. Він був молодий, але більш людяний. Пам'ятаю, що він під час вправ за брамою навчив нас гарно і правильно маршерувати. Переважно, коли лунала команда «ім ґляйх шрітт марш» все чомусь задні ради колони чули

це на якусь долю секунди пізніше і коли передні підносили ноги, задні робили це трохи пізніше. Дотепер ніхто цього не зауважував, аж він навчив нас починати рух одночасно. З того часу ми дійсно марширували як годинник. І це мабуть вперше у нас так вийшло. Виглядало так ніби ноги у всіх були пов'язані одним шнурком і за одним потягом всі разом підіймались. Дуже вражаюче, хоч таке просте. Заслуга в цьому командира, який справді дбав про свій відділ.

Про все згадую, але на кінець залишаю найважливіше, немов на десерт. Це справа штрепу — місця нашої каторги і поту, яке врїзалось в пам'ять всім, хто бував у Ляуенбургґу.

Штреп — це місцевість за 20–30 км на північ від Ляуенбургґу в сторону Балтійського моря. Виглядав немов піщана пустеля Сахара, покритий рідкою зеленню для прохолоди та урізноманітнення. Найкраще місце щоб «давати по кулях», бо по піску важко ходити, а не те, що бігати з повним оснащенням. Пісок залазить всюди: в черевики, в рота, набивається в щилини нашої зброї. Навіть під час їжі скрегоче під зубами. Всюди ми бродили по пісках і кляли їх на чому світ стоїть. Слава Богу, що на штреп ми їхали автами, а то при пішому марші віддали б душу.

Пам'ятаю, що одного разу під час вправ ми вийшли на асфальтову дорогу. Побачили при ній баньки з молоком. Хтось зі стрільців відкрив одну і напився молока, щоб вгамувати спрагу. Не пройшло багато часу, як один з бауерів, який виставляв ці баньки, щоб їх фіра забрала і відвезла на місце призначення, повідомив про свою шкоду уштуфові Лінненліке. Тоді нам дісталось за це. Спочатку просили винних, щоб призналися і отримали кару. Коли ніхто не признавався, тоді муштрувати за кару всю сотню. Крикам не було кінця: «гінлеґен», «ауф», «марш-марш», «фліґер фон лінкс», «фон рехтс», «фон гінтен», «ґазалярм» і так без

перерви. Ми навіть не знали, хто це зробив, і добре, що не знали. За ті муки, що ми невинно витерпіли, дорого би йому обійшлося.

Добре, що виїзди штреп відбувались що два тижні в середу та четвер, а не щотижня. Роман Припха у своїх спогадах про штреп написав: «І спитав Ісус вояків, де вони ідуть: — Ідемо на штреп. Відвернувся Ісус і гірко заплакав». Так казала усна легенда. Якщо в час перевірки чийсь кріс був брудний або з піском, то наші уші казали, що там «цілий штреп». Власне через ці піски вправи, проведені в цьому терені, були справжньою каторгою. Фактично вони для нас не були чимось новим, чого ми ніколи не робили, але піски при цьому темпі виконання давалися нам взнаки.

Приїжджаючи на штреп, ми зауважили відділ артилерії і заздрили їм, думаючи, що їм легше. Вони не носять гармат на плечах, а тільки сидять біля них на позиціях. А може ми помилялися? Може їм казали котити гармати вручну для зміни позиції? Невідомо. «У сусіда трава завжди зеленіша».

Там нас навчили одну річ, яку дотепер ніхто не брав під увагу. Це було маскування — тарнунґ. Перед «діями» кожен мав принести кусок газети, яку спалювали, а попіл брали мокрими руками (змочували, якщо була поблизу вода, або просто плювали в долоні) і тим розтертим попелом натирали лице і руки, щоб не виділялись. Казали, щоб навіть при спостереженні ворога примружувати очі і дивитись крізь повіки, щоб очі не блищали. Крім того, якщо не мали спеціальної сітки на шолом, або маскувального полотна, то брали пояс хлібника, зав'язували його на шолом і поза нього втикали невеличкі гілочки, щоб захвати чіткий силует шолома. Ходили, мов олені з рогами, але знали, що це добре і так має бути. Постійно намагались придумати щось кращого. Очевидно, що гілки для маскування в іншому терені, де не було кущів, були непридатними. Те

саме було з вживанням польової лопати. Дотепер ми її вживали тільки для копання окопів. А тепер, як тільки ми виходили в поле, ми зразу ж витягували лопату з дерев'яною ручкою і втикали її за пояс, так щоб вістря лопати закривало серце стрільця. Це давало як мінімум 50 % гарантії для збереження життя. Коли опісля ми пішли до дивізії, ці «мудрощі» передали іншим і вони стали нас наслідувати. Казали запам'ятати «золоте» правило для старшин: не нехтувати будь-яких заходів для збереження людського життя.

Найгірше було йти на позиції — штелюнг' зі скорострілом, коли це робилось не для вправи, а за кару, бо так хотілося уштуфові. Під час одного такого «ін штелюнг' геєн» командував сам Лінненліке. Я був стрільцем третім номером із запасною люфою та двома скриньками амуніції. А він тільки командує «штелюнг'» і «аус айнандер зетцен» і все те саме. Я тріпаю собою по піску, кріс і люфа б'є по плечах, а скриньки дуже заважають. Впав я якось незграбно і вдарився, а він підходить до скоростріла і щось «горлає». Тоді прийшло мені на думку: «Встану, вдарю його по голові скринькою амуніції і буде з ним спокій». Але з другого боку як відповідь надійшла інша думка: «І що з того. Він вилежиться з того. Тебе засудять, а може й розстріляють. Але с'як чи так твоя кар'єра закінчиться. Ліпше витерпіти і все буде добре». І справді після того він так не гонив, як перед тим, і мені нічого не сталося. «І вовк був ситий, і коза ціла».

Як правило, на штреп ми вибиралися в середу зранку, вантажили все оснащення і самі сідали на вантажні авта. Як тільки прибули, починалися вправи. Під вечір розбивали шатра на двох, бо кожен носив з собою половину. Скріпили ці половини разом і вже було шатро на двох. Ночували під голим небом. Спали на землі і зранку всі кости боліли, але біль швидко проходила, бо вправи тривали далі до обіду. Переважно

після обіду було щось невеличке. Приїжджали авта, ми забирали своє майно і поверталися в казарми. Після того були легкі заняття: чищення одягу, зброї, а опісля вечеря. Після дводенних вправ кожен засинав дуже швидко. В цілому вигляд кімнати перед сном був такий: кожен повечерявши, помив їдунку і все що вживав, гарно поскладав всі речі до шафи, опісля мився і мив ноги. Всі свої речі складав перед ліжком, а вичищені черевики — в ногах ліжка. Тому, що ліжка були двоповерховими, перед ними стояли два стільці з речами та дві пари черевиків. Спали в сорочках, накривалися коцами. Коли всі були вже в ліжках, то черговий ще чекав на уфауде, щоб здати звіт. Переважно, ми всі звикли до цієї процедури і помилки вже не траплялися. Спочатку, коли ми ще були схвильовані своїми новими обов'язками і не знали «на яку ногу стати» траплялося, що черговий в той момент, коли в кімнату заходив уфауде (в шоломі, із записником в руці та суворим виглядом обличчя), замість стати струнко, віддати честь і повідомити скільки є людей і сказати, що все в порядку, спересердя кричав «ахтунг». А на цю команду ніхто не міг спати, всі мусіли зірватися з ліжок, стати біля своїх ліжок струнко або перед своєю шафою. Якщо черговий зробив таку дурницю, то в гіршому випадку отримував від уфауде кілька «гінлеґен ауф». Після того уфауде казав «добраніч» і виходив з кімнати, а ми не докоряли такому горе-черговому, а коли він все це переніс, роздягнувся і погасив світло ми всі разом засинали. Інколи впочі траплялися перевірки шпісом і уфауде.

Трапилось мені, то я простудився і щоб вигрітися, вдягнув довгі туркотові підштанники і в них ліг спати. Зрозуміло, що це було порушенням правил. На моє нещастя цієї ночі була перевірка і коли по команді «ахтунг» я зіскочив з ліжка і став біля своєї шафки в довгих підштанниках, шпіс записав мене і наступного

дня я мусив відбути карну муштру з іншими, які були покарані за щось інше. Таке відбувалося щовечора і щоранку.

Одного разу після ранкового сигналу дзвінка, коли я разом з іншими зірвався з ліжка і біг до своєї шафки, мені затерпла у сні нога і я не міг на неї стати. Замість добігти, я впав мов підкошений і простягнувся на всю довжину тіла на підлозі. Та довго не лежав. Миттю зірвався і, тягнучи ногу за собою, на одній нозі поскакав до своєї шафки. Через хвилину нога відійшла і все було в порядку, але я був злий на себе, що став причиною смішного видовища.

Але немає злого без доброго. Траплялося, що часом в дні, на які були заплановані якісь вправи в полі, падали великі дощі. Нам замість того наказували вправлятися в кімнаті. Наш уша також був з нами, щоб проводити вправи, але йому також не хотілося і ми про око вдавали, ніби щось робимо. Ми вправляли зміну стрільців на позиції по команді «ініцен вексельн». Полягала вона в тому, щоб при розкладеному на лафеті скорострілі всі були па своїх місцях. Стрілець перший номер лежав за скорострілом. Біля нього лежав другий номер, який підтримував стрічку, щоб правильна йшла в скоростріл. Третій номер знаходився позаду і мав запасну люфу та дві скриньки амуніції, номери четвертий, п'ятий та шостий також були зі запасними люфами та скриньками. За наказом «шіцен вексельн»^[27] один з них підсувався ближче до другого, а тоді на команду «аусфірен»^[28] цей другий на пальцях рук і ніг піднімався і коли нижній переходив направо, він перескакував наліво. Це ми вправляли постійно, поки не опанували. Метою було те, що із бою неможливо піднятися на повний ріст і перейти на другу сторону, бо легко можна зістати прошитим кулями. А так все відбувалося при землі і швидко.

Уштуф Лінненліке протягом часу наших вправ не мав що робити, проходив по коридору і шукав собі «шпарґи», тобто брав кріс за крісом зі стояка і дивився, чи люфа чиста. Хоча ми чистили кріси щодня, але чи це була погана олива, чи це робила вогкість того дня — факт, що люфа не була блискуча. Ніхто не звертав уваги на його «забаву», аж доки він не почав зачитувати номерів крісів, що були брудні. Назвав і мій номер. Тимчасом він послав стрільця по шпіса, щоб записав всіх, хто мав бути покараний. За той час я взяв свого кріса, взяв свій «рейнігунґгерет»^[29], перепустив через люфу і знову поставив кріс на своє місце. Коли вже прийшов шпіс і вони обидва стали записувати, він подивився знову, але кріс був чистий — все-таки мене записав і я наступного дня робив карну муштру у повному оснащенні не дивлячись на дощову погоду. Не допомагали мої вияснення уші, що причиною всього була погана олива. Муштру я мусів відбути. Я не був єдиний і після того ми мокрі та вимазані немов чорти повернулися до кімнати.

Не пригадую собі з якої нагоди мали ми так званий «маскенбаль». Він полягав у тому, що на збірку нам було наказано вийти у повному однострої та оснащенні. Коли переглянули сотню, то наказали щоб через кілька хвилин ми прибули на збірку в іншому однострої і з іншим оснащенням. Часом у повному з торністрою і всім добром, що ми мали, часом в легкому без лопатки, чи чогось іншого. Всі, що прибули до зазначеного терміну, були звільнені від дальших перевдягань, а інші мусіли переодягатися далі і виходити на збірку. Звичайно, щасливці, що скоро перевдягнулися і були звільнені від збірки, допомагали іншим, які продовжували перевдягатися. Або подавали їм речі, або шнурували черевики. Найгірше було при зміні дреліха на однострій «А» або «Б», коли треба було все скидати з себе. Не

можна було на дреліх одягати інший однострій, бо вони все перевіряли чи добре було одягнуто. Тривало це добрих кілька годин, а мій товариш Палій допомагав мені при цьому. Попросту вони хотіли нам, майбутнім підстаршинам, показати як навчати вояків у всьому неможливому, коли не знали, що робити, а мали вільний час. Також показали нам, як цілу сотню швидко гонити без падання і бігання через зміну одягу. Пригадую, як оповідав мені мій батько, що служив в австрійському війську, як їхні командири колись знайшли на подвір'ї кусок стебла. Наказали покласти його на розстелений коц, всі солдати тримали цей коц за краї і з повагою несли до викопаної ями, що могла помістити людину. Закопували стебло з великою церемонією. Були ще й інші вигадки фельдфебелів. Щось подібного було і в польському війську — чув я про це, ще будучи малим.

Тут вони втішались, а для нас це була наука, бо ми ще такого не пережили. А по-друге це була наука вправності та швидкості.

Не пригадую собі з якої нагоди це сталося і хто зі стрільців був висланий, але знаю, що був Мотика, бо він це описав у якомусь журналі. Їздили стрільці на Балтійське море, де була база підводних човнів і побували на одному з них і навіть для показу занурювалися у воду. Приїхавши назад, оповідали нам про свою поїздку та враження.

Дивлячись на одну з світлин, зроблених в Ляуенбургі, бачу що стрілець Саєвич має підв'язану руку. Пригадую собі цілу історію випадку, який трапився при киданні ґранат. Німці набирали до праці на своїх фабриках чужинців, а серед них і поляків, які взагалі ставилися до німців вороже і саботували виробництво зброї як тільки могли. Мабуть хтось з саботажників виготовив і ґранату, яку мав кидати Саєвич. Вона не мала в собі часового запальника і як тільки він потягнув за шнур, вона негайно вибухнула в руці. Мабуть, що це

була «сліпа» ґраната, але вибух призвів до того, що йому перев'язали руку, але протягом тижня часу все загоїлося.

Одного дня після обіду прийшла звістка, що аліанти висадилися в Німеччині. Не знаю, що це була за висадка, бо ніде в книжках не знайшов про неї згадок. Знаю, що після такої події ми в повній бойовій готовості і з повним оснащенням повантажились на покриті брезентом вантажні авта і мали від'їхати на айнзатц. Не знаю, хто спричинив відклик. Здогадуюсь, що наші старшини повідомили дивізію, звідки прийшов наказ нас не брати, бо при формуванні дивізії було зазначено, що ми ніколи не будемо застосовані в боротьбі проти аліантів, тільки на сході проти большевиків.

На початку ми все сприймали серйозно і кожну догану сприймали як особисті порахунки, але з часом зрозуміли, що воно так не є і почали сприймати з гумором. Наслідок цього був той, що стало легше все переносити і не було ніякої особистої ненависти. Було написано «ес клінґт ді заґе нур 200 таґе» і ми цього кінця чекали, але несподівано урвалося. Нас повідомили, що сотня далі завершить вишкіл, після якого стрільці отримають звання уша, а ті, імена яких будуть зачитані, мають зібрати свої речі і завтра зранку виїжджають до Нойгамеру, а звідтам на старшинський вишкіл. Були це всі із завершеною середньою освітою (по матурі), яким вже давно обіцяли вишкіл, час якого настав щойно тепер після трьох виснажливих вишколів. Ми почувалися добре і не раз між собою повторювали, що якби цілу нашу дивізію пропустити через Ляуенбург, то жодна сила не могла би з нею зрівнятися. Перед тим ми всі зробили на подвір'ї світлину з нашими старшинами і підстаршинами, яка стала доброю пам'яткою.

Виїхали ми 4 квітня 1944 року, а поверталися 6 липня до Нойгамеру. День перед тим ми не мали

жодних занять. Я сидів і курих на підвіконнику відкритого вікна в кімнаті і думав про те, що в цій школі пережив і добре, і зле. Стало якось дивно на серці, немов прощався з кимось або чимось рідним. Наступного дня всі ми в маршовій колоні під проводом наших інструкторів йшли на станцію. Після побажання сотенним і шпісом щастя на новому вишколі, щиро попрощалися з ушами Морґенталером, Пльонташем та іншими, яких знали. Поїзд виїхав у 8.30. Через день чи два ми прибули до Нойгамеру, тимчасово призначені до полку майора Побігущого. Ніяких поважних вправ ми не виконували, але мали нагоду навчити наших стрільців метод маскуванню лиць та вживання лопати. До нас приєднали ще інших стрільців, які вже навіть були штурманами. Серед них були Осип Змія та Евген Гумецький. Всі ми через тиждень ще в середу 13 липня поїхали до Позен-Трескау на новий вишкіл.

Позен-Трескау: «Юнкершуле Брауншвайг»

Славна «Юнкершуле Брауншвайг», яка перед цим знаходилась десь в Центральній Німеччині, після її збомбардування аліянтами була перенесена до Трескау біля Познані, тому й називалась Позен-Трескау. На цьому місці ще за Польщі був вишкільний табір. Приїхали ми туди через два дні, бо від 15 липня до 15 грудня ми вже були її учнями. Знову нові люди, нове місце, нові інструктори і нові матеріяли. Але це вже було зовсім не те, що було дотепер. Поділили нас на сотні, які називалися «юнкершафтами». Було нас стільки кандидатів, що один юнкершафт приєднали до німців, чи то до німецької інспекції. Помістили нас в будинку колишнього жіночого монастиря над рікою Вартою. Проживали ми в кімнатах на кілька осіб, кріси стояли в коридорі.

Головна управа школи, навчальні залі, арешт, вартівня і житло начальника школи генерала Баляуфа були віддалені на кількасот метрів від нас. Командиром інспекції був уштуф Кемпке, а нашим юнкершафтом командував уштуф Зальґе, якого через якийсь час через його часте вживання слова тойфель^[30] почали називати тойфелем. Вони вже не були такими «ганячами» як попередники з Ляуенбургґу і першого разу, коли ми стали бігти на збірку, щоб стати в стрій, Зальґе нас затримав і пояснив, що «айн фірер льойфт ніхт»^[31]. Ми це добре запам'ятали і коли навмисне хотів нами ганяти і наказував збірку, ми йшли повільно, а коли він кричав «марш-марш» ми йому відповіли: «айн фірер льойфт ніхт». Тоді він зрозумів, що ми жартуємо і додав «абер гейт міт шнеллен курцен шріттен»^[32].

Уштуф Кемпке був доброю людиною, був відзначений німецьким хрестом і це означало, що був інвалідом. Але на вправи ходив і одного разу за кару, а також щоб показати, що має владу над нами, почав нас ганяти. Саме в той час падав сильний дощ і він скинув з себе свій плащ-дощовик, щоб ми не почували себе покривдженими. Командував, стоячи під зливою. Давав всі можливі команди, а також «гінлеґен ауф» (якраз біля великої калюжі з водою). Мешкав він в будиночку біля нашої школи. Зальґе також був добрим, але коли потрібно було показати владу, то він вмів це робити.

Сніданки та вечері були як всюди. Це кава, по яку ходили чергові до кухні. Зате обіди відбувались у спільній їдальні школи з інструкторами і керівниками школи. Сиділи ми по четверо при столах, накритих білими обрусами. Їли з тарілок, вживаючи вилок та ножа. Їжу до столу приносили кельнери і дуже звертали увагу на поведінку. Мали навіть серветки. Починали їсти по команді «мальцайт», яку подавав командир школи.

Ходили на обіди колоною під проводом чергового уфауде. А коли в дорозі траплялось, що проходили біля старшини, то ми йшли далі, а черговий підходив до нього за 3 кроки і доповідав, що такий-то юнкершафт прямує до їдальні на обід. Черговий мусів бути дуже уважним, щоб своєчасно помітити старшину, бо в іншому випадку він прикликав до себе чергового і прямо на вулиці кілька разів командував йому «гінлеґен ауф». Черговими уфауде ми були самі по порядку. Свої військові речі ми самі підтримували в порядку, але підмітання та чищення кімнат, коридорів та умивальників виконували цивільні люди. Переважно це були польки, яких школа наймала. На вправи часто їздили на другий бік Варти поромом, який самі обслуговували. На стрільницю маршеровали або їхали на роверах. Наказано було отримати ровери, не звертаючи уваги, чи хто вмів чи не вмів ними їхати.

Мабуть німці вважали, що всі вміють на них їздити, але в нас не всі вміли. Бойчук та інші не вміли, але через годину прибули до нас, коли ми вже стріляли. Навчилися на швидкоруч. Була це піхотна школа і нас навчали маршерувати з крісом на лівому плечі. Бо дотепер ми його носили на правому плечі, не дивлячись до якої сотні належали: важкої чи ні. Крім того навчали нас маршерувати парадним кроком зі штивними ногами. Мушу признатися, що це нелегка справа.

Переправа поромом через Варту

Були і лекції володіння шаблею, але не такою звичайною, яку мав «Вермахт», але зовсім прямою як шпага для спортивних змагань з усіма знаками, що належала до зброї СС, так званої «деґен». Вийшли ми недалеко від наших будинків над ріку Варту. Роздали нам ці «деґен» і ми вправлялися в «грифах» за командою, що відповідала тим, які виконували стрільці крісами: «струнко, на плече кріс, почесть крісом віддай, на плече кріс, до стопи кріс, спочинь». Відносно до цього робили те саме шаблею. На команду «спочинь» вістря шаблі торкалося землі, а на команду «струнко» — вістря піднімалося на кілька сантиметрів над землею, на команду «на плече кріс» — шаблю підносили і клали на

праве плече, на команду «почесть крісом віддай» — шаблю брали з правого плеча перед себе на висоту очей, а тоді поворотом руки направо вниз опускали шаблю під кутом 45 градусів і так залишали, на команду «до стопи кріс» — шаблю тримали біля ноги, але так, щоб не діставала вістрям землі. Після виконання всіх команд шаблю ховали в піхви. Так ми вправлялись, поки добре не навчились виконувати команди. Але було це тільки один раз.

Ми дуже тішились, коли в розкладі побачили заняття про двигун, але на єдиному занятті все й завершилося. Нам швидко пояснили як двигун працює, але тому, що нашою тяговою силою є коні, нам більше про нього не розповідали. Зате нас навчали, як керувати запрягом на більше як двоє коней і тим ми «забавлялися» досить довго, запрягаючи коней до воза чи гармати. Ліців^[33] було багато і треба було вміти їх тримати в обидвох руках. Чим більше коней, тим важче їх було всіх тримати. Досить довго вчили нас верхової їзди і то по два рази в тиждень, щоб добре собі засвоїли. Починали від пояснення, де в коня голова, а де хвіст (я жартую, бо всі знають як кінь виглядає, але не всі мали нагоду на ньому їздити). Багато хлопців (наприклад, Бойчук) звикли до коней і для них в цій науці не було нічого нового.

Я колись на вакаціях їздив з хлопцями на пасовисько пасти коней, але це було за короля Цьвочка, я в тому не вправлявся і забув. Інші були в ще гіршому становищі, бо не мали про коней зеленого поняття і сідали на них вперше в житті. А коні, хоч були звиклі до військових їздців, знали хто панічно боїться їх і робили з такими, що хотіли. Сідла на них було військового типу, не замалі, але й не дуже великі. Для нас воно постійно здавалося малим і коли почалося навчання їзди тротом, від їзди коня ноги самі зховзувалися і такий курсант опинявся на

землі. Досить довго ми їздили по колу доріжками, висипаними піском, щоб звикнути до їзди, але коли прийшло до галопу, то частина з нас лежала на землі. Але хоч-не-хоч ми звикли до цієї тряски і з часом думали, що опанували їзду на конях. Не дарма кавалеристи їздять на них щодня з ранку до пізнього вечора і начебто зживаються з ними. А ми трохи поїздили на них і все боялися, що вони можуть нас вкусити або копнути, а крім того робили щось іншого.

Навчав нас їзди якийсь уша зі Шлеська. Говорив деякі слова по-польськи і коли кінь не хотів іти, все кричав «копній ґо». І ми так робили. Самозрозуміло, що вчили нас чистити коней. Для цього заняття ми мали спеціальні щітки і мусіли декілька разів чистити гриву, хребет та хвіст. Бувало таке, що хтось захопився цим заняттям і починав чистити живіт коня. Тоді кінь виривався, іржав і ставав дибки. Перелякані ми відскакували і чекали, аж поки кінь не заспокоїться.

Мені також трапилося, що чогось кінь злякався і скинув мене з себе. Я впав мов повний мішок січки, але зразу ж мусів зірватися з землі, щоби мене ще не почастував копитом. Чув я що коні в таких випадках поводять себе дуже мудро і ніколи не наступлять на вершника, зовсім не те, що роблять корови, яких охоплює панічний страх, і опісля вони не зважаючи на ніщо і можуть затоптати людей. Я чув, що коні інколи виносять вершників в боях з дуже скрутних ситуацій.

На рінґу, де ми вправлялися, було ще сяк-так: впав як мішок полови, далі знову сів на коня і далі їхав. Але трапилося мені та деяким іншим, що при в'їзді до стайні коні, замість йти спокійно, чогось сполошилися і мчали галопом в стійла. Ми цього не очікували і я чолом вдарився до одвірка. Очевидно впав на спину на всю довжину входу, що був викладений цеглою. Крім удару від падіння, ще довго боліла голова. Добре, що одвірок був дерев'яний, а не залізний.

Коли ми вже їздили краще, то нас почали навчати їзди з перешкодами. Враження були дивні, але ми це перебороли. Гірше було, коли ми виїхали в поле і з троту» перейшли в галоп. Переїздили через рідкий ліс попід різні гілляччя, де багато з нас, не нахиливши вчасно голови, падали з коней. Також виїжджали на горбок і тоді треба було відпустити поводи, щоб дати коневі можливість самому працювати головою, щоб виїхати. Або, з'їжджаючи вниз, тримали коротко за поводи, щоб стримувати коня.

Командир школи дуже любив їздити на коні, але за нашого побуту він загнав до смерти свого улюбленого коня. Хтось нам говорив, що це у нього був вже не перший випадок. Очевидно, що нас перед вправами навчили сідлати коней та вкорочувати стремена. Адже кожен мав свою міру. Ніколи не бувало, щоб комусь сідло сповзло на живіт коня. Ми добре стягували гурти^[34], а довжину стремени міряли довжиною руки — від початку до пахи.

В будинку, де відбувалися теоретичні заняття, ми отримували ґрунтовну підготовку зі всіх галузей військових знань. Особливо велика увага приділялась тактиці. В коридорах стояли «зандкастен»^[35] та були скрині з піском і ми вибудовували на них моделі місцевості, яку ми вивчали: з потічками, ставами, горами і долинами. На цих моделях ми розглядали різні варіанти наступу і оборони. Крім того, вивчали військове судівництво, зброю та танки, а також інші речі, які були зазначені у наших військових підручниках. Ми мали достатньо часу для їх вивчення.

Вправи на місцевості

В тих наповнених піском столах ми розставляли піхоту, артилерію, танки, відбували військові дії і показували всі рухи війська. Крім того, ми раз на тиждень виїжджали автобусами на місцевість, з мапами і кольоровими олівцями. Там отримували бойове завдання і намагалися його виконати силами батальйону. Наш вчитель тактики ставив запитання і ми, оточивши його, розв'язували всі завдання. Він поправляв нас і робив всі необхідні коментарі та при потребі вдавався до дискусії. Виконуючи це, ми так звикли діяти батальйонами, що коли пізніше реально отримали чоту, то були дуже розчаровані.

Крім звичайних предметів також мали «вельтаншаулі-хешулюнг», який викладав уштуф фон Палеске. Спочатку він викладав так, як це було написано для німців і ми як мавпи повторювали за ним про чорних та білих кріликів і про їхнє потомство — деяких чорних, деяких білих та, деяких мішаних. Пригадується мені приказка «Батько турок, мати грек, а я русский человек». Ми прислухалися до всього, що він говорив, і деякі речі треба було пам'ятати, бо він викликав окремих з нас і ставив запитання, які вимагали точних і конкретних відповідей. Все інше, що він

говорив, були речі, які ми ловили одним і випускали іншим вухом. Не знаю на якому курсі і якого юнкершафту хтось підняв справу, яку німці пропагували, що сходом мусить заволодіти німецький меч і плуг. Над цими речами ми не раз з ними вели суперечки, бо ми вже знали політику німців на сході. А він виправдовувався як міг, хочаби і нам догодити, і далі вести свою програму. Від цього часу більше нам не нав'язував німецьких поглядів, але дискусії відбувалися далі.

Прибули ми 15 липня, а вже через місяць відбулися перші іспити і 1 серпня ми отримали підвищення у званнях до ваффен юнкера. Всі, що їх не здали, були відіслані назад до дивізії. Наступного разу ми мали завершальні іспити і 1 вересня нас знову підвищили в званнях до ваффен штандартенюнкера.

В кімнатах ми мали радіо і, звичайно, всі мали можливість прослуховувати передачі радіостанції Бі-Бі-Сі з Лондону. Як тільки хтось з наших інструкторів наближався до кімнати, ми змінювали станцію, але вони добре про це знали і на одному батальйонному обговоренні чи відправі штурмбанфірер Діце нам про це сказав, даючи зрозуміти, що ми як майбутні фірери самі зможемо зробити для себе потрібний висновок з передач, знаючи, що в них є багато пропаганди.

Початки вишколу припали якраз на час, коли наша дивізія виїхала на фронт під Броди. Там була оточена і пробивалася з кільця. Де-не-де про це доходили звістки, але ми не знали нічого певного, аж доки не приїхав до школи зв'язковий старшина уштуф Богдан Підгайний. Від нього ми дізналися про долю нашої дивізії. Часто ми заходили з ним в балачки. Не знаю, як це сталося, але в моїх записах є зазначене, що ми отримали звання оберюнкерів. Але на це не маю жодного доказу. Можливо, що про це нам сказав керівник вишколу, бо я

маю фотографію, на якій видно ще одну смужку на ковнірі юнкера. Може хтось про це пригадає точніше.

Десь у цей період нам прислали військових шевців і вони в кожного зняли мірку для чобіт. Чоботи прислали перед останнім іспитом, але хто іспиту не здав, то чобіт не отримав. Були це чоботи з прямою і м'якою халявою. Мені попали з прямою і твердою халявою. Хотів з кимось помінятися, але не міг, бо не підходили розміри. Крім того, в мене був високий підйом стопи. Також нам привезли пістолети марки «зауер», які носили СС. Вермахт і ґестапо мали носити «вальтери». Це були наші власні пістолети, бо ми заплатили за них (як і за чоботи) з нашої вже підвищеної платні.

Часто мені доводилося мати службу в складі чергової чоти при головних воротах школи і всю процедуру вахцугу я засвоїв, будучи кілька разів з нашою чотою. На головному вході треба було дуже вважати на німецьких старшин, які часто через нього проходили, і вчасно їх вітати. Крім воріт, ми мали перевіряти в'язничні камери, в яких сиділи декілька юнкерів-німців та секретарок, за те, що передавали одні другим результати іспитів. Пригадую дивний запах, який стояв у камері дівчат.

Спорт ми займались у спортзалі, а на плавання їздили у Познань до критого басейну. Спорт не мав великого впливу на результат остаточного іспиту, але впливав на зменшення кількості показників, які треба було досягнути. Одного разу нас завели в басейн і без попередження наказали стрибати у воду з висоти 3 метрів. Я любив плавати, бо навчився цього на Дністрі у Старому Самборі, але стрибати у воду, та ще й головою вниз, я не пробував. Там, де я купався, було мало таких місць, де можна було це робити. Єдине місце було біля «Сокола», де були величезні каменюки для охорони залізничного полотна від виливу ріки. Інші стрибали з цих каменів головою вниз, але я не вважав, що це

розумно, бо хто не вмів добре стрибати, міг легко розбити голову до підводних скель. Найбільше, що я робив, це стрибав ногами вниз. Стали ми один за одним і по драбинці піднімаємось на трамплін. Три метри над водою — зовсім не страшно. Були такі як я, що ніколи не стрибали у воду і не знали правильної техніки стрибка. Хто вмів, то стрибав, тримаючи над головою витягнуті руки, якими пробивав воду. Бойчук був за кілька осіб переді мною і я бачив його невдалий стрибок. Він впав мов пляцок на воду тілом паралельно до поверхні води і зі звуком, ніби хтось сильно плеснув у долоні, пішов під воду. Коли виринув на поверхню, то груди і живіт були червоно-сині, але лице все було синє від удару та переживання. Обтрусився і вийшов на берег басейну. Інші, побачивши таке, стрибали ногами вперед або пропускали інших. Я зовсім спокійно став на трамплін, склав руки як для стрибка головою вниз, відбився і коли дошка загойдалася піді мною, злякався і швидко позадкував, щоб не впасти у воду. Почекав, аж всі перейшли, навіть ті, що тимчасово утрималися від стрибка, але ані руш не міг зробити. Вода здавалась такою далекою. Мене закликали стрибати. Коли вже весь відділ побачив, що заклики даремні і нема чого чекати, то хтось дав команду йти вдягатися. Тоді я зібрав рештки мужности і стрибнув ногами вниз. Це моя вагання спричинилося до обмеження моїх пунктів. Мене відсунули від перших десь на дев'яті місця. Здавалося мені, що цей вчинок для мене може бути катастрофою, тому що я не зовсім добре виконав вправи у спортивному залі.

Після того ми мали розмову з старшиною. Він навів як приклад відвагу тих, що не вміючи стрибати, за наказом стрибали у воду. Немов натякав на мій стрибок. Але що ж. Сталося — і вже цього не зміню. Вирішив, що наступного разу стрибну, хоч мав би навіть розбитися.

Я собі пояснював, що стрибок не є жодним проявом хоробрости, щоб оправдати себе перед самим собою. Оправдовуючи себе, я думаю, що так само як вояка не випускають спочатку на бій, не призвичаївши його до пострілів і всього, що вимагає бій, так і тут потрібно було спочатку стрибати з рівня басейну, потім з висоти одного метра, а щойно після того з висоти трьох метрів. Те саме при стрибках з парашутом, але вони на це дивилися інакше.

Досить часто нам доводилось їздити до Познані. Деякі їздили до «Української домівки», інші до приватних осіб, з якими познайомилися. Найбільше їздили до фотографа, щоб зробити світлини з новими пагонами. Як правило всі поверталися одночасно, бо був тільки один вечірній поїзд. На станції в Познані ми бачили фенріхів з вермахту, які мали вишкіл поруч з нами. Вони мали право носити шаблі і всі як один побренькували ними, а ми їм заздрили.

Зліва до права, верхній ряд: Степан Кукурудза, Ярослав Куницький, Вальтер Катаман, Ярослав Овад. Внизу перший зправа: Володимир Луців.

Нас було восьмеро в одній кімнаті: С. Кукурудза, Я. Куницький, Катаман, Я. Овад, Гладій, М. Палій,

Атаманчук і В. Луців. Ми разом поїхали фотографуватись. Звичайно, Луців, Куницький, Катаман і я повертались назад разом. Входили до купе, що вже було частково зайняте дівчатами-польками, які доїжджали на роботу до Познані, а ввечері повертались додому. Як правило, ми сідали напроти них і вдавали дуже втомлених і ніби засинали. При цьому «сплячі», якщо сиділи на одній лавці з дівчатами, схиляли голови набік, на плечі дівчат, які розмовляли між собою. Як правило, вони нас ненавиділи і говорили, що «тих німаків різали б повільно тупими ножами» і тому подібне. Були і такі дівчата, що захищали нас як бідних змучених вояків, що ми також люди і таке інше. Коли приїжджали на станцію Трескау, ми «прокидалися» і, гарно подякувавши дівчатам за їхні розмови, виходили з вагону. Дівчата, чуючи наше звертання до них польською мовою, напевно ціпеніли зі страху, бо вони добре розуміли, яка може бути кара за такі розмови проти німецьких СС. Ми тоді ще не мали ні на ковнірах, ні на рукавах українських відзнак і нічим не відрізнялись від німців. Це була наша забава, яку ми часто любили робити при поверненні з Познані до вишколу. Нам завжди траплялись інші дівчата і ми з цього мали багато радощів і сміху. Найкраще для цього надавались Луців і Катаман. Тих запеклих польок, сповнених ненависти, було більше.

Пригадую собі, що мій сусід і товариш Палій десь дістав твори Ніцше і читав їх у вільний час. Книжку він постійно носив з собою. Коли інші курили, він поринав у книгу. Кожного разу, коли щось прочитав, то виривав прочитані сторінки. Одного разу його застав за читанням наш командир школи. Він зацікавився і став питати Палія, як він оцінює погляди Ніцше. Говорили про різні речі, а ми тільки прислухалися до цієї розмови і не мали зеленого поняття, про що вони говорять.

Генерал похвалив його і сказавши «вайтер махен», пішов далі.

Згадую, що вечорами ми слухали радіопередачі Бі-Бі-Сі з Лондону польською мовою, які мабуть були зашифрованими наказами або повідомленнями, але також подавали інформацію про бойові дії на заході. Я з Луцівим грали у вар'ятів і в момент, коли звучали позивні Бі-Бі-Сі, ми гасили світло, спускали волосся на очі, світили під бороду електричними ліхтариками, що робило нас дуже схожими не небіжчиків, і співали польську пісню, що її транслювало радіо, удаючи польських патріотів. «З димем пожаруф, з кужем крві братней, до цебе, Панє, біє тен ґлос...» Ця пісня була складена під Львовом в час одного з польських повстань. Але одного разу за цим заняттям застав нас наш уштуф Зальґе, ми були спателічені, швидко переключились на іншу станцію і, поправивши волосся, виправдовувались перед ним, що ми так грались в інсценізацію, бо не знайшли, чогось іншого йому сказати. Якось викрутилися, але наступного дня знову робили те саме.

Навчання тривало далі і наближалися підсумкові письмові іспити, які ми здавали в присутності інструкторів. Вони дозволяли нам виходити «по потребі». Звичайно, ми робили це для того, щоб забігти до кімнати, заглянути до своїх записів і знайти правильну відповідь. Я знав свій матеріал, але коли випало навести товщину броні «Тигра» і його вагу, я насмівся попросити дозволу вийти «по потребі». Коли вже йшов до своєї кімнати по інформацію, якийсь внутрішній голос промовив мені, що так не потрібно робити. Я повернувся в зал та завершив своє завдання. Очевидно, що трохи помилився, але був задоволений, що не користувався шахрайством.

Одного разу під час обіду до нас звернувся командир школи. Ми не знали чого очікувати, але його

промова була короткою і всіх задовільнила. Після звернення «майне юнкер» він сказав, що прийшла звістка з Берліну, що вся школа отримала два тижні відпустки. Кожен радів. Німці, бо вони були в себе вдома, а ми також, бо перед тим, як від'їхати у дивізію, будемо мати два тижні відпочинку. Багато з нас знали, де знаходяться їхні рідні і мали до кого їхати. Ці, що не мали нікого з родини, їхали до знайомих зі свого села або міста. Одним словом, промова генерала сподобалась усім. Тим більше, що він після такого вступу побажав нам всього найкращого («мальцайт»). Це було десь перед 15 грудня, бо до цього часу офіційно тривав вишкіл, а з цього дня починалась відпустка.

Перед тим ми були підвищені до звань штандартенoberюнкерів, що давало нам додаткову працю, бо треба було пришити нові відзнаки і обшити шапку вузькою срібною стрічкою як у старшин. Тому, що я мав красивий почерк, уштуф Зальґе дав мені доручення вписувати кожному у зольдбух дату і місце відпустки. При цьому розмовляв з нами в кімнаті і цікавився, яке прізвисько ми йому «пришили». Я спочатку вагався і не хотів сказати, а коли він запевнив мене, що не буде гніватися, я сказав йому, що його прозивають «тойфель». Він був здивований і не розумів чому. Я пояснив, що це його улюблений вислів, коли він сердитий. Не знаю, чи ці, що не здали іспитів, виїхали зразу в дивізію, чи разом зі всіма отримали відпустку.

Я їхав до мами в Готу. Шевчук також їхав у мою сторону до міста Ерфурт до односельців. Влаштували нам ще прощальну забаву, але я не дуже бавився, хоч дівчат було для кожного. По-перше, я тоді ще не вмів танцювати і тому не був великим аматором забав. Був трохи «дикий», а за час вишколів ще більше здичів, то для чого мені якась тимчасова дівчина. Декілька з нас, таких як я, трималися разом і разом розмовляли з дівчатами не пригадую про що. У них інший світ, а ми не

були дуже гнучкі і товариські. Тому я дуже тішився, що ціла парада швидко закінчилась. Не можу собі ніяк пригадати, що сталося з нашими речами, та торністрами. Мабуть ще перед тим їх здали на склад, але мусили мати речі для перевдягання, хоча з чемоданами ми не ходили.

Ще в 1953 році у «Вістях», які виходили в Мюнхені, була опублікована стаття одного з старшин цього вишколу за підписом «Ю. Чорній, хор. І УД» під назвою «Вишкіл старшин у Першій Українській дивізії». Це був другий і останній випуск старшин. У цій статті автор більш фахово представив все це, що тепер роблю я, але більше в художній формі. Описав він цей вишкіл як шкільну задачу, додавши при цьому, що й він там був, але про свої дії не згадав. Я описую це все в рамках своєї групи або кімнати. З часом наші живі враження затираються в пам'яті, а декому нагадуються і переживаються ще раз і ще раз, стаючи свого роду «хлібом насущним». Одне, що можна закинути цьому авторові, це особливе виділення всіх моментів з нашого навчання, особливо маршів та нічних тривоги. Видно, що автор до того часу не був на інших вишколах і тому все йому здавалось надзвичайним і неможливим. Мені після Ляуенбургу весь вишкіл в Познані здавався відпочинком. Правда, це були речі «з іншої бочки», але все, що ми вивчали, було і є необхідним для того, щоб мати поняття, як бути старшиною.

Відпустка

Перед тим, як ми виїжджали зі школи, нам сказали, що маємо повернутися до Лешан біля міста Прага (Чехія), де пройдемо ще тримісячний вишкіл у ваффеншуле^[36] і після її закінчення маємо отримати звання унтерштурмфірерів.

Наш маршрут (мій і Шевчука) вів до Ерфурта. Ми їхали через Бреслау^[37]. Там в кравецькій крамниці я купив нову форму: штани (ґаліфе), блузку, старшинський пояс і шапку. Весь одяг був з італійської ґабардини. Штани були трохи задовгі, зависоко входили за пояс. Але мабуть було під неділю і я не хотів чекати до понеділка на їх вкорочення майстром. Тому, я заплатив, і поїхали далі. Виїжджали 15 грудня, у п'ятницю. В суботу прибули в Бреслау. Звідти через Дрезден поїхали далі. В Дрездені вийшли і пішли оглядати місто. Мабуть робили це тому, що в цей момент не було сполучення з дальшим пунктом нашого призначення, а крім того місто було дуже гарне і приємно було його оглядати. Хоча трамваї ходили по місту, ми пройшлися пішки, щоб не заблудити. Пізніше я мав нагоду бувати в Парижі, Римі, Празі і Відні. Дрезден належав до цього роду міст. Дуже гарне місто. Жаль, що незабаром після нашого побуту, авіантська авіація зрівняла його з землею.

Після обіду поїзд повіз нас далі. Не пригадую, чи ми їхали через Ляйпціг, чи через Хемніц, але 19 грудня були в Ерфурті. Тут ми пішли шукати табір, де мали перебувати знайомі Михася. Ідучи вулицями, несподівано побачив свого шваґра, якого не бачив ще з-перед війни, тобто від 1937-38 року. Він мене не впізнав в однострої, а я вдавав з себе німця і наказав йому зупинитись. Він перелякався на вигляд есесівця. Коли я

підійшов ближче, то запитав українською мовою: «Що, не впізнаєш?». Він дуже зрадив і сказав нам, де знаходиться їхній табір, а також погодився нас туди завести, як тільки полагодить свою справу в банку (поміняє польські злоті на німецькі марки). Я йому допоміг і поміняв стільки, скільки дозволяли правила. Але мордувало мене те, що я міг в свій папір вписати всі гроші, які він мав, і поміняти всі зразу. Якби знаття, що в кума пиття. Якби знав, що таке можна, то зробив би... Але добре, що й так чимось допоміг. Очевидно, що й він поміняв на свої документи приписану кількість. Після того ми пішли до табору, де я зустрів свою сестру з трьома малими дітьми, а Михась знайшов своїх знайомих.

Зрозуміло, що ми обидва «кинули оком» на дівчат, що перебували в таборі зі своїми родичами, і почали до них «копатися», тобто залицятися. Пригадую собі Славку Ригайло з молодшою сестрою та малу ростом Ольгу Крижанівську, від яких перед від'їздом я отримав по світліні. Час ми проводили в розмовах, а після обіду всі п'ятеро пішли в кіно. Так як в Познані я не вмів балакати з дівчатами, то тут зразу знайшов спільну мову і язик розв'язався. Може тому, що там це було нам нав'язане і дуже формальне, а тут виходило якось само по собі. Перебуваючи в таборі, я ще мав нагоду прислужитися громаді в потребі. Табірний комітет, очолений поважними людьми, мав якісь скарги до ляйтера, але їх ніколи не хотіли допустити зі скаргою до нього. Коли вони дізналися, що приїхали два дивізійники, то вирішили при першій нагоді з нашою допомогою добитися аудієнції у ляйтера. Вибрали свого краянина Михася, який відразу перекинув цей обов'язок на мене, бо я краще розмовляв німецькою мовою. Я не знав, чого від мене хочуть, і мені пояснили в чому річ. Прийшов ляйтер, а я прямо до нього. Привітав його піднесенням руки і повідомив, що ми приїхали до табору

на відпустку до родини. При цьому попросив, щоб він ласкаво прийняв на аудієнції членів комітету. Все вийшло добре і він погодився. Я представив йому голову, який за мною чекав на результат. Подякувавши і попрощавшись піднесенням руки, я відійшов. Мундир зробив своє, вони добились аудієнції, але не знаю, які були її результати. Наші мали нагоду висловитися і отримали обіцянку, що справа буде полагоджена. Михась залишився в таборі, а я поїхав до Готи.

Пригадую, що в Ерфурті я побачив, що деякі вояки не застібають плащ аж під бороду. Я й собі зробив так само. Коли це несподівано появились переді мною двох підстаршин з вермахту з бляхами на шиї. Це була польова жандармерія. Вони попросили, щоб я застібнувся, бо таке право мають тільки ті, що носять ріттер кройц. Я вибачився, відвернувся, застібнув плащ і коли повернувся, то вони мені віддали честь і пішли далі. Таким чином мені нагадали про загальнообов'язкові правила і я більше не давав волі своїй фантазії, перебуваючи поза службою.

Маючи адресу табору, де перебувала моя мама і сестра, я прямо пішов туди. Там сказали, що їх вислали до міста на роботу, бо були часті нальоти аліантів і німці брали людей до розчищення руїн. Пішов я до одного будинку, де б вони мали працювати, але їх не застав. Сходжу сходами вниз і бачу, що напроти мене йде німець з мамою та сестрою. Я затримав їх і почав щось говорити до німця. Сестра тим часом каже до мами, що впізнає мене. Тоді я представився німцеві (а був це їх «форман») і повідомив, що я приїхав на відпустку і беру своїх родичів зі собою до табору. Він притакнув і сказав, що і завтра не мусять приходити до роботи. Пізніше я дізнався, що він не дуже чемно відносився до них і при другій нагоді я попередив його, що якщо я ще почую якісь скарги, то приїду і розправлюся з ним. Він удавав досить наляканого і обіцяв, що не буде чинити більше

труднощів. Спати мені довелося в «ібернахтунг»^[38], де я перебув кілька ночей. Побув я з рідними кілька днів — від 23 до 27 грудня і поїхав назад до Ерфурту. Говорив з ними про все, що приходило на думку, а вони теж розпитували мене про все, що їх цікавило. Вони оповіли мені про своє життя в таборі, втечу з дому перед приходом большевиків. Сестра мало що не була розстріляною, бо коли дивізійники втікали з-під Бродів, вона розпитувала за мною в якогось вояка, який вважав, що розповідати про мене є військовою таємницею і погрозив їй розстрілом. Я був здивований і запитав, чому вона розшукувала мене, знаючи, що я перебуваю на вишколі. Вона відповіла невиразно, що сподівалась, що може я таки буду серед вояків дивізії. Така-то жіноча логіка. Коли я поцікавився, чому тато не виїхав, а залишився вдома, вони відповіли, що він сам цього не хотів. Казав: «А що вони мені зроблять? А хто залишиться на господарстві?» Це міг бути тільки привід, бо тато вже був старий і слабо почувався на ногах. Все-таки надіявся, що вони незабаром повернуться назад, а йому важко ходити. Все-таки нелогічна логіка старших людей, навіть у мого тата. Я оповів їм, що друга сестра з чоловіком і дітьми в Ерфурті і я в них був. Важко було прощатися з родиною, але часу було мало, а дорога до Праги далекою.

1 січня 1945 року, на самий Новий рік, ми приїхали до Праги і тут недалеко від вокзалу і Венцель-площі пішли в «ібернахтунггайм»^[39] недалеко від якогось музею. Там Лялюк почав робити якісь ґешефти з чехом, за що ми всі його ганьбили. Це було вперше, коли над Прагою гуділи сирени протилетунської тривоги. Зенітники навіть підбили ворожий літак і летун на парашуті спустився на землю.

Зразу ж після приїзду всі пішли оглядати місто, ідучи вниз по Венцельпляц або по-чеськи «Вацлавске

наместе», розглядаючись за добрими ресторанами. Дуже кортіло приступити до візочка, на якому чехи продавали підігріті ковбаски з гоускою (подовгастою булкою), які своїм запахом приваблювали цивільних, але військовим не випадало цього робити. Пізніше, йдучи вулицями, перейшли міст і оглядали королівський замок Традчани. Наступного дня нас вже зібралося багато і вирішили поїхати далі, до Лешан, де мала знаходитись наша школа зброї. Адреса пошти була Тайніц ан дер Сасав. Але школа була в Лешанах, приблизно 40 км від Праги.

Лешани

Лешани були виселеним чеським селом, де від початку січня 1945 року почався наш вишкіл у ваффеншуле. Квартирували ми по хатах. Було нас всіх 90, які закінчили школу в Позен-Трескау, сотня німців, а також одна чота болгар, колишніх летунських підстаршин, яких вислали, щоб вони пройшли піхотний перевишкіл. З ними ми швидко здружилися і протягом всього часу нашого побуту в Лешанах жили в приятних відносинах. Через кілька днів після нашого приїзду припало наше Різдво. Ми разом з болгарами справляли спільний Свят-вечір. Багато з наших привезли різні продукти, а болгари мали зв'язки зі своїм комітетом, від якого отримували посилки, харчі та цигарки. Нас кількох, які з собою нічого не привезли, включено до загалу. Єдине, що ми могли зробити, то пожертвувати наші маркетенденварен. Була традиційна кутя. Після спільної вечері ми колядували. І тим, і промовами з нашої та болгарської сторони був заповнений Свят-вечір.

Колись у цій школі було розташовано кілька сотень німецьких вояків, з якими ми мали вправлятися, але з огляду на ситуацію їх відіслали на фронт. Ми самі мусіли творити, а точніше замінювати ці підрозділи. Кожен з нас почергово отримував якесь завдання, мусів виробити плян вправ і провести їх, а після завершення ще й обговорити. Командиром нашої ваффеншуле був оберштурмфірер Курт, якого я взагалі собі не пригадую. Зрозуміло, що хтось мусів керувати всім тим, що ми робили. Теорії не було. Одні практичні заняття, марші по компасу, бої в умовах населеного пункту, лісу, бої з партизанами. Цілий округ Лешан був великий і всюди були різні школи, в яких ми вчилися обслуговувати різні

типи зброї. Зокрема, там ми познайомились з советським танком Т-34. Спостерігали за наступом штурмових груп на укріплені бункери з використанням вибухових матеріалів, вогнеметів та вживанням ґебальтелядунґ (разом звязаних 6 ґранат), вживанням спеціального протитанкового вибухового приладу з трьома маґнетами, які причіплялися до корпусу танка. Нам також показували використання так званого «Голіята» проти бункерів. Ми теж спостерігали за вправами з паком (протитанковою гарматою) і самі вкочували гармату в штелюнґ, розводили станини, дивилися в оптичний приціл і стереотрубу. Проводили вправи з різних видів боїв на місцевості.

Переважно ми грали ролі партизанів, а німці оборонялися. Пригадую собі село Ойле (по-чеськи Єльове), куди ми доходили з «боями». Це село не було виселене. При одній такій грі я керував групою «партизанів», серед яких пригадую собі тільки Бойчука. Ми були оточені німцями. Кільце звужувалось і нам загрожував полон. Аж тут ніби на порятунок на залізничній колії недалеко від нас показався поїзд. Я наказав своїй групі затримати поїзд, ми всіли до нього і на очах здивованих німців втекли їм прямо з-перед носа. Як зникли з поля їхнього зору, то знову зістрибнули з поїзда, і чимшвидше пішли в ліс на допомогу своїм. В кінці провели в лісі нічний бій. Мушу визнати, що це був дуже імпресивний бій, бо ліс десятикратно посилював звуки пострілів і вибухи ґранат. Закінчилося тим, що на прохання суддів ми здалися, щоб все відбулося згідно з розробленим пляном, і можна було опісля обговорити бажаний результат вправ. Фактично, ми переважали німців підступом і технікою і як партизани поводити себе блискуче. Цю подію хтось описав у «Вістях», не подаючи свого прізвища, як таку, що була. Чув, що десь дзвонили...

При всіх нагодах ми вступали в розмови з чеським цивільним населенням, змішуючи українські та польські слова. Договорювалися і все казали «по війне», а вони поправляли нас і казали «по вальце». Коли спочатку до нас ставились вороже, то пізніше зрозуміли, що ми брати-слов'яни. Але коли ми говорили про большевиків, яких знали «з другої сторони медалі», то чехи нам не вірили і постійно вважали, що «брат рус» їх визволить. Пробували ми їхню добру їжу. Їли кнедлікі та інші присмаки і завзялися до їх «гольків» (дівчат), які були немов пампушки. Десь за два тижні до кінця я разом з іншими був на відпустці в Празі. В цей час прибуло розпорядження і тих, що застали на місці, призначили до перешколювання сотень німецьких моряків на піхотинців.

Коли ми повернулися, то не мали жодних занять і останні два тижні байдикували в приміщеннях. Багато з нас ходили до знайомого чеха-столяра і замовили собі дерев'яні чемодани, щоб було куди пакувати свої пожитки, нагромаджені за цей час. Часто їздили до Праги, де зустрічалися з українською колонією. Лялюк підготувався до іспитів і здав матуру в українській гімназії.

Надійшла пора Шевченківського концерту. Ми всі великою групою пішли на нього. Він проходив у якомусь театрі з великою залею, такою ж сценою та балконом. Не можу пригадати детально, де це відбувалося. Програма виконувалася пункт за пунктом, пісні чергувалися з декламаціями. Нарешті на завершення пролунав національний гімн. Не знаю, чи всі українці (а була їх повна зала) знали про те, що ці вояки в німецьких одностроях є також українцями. Але коли почали співати «Ще не вмерла» всі з острахом підвели очі на балкон і дивилися, що ми робимо. Але для нас у цьому не було зовсім нічого надзвичайного. При виконанні гімну ми повинні віддати йому честь, тим

більше, що це наш гімн. Ми всі стали струнко і піднесли руки до салюту і так стояли аж поки спів не закінчився. Так Шевченко був поздоровлений нацистським вітанням — піднесенням руки.

Ми були підвищені до звання унтерштурмфірерів 17 березня 1945 року. Не знаю, з якої причини нам наказали, щоб ми самі записали в своє «бефердерунг», а наш сотенний засвідчив цей запис печаткою та своїм підписом «СС оберштурмфірер Курт». Вишкіл завершився і ми мали повертатись в дивізію, яка перебувала в околицях Марбургу (Марібору). Ми повинні були прибути в штаб дивізії і там нас мали розподілити по окремих частинах. Поїзд відправлявся зранку, і щоб не тягатися з великими валізами і не запізнитись на поїзд, нас кількох пішли на станцію ввечері і передали наші речі до Праги, надіючись, що опісля їх заберемо і поїдемо з ними далі. В своєму чемодані я запакував однострій «А», годинник, свідоцтво про закінчення школи в Познані, метрику та багато технічної літератури зі школи зброї, яка для мене була унікальною і, як мені здавалося, потрібною для майбутнього. Вранці поїздом ми вирушили в дорогу. В одному купе зі мною їхав Михась Шевчук, той самий, що їздив зі мною до Ерфурту. Дорога довга. Поїзд був переповнений чехами, які їхали до Праги і везли багато всякої всячини. Навіть на платформі поміж вагонами везли повні мішки бараболі. Я скинув пояс і з пістолетом поклав його на полицю над собою. Рівномірне коливання поїзда приспало нас. І сниться мені, що я сам собі кажу по-німецьки: «Майне ваффен іст век»^[40]. Я прокинувся і мацнув за пістолетом. Його не було. Забрали навіть запасну обойму з патронами. Я сказав Шевчукові, що хтось в мене вкрав пістолет. Різкими словами звертаємося до чехів, щоб віддали зброю, бо інакше у нас не буде виходу, як розстріляти одного чи двох із них

та повідомити по приїзді до Праги начальника станції, щоб зробив перевірку вагону. Не знаю, чи це був правильний вихід з ситуації, але ми намагалися їх налякати. Михась витягнув свій пістолет і пішов поміж чехами, погрожуючи їм і через хвилину повернувся назад з моїм пістолетом, який знайшов під мішком бараболі на площадці між вагонами. Хтось йому шепнув, де можна знайти цей пістолет. Таки наші погрози подіяли, але обойма з патронами пропала. Доїхали ми до Праги, прийшли у відділення вантажів по чемодани, але їх там не було. Чи ще не прийшли, чи хтось їх вкрав, бо наступний поїзд до Відня не дозволив нам залишитися. Махнули ми рукою на свої чемодани і поїхали далі. Власне не поїхали, а пішли шукати за нічлігом.

На тій самій вулиці, що й станція Венцельпляц, за статуєю Венцеля знаходився старий готель з двома баштами. Мабуть це був той самий, в якому ми ночували, коли вперше прибули до Праги. Венцельпляц (Вацлавске наместє) — дуже широкий бульвар, який тягнувся на три чверті кілометра вниз аж до ріки Влтави або Мольдау. По обидвох сторонах бульвару розташовувалися різні крамниці, кіно та ресторани. Ми вступили до одного з ресторанів, наповнили наші шлунки і запили добрим чеським пивом. Були ми в Празі одну ніч. Опісля ще раз перевірили справу наших чемоданів, але вони мов у воду канули. Довелося без них їхати до Відня.

Приїхали туди саме в момент повітряного нальоту. Побачили як страшно горів північний вокзал Нордбангоф. Трамваї не ходили і ми знову пішки йшли до ібернахтсгайму, що був біля Пратеру. Це були дерев'яні бараки дуже близько біля вассерфартрізенраду, з якого вже була забрана частина вагонів, але за дня він також працював. Примістилися в кімнаті, а я вийшов надвір і оглядав освітлене

пожежами небо. Я мріяв, уявляючи собі, як роки тому назад, ще перед Першою світовою війною, десь на цьому місці проходили мої батьки та сестри і забавлялися в Пратері. Стояв, покурював цигарку і мріяв. Пізно ввечері пішов спати. Ранком всією групою поїхали до Українського банку, бо ще у школі видали нам вимогу для отримання в банку 700 марок. В дорозі ці гроші можуть пригодитись. Ледве ми відшукали цей банк на вулиці Каї (мені пригадалось шкільне оповідання «Каї аус дер Кісте»). Тому я запам'ятав це ім'я. Тільки-но ми ввійшли у банк, як заревіли сирени. Знову налетіли аліанти. Всі поспішали в бомбосховище. Там також опинились банківські службовці. Посиділи ми там півтори години, але вдруге до банку не пішли, бо це було в суботу і він зачинявся раніше. Так дотепер залишилися невиплаченими наші гроші. Ми заховали свої банківські документи і пішли в місто. Не пригадую собі, де ми познайомилися з українцями, що мешкали і навчались у Відні. Вони запросили мене з Михасем до себе. Опісля до нас приєднались ще двоє дівчат і ми разом поїхали до «ратгаускеллер» в ресторан.

Відень, столиця колишньої Австро-Угорської імперії, де перебував «найясніший» цісар Франц-Йосиф, до якого наші люди відносились з такою святою побожністю. Наслухався я про нього та його добрі вчинки від своїх батьків та інших людей, які його обожнювали. Надивився я багато фільмів про Відень, про Штрауса-батька і сина, бачив військові балі при дворі цісаря і чомусь уявляв собі віденок як гарних жінок — струнких, веселих блондинок з кучерявим волоссям. А тут дивлюся по вулицях і їх не бачу. Ідемо трамваєм і я озираюсь направо та наліво за уявною в моїй мрії віденкою. І враз побачив її, таку яку бачив у фільмах і яку собі уявляв. Звернув я на неї увагу нашого приятеля-студента медицини, але від нього дізнався,

що ця віденка є втікачкою від большевиків зі Східної України.

Пішли ми до ратгаускеллер на вечерю і ледве знайшли вільне місце. Мабуть однострій зробив своє, бо ми таки отримали стіл посередині залі. Не пригадую, що ми їли, але був якийсь соус-тунке, бо говорячи і сміючись, я сильно подув носом і попіл з попільнички полетів до тарілки однієї з панянок. Заля була переповнена, всі говорили голосно, музика грала ще голосніше і всі забули, що надворі війна. Сміялися і запивали пивом, як за старих добрих часів. Одним словом, було ґемітліх^[41]. Не пригадую, чи пізно вночі ми пішли пішки на квартиру того медика, але пам'ятаю, що були в нього і він ще з одним добродієм хотіли нас намовити залишитися у Відні. Казали, що нам дадуть цивільний одяг, бо війна вже завершується. Ми відмовилися від цієї пропозиції.

Наступного дня пустилися далі в дорогу. У Відні після виходу з банку ми йшли через парк, а там на лавці сиділи дві молоді дівчини. Коли ми пройшли повз них, вони почали за нами свистіти. Ми не звертали уваги. Ходячи по вулицях, ми зайшли до книгарні, і я, немов щось передчуваючи, купив дешеві словники: англійські, французькі та італійські, а також портфель та кілька зошитів. Далі поїхали до Вінер-Нойштадт.

Там побачили цісарські палати, обдерті, з вибитими вікнами. В цьому місті ми дізналися, що штаб нашої дивізії вже виїхав звідси до Грацу або Бруку. Це не була гра в кішки й мишки, бо тоді вся дивізія перемаршувала зі всім її майном зі Словаччини, де вона довгий час перебувала, воюючи з червоними партизанами (совєтськими чи словацькими), а тепер за наказом вищих командирів мала зайняти визначені їй позиції. Ми гонили за штабом дивізії, куди мали прибути і отримати дальше скерування у частини. Кожен в думці

просив Бога, щоб якнайдовше це тривало, бо тоді закінчиться цей огляд різних околиць. Закінчиться і настане праця. А тут кінець війни також вже недалеко. В Грацу колись стояв мій тато і я мав карточку з видом канатної дороги, яка існувала дотепер. Ми їхали поїздом. Станція була розбита бомбами, місто також. Не пригадую, як це сталося, але коли ми зійшли з поїзда, якась дівчина-німка причепилася до мене з Михасем і завела нас до своєї родини. Вони мешкали в одній з кам'яниць справа при роздоріжжі. Там нас прийняли чаєм з хлібом і опісля ми пішли ночувати до ібернахтсгайму. Опісля ми дісталися до Марбургу. Дивізії тут знову не застали. Оглянули знищене війною місто і поспішили далі, використовуючи всі можливі транспортні засоби: автобуси, вантажні авта, військові вози. Доганяли штаб шляхом, який нам вказувала польова жандармерія. По дорозі попали в одну місцевість, де був гарний вцілілий будинок. Там ми заночували. Як і на чому ми спали, не пригадую. Добре, що був дах над головою.

В цій місцевості квартирував Волинський курінь і велись переговори про його включення до дивізії. Побували ми в цьому курені і побачили гарних хлопців, озброєних советською зброєю — максимами, дігтярями, фінками^[42] та крісами. Одягу їхнього вже собі не пригадую. Прийняли нас щиро і розбалакалися про їхню долю. Наша була незavidна, а їхня ще гірша. Я познайомився з одним бунчужним, здоровим дядьком з пишними козацькими вусами. Ми оглядали їхню зброю і тоді я вперше взяв в руки фінку, про яку я знав ще з 1938 року, але ніколи не тримав її в руках. Звичайні російські кріси, максими та дігтярі були для мене як хліб з маслом. Ввечері ми повернулися до свого замку, де знову заночували. Наступного дня не знаю яким чином

ми отримали порцію маркетенденварен. Всі добре випили і були веселі.

Вже після війни вийшла книжка, написана начальником штабу дивізії Вольфом-Дітріхом Гайке, в якій описано Волинський легіон, що мав бути приєднаний до дивізії. Частина його втекла до четників, а їхнього керівника підступно вбили. Не знаю, чи це було перед нашими відвідинами, чи після того. Тільки за датами цих подій можна остаточно визначити правду. Згаданого вище бунчужного я бачив, коли ми перебували в полоні в Ріміні.

З розташування Волинського куреня наступного дня виїжджали вантажні авта в сторону розташування штабу дивізії. Нас підвезли.

В людей на підпитку чомусь завжди справи доходять до зброї. Я хапався за пістолет, тим більше, що мої товариші пробували його в мене забрати. Вони хапали мене за руки, бо думали, що я хочу стріляти. Коли я вияснив їм, про що йде справа, дали мені спокій, але пильнували поки не прибули на місце, де треба було висідати. Далі вже пішки ми подалися до міста Штраден. По дорозі зустрічали відсталі групи стрільців, які також доганяли головний відділ дивізії. Ідучи через ліс, побачили при дорозі тіло стрільця, який скинувши черевик, пальцем ноги натиснув на спуск свого кріса і завершив порохунки з життям. Невідомо, чому він це зробив. Був ще молодий, не бачив світу і мабуть не мав ще серйозних випробувань у житті. Лежав блідий, а кріс на ньому. Видно, що страх був сильніший від смерті.

Якось я дізнався, що мій тіточний брат Осип Зачко, який добровільно виїхав до Німеччини на «контингент», згодом пішов до дивізії і перебував у 30 полку. Я почав випитувати про нього у тих вояків, яких зустрічав по дорозі. Оповідали як звичайно в таких випадках: «Чули про такого, недавно тут був, але десь пішов». Немов крізь землю провалився. Але добре, що десь тут він є і

може пізніше його зустріну. Востаннє ми бачилися у 1942 році.

По дорозі ми зустріли військові вози, що їхали до Штрадену, і підсіли до них. Перед вечером прибули в містечко. Нам показали, де знаходиться штаб і послали спати до великої стодоли. Зранку ми мали прибути в штаб і отримати призначення в частини. Полягали спати на соломі покотом один біля другого, тісно немов оселедці в бочці. Коли вночі поверталися з боку на бік, то мусіли робити це всі одночасно. Над ранком боліли нас обидва боки, бо спали одягнуті, не знімаючи поясів. Боліло після такого сну і попід грудьми.

Як тільки надворі стало світло, почали ми вмиватися та готуватися до збірки. Разом з іншими я роздягнувся до пояса і, набравши води з криниці, яка була на подвір'ї, мився до половини тіла, аж посинів від холоду. Після того поснідали зі штабної кухні і біля 10 години розмістились півколом в саду, де знаходився штаб. За дорученням генерала Фрайтаґа звіт здавав Саєвич.

Фронт у Гляйхенбергу

Коли ми стали півколом, вийшов генерал Фрайтаґ в супроводі ґрупенфірера Вехтера, який саме прибув на фронт. Після повідомлення Саєвича про наше прибуття до дивізії, Фрайтаґ звернувся до нас з короткою промовою, а опісля говорив Вехтер. Вони привітали нас з прибуттям на фронт. Настав поділ по полках. Не знаю, як це сталося, але я помінявся з кимось на 30 полк, щоб бути разом з братом. Коли ж вияснилось, то цей хтось замінивсь зі мною на 29 полк, який був на той час найбільш потріпаним в боях і поніс великі втрати серед старшин. Таким чином, я не хотячи цього, знову повернувся у свій полк. Ще до вечора ми бачили як санітари на носилках приносили скривавлених старшин. Я думав собі: «От і будеш мати те, що сам хотів».

Ввечері ми всі були в саду. Підійшов Вехтер і почав вияснювати становище наших і советів на фронті. Нам здавалося, що він постійно звертався до нашого маленького гурту. Потім почав пояснювати розташування сотень на Штраднер-Коґель. Кожного разу, коли він щось сказав, я замість відповідати «Яволь, гер ґрупенфірер», обмежився тільки словом «Яволь». Коли він від нас відійшов, один з товаришів запитав у мене, чому я постійно повторював «яволь». Я відповів, що з тими всіма листками, що він мав на ковнірі, я зовсім забув його звання і не знав чи він ґрупенфірер, чи оберґрупенфірер. Зрештою, ми до цього часу ніколи не зустрічалися з ґрупенфірером.

Помимо помилки з поверненням в полк, я був з цього задоволений. Десь перед полуднем всі ми з 29 полку пішли дорогою, що вела вниз від Штрадену і відтак наліво від Гляйхенбергу. Десь там в Траутстмандорфі мав бути третій батальйон, до якого ми прямували. Куди

пішли інші, я не бачив і не питав. Було нас в групі шестеро. Ішли не поспішаючи, бо чого спішити поперед батька в пекло. По дорозі розглядалися навколо себе як виглядає ця ґеленде^[43]. Ця дорога йшла широкою долиною, а праворуч десь там в лісі вже були большевики. На щастя, ніхто в нас не стріляв, а горбки з правої сторони ще належали нам. Вже далі зістали ми обстріляні з ручної зброї і мусили йти обережніше. Часом йшли ровами, часом переходили поза деревами. Йти відкритою дорогою було небезпечно. В обідню пору ми затримались у якомусь селі і перекусили, хто чим мав. Хати були покинуті мешканцями, але особисті речі були в шуфлядах. Проте все було перевернуте вверх дном. Навіть оксамитова коробка від невеличкого пістолета була порожньою. Не пригадую, чи була в стайнях худоба. Перейшли залізничну колію і за нею ще кілометр дороги.

Тут хтось сказав, що зліва від цього місця був штелюнг нашого ґранатомета, яким командував Кухар. Вони отримали «фольтрефен» (пряме попадання міни або стрільна) і всіх їх там побило. Нас троє пішли далі, а Мотика та інші — ще в іншу сторону. Кухаря я ще пам'ятав з Гайделяґеру і мав його на світлині. Ті, що були за позицією, були тільки поранені. Повернули ми наліво і підійшли до першої хати Траутсмандорфу. Знову хтось оповідав, що попереднього дня большевики оточили хату і ганяли за нашими довкола неї, а наші бігали за ними. Ніби бавилися в кішки-мишки, аж поки большевиків не відбили і не прогнали на другий бік дороги. Вони вбили двох чи трьох стрільців. Коли ми зайшли в село, якраз ховали біля церкви цих стрільців. Представились гауптштурмфіреру Діце, командирові батальйону. Відповів нам коротко, призначивши мого колеґу до однієї сотні, а мене — своїм адьютантом. Сам пішов на похорон. Сидимо і не знаємо, що робити. А

може він погано сказав, почекаємо, поки не повернеться. Тоді знову повторили те, що сказали першого разу, а він знову своє.

Хоч-не-хоч я мусів стати його адъютантом. А так хотілося йти до своїх, до сотні. Сказав про це Діце, але він наполягав на своєму. Хоч не до вподоби мені це було, але мусів виконувати його наказ. Було вже під вечір. Ми щось перекусили і пішли спати. Діце ліг на ліжко, а мені сказав спати у м'якому фотелі. Спалося не дуже добре, але зранку піднявся швидко і взявся до праці, але не знав, що маю робити. Всього нас вчили в школі, але про таку функцію я не мав жодного поняття. Я завжди бачив, що адъютант ходить за командиром неначе хвостик за три кроки ззаду та з лівої сторони. Але невідомо, що він робить поза тим. Щось таке, ніби швейцар при дверях, або покоївка біля пані. Служить і завжди винна у всьому. А може воно не так? Але найкраще запитати у самого Діце, що я повинен робити.

Приступив я до нього після сніданку, коли він мав добрий настрій, і запитав про свої обов'язки. Наговорив він мені багато, але на фронті все це відпадає, за винятком супроводжувати його при оглядах, відвідинах і тому подібне. Але головне полягає в тому, що кожного дня мушу заносити в журнал все, що діється на фронті. Але це ще не таке страшне. Уявіть собі — вчився, вчився, а на фронті зразу писарем зробили. Веди щоденник. Ніяких дій цього дня не було. Ввечері прийшов наказ бути готовими до виїзду. Переходимо на нові позиції. Куди — не знаю, хто передав цей приказ і коли приходили мельдери^[44] — невідомо? Все якимось йшло само від себе. Про це повідомив мене Діце і сказав, що мабуть вирушимо о 9 годині.

Це було в березні або на початку квітня. Надворі вже було темно.

І потягнулися вози батальйону і вояцькі сотні. Я їх не бачив, а тільки фірманів і вози. Зійшли від Траутсмандорфу вниз, в сторону дороги, якою ми прийшли попереднього дня зі Штрадену. Але не дійшовши до неї, звернули направо і дорогою, якою їхали вози попід горбами, поїхали в незнане. Напевно, що Діце знав, куди ми їдемо, але не маючи карти і не знаючи околиці, я йшов за усіма. Раптом, мов буря, зірвалася стрілянина з советських «катюш». Стріляли вони в напрямі гори, що маячила на тлі темного неба. Як я пізніше дізнався, це був Гляйхенберг-Когель.

Стрільна свистіли, стогнали, вили, пролітаючи на гору, де розривалися. І якби це не були ліси, можна було би переконатись, яку нищівну силу вони мають. Декілька фірманів так перелякались, що почали втікати, і треба було їх силою та просьбами заспокоювати, пояснюючи, що це відбувається далеко від нас і не становить небезпеки. «От і вояки» — думав я собі. А що було би, якби вогонь «катюш» був скерований на нас та ще при наступі ворожої піхоти? Такого не втримаєш і сам коло нього загинеш. Пригадався мені вояк-самогубець, якого я бачив у лісі. Не мав я впевнености від цієї другої дивізії. Бо в цій першій, до якої я прийшов і з якою я вишколювався у Гайделягері, були вояки, а не кукурудзяники. А цих я не знаю і не впевнений, чи можна на таких розраховувати. Вогонь, який так несподівано розпочався, так само раптово припинився. Тільки ще деякий час доносились звуки окремих пострілів та скорострілів. Ми йшли більше, ніж годину. Повільно, без жодного поспіху. Власного годинника я не мав, а службового ще не отримав. Тільки десь опівночі ми зупинилися. Коні і вози завели до якоїсь шопи. Ми з Діце зайшли до якоїсь хати та полягали спати. Хто мав стійки, який був пароль, де «ванька», хто знаходиться від нас зліва, а хто зправа — Бог його знає. Втомилися і швидко заснули.

Наступного дня, промивши очі та сьорбнувши кави, я пішов оглянути місцевість, де ми зупинилися. Батальйон розташувався на горбі серед сільських забудов, але не знаю, як називалося це село. Людей у ньому не було. Зліва від нас залягла дев'ята сотня, справа — десята або одинадцята. Цікаво було в'яснити, хто були сотенні цих сотень, і з ними, або чотовими, уточнити реальне становище. Перед нами простяглася широка долина, посередині якої проходила дорога на Штраден, а в іншу сторону вела дорога на Гляйхенберг. На протилежному горбі було якесь сільце. Через нього переходила дорога, що повертала до нас під прямим кутом. З обидвох боків сільця купами були розкидані ліси. Недалеко від дороги і паралельно до неї протікав потічок, на якому стояв млин. В тому млині був розташований ягдцуг^[45] із своїм командиром штандартеноберюнкером Міцінгером. В ньому також був уштуф, що прийшов разом зі мною. Якщо він був чотовим якоїсь сотні, то це значить, що там був гефехтштанд (бойова позиція) цієї сотні. Погода була гарна на цю пору року. Не було ні дощів, ані снігу.

Не пригадую, чи просиділи ми один день без дій. Большевики почали підсувати свої передові лінії до нас, а їхні резерви проявляли активність на горбі напроти нас. Через далековид можна було бачити довіз матеріалу і перегрупування відділів. Діце послав мене в першу стодолу, з якої відкривався гарний огляд на ворога, дав мені польовий телефон і доручив керувати артилерійським вогнем. Я приглядався, як там щось довозили вантажні авта, але була горбкувата місцевість і вони десь зникали з поля зору. Зате було добре видно як піхота збиралась в одному ліску, до якого збігалися посланці зі всіх сторін. Коли артилерія стрельнула в один з означених пунктів, я поділкою на далековиді встановив скільки рисок плюс-мінус є від того пункту ло

ліска, де групувався наш ворог, і передав це артилерії. Біля телефону був якийсь німець, а не наш. Коли вони попали в цей лісок і почали обстріл, вороги розбігались в усі сторони, немов кури, якщо кинути щось між них. Втікали як могли, і напевно багато їх там загинуло.

Але «ванька» також не спав. Поки я сидів за дерев'яною стіною і через діри спостерігав за ворогом, вони здогадалися, де може знаходитись спостережний пункт і почали «мацати» по мені. Пустили кілька стрільн. Одне впало перед нами, одне позаду, а третє попало в нас. Коло стодоли полетіли тріски і мушу сказати, що це дуже неприємне враження — відчувати, що в тебе летять кулі. Єдине, що хочеться зробити — це заритись носом в рів, бо після свисту наступить вибух. Добре, що обійшлося кількома стрільнями, опісля перестали. Після того ми змотали дроти і на тому завершилося.

Мабуть большевики намагалися продертися в наші лінії, бо Діце звернувся до мене з дорученням піти до млина, де перебував Міцінґер і допомогти йому з його чотою, бо він сам не дає собі ради. Ще з одним стрільцем, який мав бути мельдером між мною та Діце, я пішов до млина. Зійшли вниз і повернули доріжкою направо. Знайшли хату зі складом смачних яблук. Перекусили та взяли ще трохи з собою. Зійшли на рівнину, а далі залишилось прослизнути через лісову прогалину, яка перебувала під постійним обстрілом советського снайпера. На нашій дорозі майже посередині поляни лежав стрілець, вбитий снайпером. Сіли ми на краю прогалини, з'їли решту яблук, щоб не заважали в кишенях, і тоді підготувалися до стрибка на другий бік поляни, щоб дістатись до млина. Виконуючи необхідні стрибки, як це нас навчили на вишколі, ми перебрались на другу сторону і пішли до млина. Кинулось у вічі те, що в головній кімнаті, крім інших речей, було велике фортеп'яно. Звідси за кілька хвилин

перед нашим прибуттям забрали пораненого хорунжого. Залишився його МП (машіненпістоле або автомат, схожий на загальновідомий «шмайсер») та два магазини, які я забрав собі, бо крім власного пістолета, не мав іншої зброї. Посидів я хвилину і запитав юнкера, в чому тут річ, що мене прислав Діце на допомогу. Він показав мені як ваньки підсовуються до млина і неможливо їх зупинити. Людей обмаль і немає доброї зброї. Ми вирішили залишити млин і я з таким звітом послав мельдера до Діце.

Перш ніж залишити млин, юнкер взяв фаустпатрон і націливши його в поле, вистрелив. Заряд вдарив в стовбур збитого дерева, під яким сиділи наші стрільці. Ми почули зойки поранених. Спробував він те саме з другим патроном і отримав такий же результат. Не знаю, як він прицілювався і чому знову попав у дерево. Забравши поранених, ми відступили з млина і ваньки напевно зараз його захопили. Міцінґер мав зі собою снайперський кріс і при переході через ліс ми бачили, як ваньки йшли з ґранатометом в штелюнг на горбі біля батальйонного ґефехтштанд. Він прицілився і поклав двох з обслуги ґранатомета. Третій втік, коли куля свиснула біля нього. Перейшовши через ліс, ми вийшли на поле, де зустріли вермахтівців з кавалерійської дивізії, озброєних новими штурмґеверами-44. Від них дізнались, що будучи в другій лінії вони мали наказ стріляти в нас у випадку, якщо б ми почали втікати. Хотіли, щоб Міцінґер зі своєю чотою зміцнив їх позиції. Той хотів відмовитись, пояснюючи, що наказувати йому може тільки старшина з його підрозділу. Це попало на мене і я після довгого роздуму погодився.

Через деякий час я відійшов від них, щоб шукати Діце і свій батальйон. Перейшовши поляну і лісок, зійшов я до дороги. За нею був гарний потічок, в якому я напився води та хлюпнув собі трохи води на обличчя. Присів при дорозі відпочити. Біля мене зібрались кілька

недобитків і також відпочивали. Через якихось півгодини над'їхала підвода, на якій сидів поручник Підгайний. Запитав, що ми тут робимо. Я пояснив і оповів, як «ванька» вдерся в окопи батальйону. Підгайний їхав у батальйон, який знаходився при цій дорозі в місцевості Маєрсдорф. Ми підсіли до нього і поїхали разом.

Село Маєрсдорф було розташоване недалеко від залізничного насипу. Ми зайшли в одну з хат, де мав бути батальйонний ґефехтштанд. Старшини саме в цей момент сиділи за столом і щось жували. Між ними був і Діце, який відразу ж підійшов до мене і привітався. При цьому сказав, що вже вважав мене вбитим. Не знаю, чи сказав він це щиро, але мені було приємно почути, що я повернувся з того світу. Мені дали щось перекусити, а опісля я оповів, що сталося. Він заявив, що роблять перегрупування сил і я призначений до ягдцугу Міцінґера, як допоміжний старшина, бо він не може дати собі ради. Невдовзі прибув і сам Міцінґер з недобитками своєї чоти, яку вивів після того як закрив дірку у вермахтівському фронті. Після його розповіді ми відійшли до хати на відпочинок. Мабуть весь прорив стався на лінії оборони дев'ятої сотні. Після цього інші сотні теж мусіли відступити зі своїх позицій. Зранку було зроблено збірку і підстаршина здав йому звіт. Це просто абсурд в командуванні, який німці застосовували відносно нас. Ми мусіли з тим погоджуватись, бо не було іншого виходу. Протягом кількох днів ми переходили з місця на місце, виконуючи завдання, які нам давали (закривати прогалини в бойових лініях). Я не мав карти і не знав сіл та розташування наших сотень, але йшов, куди було потрібно і робив, що наказували. Пригадую собі поодинокі моменти.

Якось ми пішли, щоб закрити прогалину, а наші хлопці в паніці втікають. Важко їм наказати, щоб зупинились, окопались на позиції і зупинили ваньків, бо

всі в паніці відступають. Якось вдалося їх затримати. Дивлюся, а ліворуч від нас ваньки ходять собі по окопі і навіть нас не бачать. Пустив я серію з мого МП, але вони тільки заховаляся. На тій підставі ми відступили, бо виходило, що ваньки вже були позаду нас.

Інший випадок в цьому самому місці. Наша сотня наступала, але дуже несміливо і треба було її до цього підганяти. Поручник Козак ходив з МП і пускав серії в повітря, наказуючи йти вперед, тим що затрималися, та погрожуючи тим, що повертали. Якось дивно робилося на серці від вигляду цієї ситуації. Мимоволі пригадалося, що так робили большевицькі політруки, які кулями підганяли своїх людей до наступу. Не дивно, що він так робив, бо сам колись був у Червоній армії. Але думаю, що певна різниця між цими схожими ситуаціями таки була. Большевики гнали людей як худобу на гарматне м'ясо, а тут була вимушена потреба. Але всі вже чекали закінчення війни і ніхто не хотів даремно класти свою голову. Зрештою, це були ці кукурудзяники, що з них зробили військо.

Якось треба було нам амуніції і я пішов по неї з кількома стрільцями, щоб особисто побачити як відбувається видача. Склад знаходився у пивниці на «моуст» на краю якогось села. Прийшли і зброєвий батальйону видав нам визначену норму на кожного, а також певну кількість на кожен скоростріл. Нам це здалося мізерним і хлопці просили дати трохи більше. Зброяр відмовився, бо мав такий наказ, але поки він з хлопцями торгувався, вони вкрали в нього кілька скриньок і винесли так, що він і не помітив.

Ще один випадок трапився в околиці Маєрсдорфу. Міцінґер, що ставився до мене дуже прихильно, сказав, що з горба видно позицію скоростріла, але невідомо чийого. Треба було йти і перевірити. Зібрали кілька смільчаків. З рештою чоти я залишився позаду. Чекаємо і дивимося. Вже смеркало і не було добре видно, коли

вони повернулись. Опісля він розповів як це було. Оточили горбок і повільно почали підкрадатися до позиції, з якої було видно люфу скоростріла. Підійшли так близько, що один німець рукою помацав скоростріл. Почули німецьку розмову і зрозуміли, що це була позиція вермахту. Тихенько відійшли назад, а як були вже на безпечній відстані, то Міцінґер з хлопцями наробили багато галасу і знову підійшли до позиції. Оповіли вермахтівським воякам, як то безпечно вони пильнують передову лінію. Ті, просили, щоб вони нікому про це не доповідали, бо за таку безпечність їх чекала кара.

Так проминуло кілька днів і знову прийшов наказ, щоб я прибув до сотенного ґефехтштанду, що був під замком, до сотні поручника Козака. Прибув я туди ввечері, розпитуючи по дорозі, де знайти командира. Зразу ж отримав наказ приступити до командування чотою, якою тимчасово керував підстаршина. Була це мабуть друга чота, бо першою керував хорунжий Гачкевич, мій товариш з Філії у Львові. Він був мій ровесник, але знав я його тільки з вигляду. Я отримав завдання створити від замку до позиції сотні навскіс так звану «шперріґель», щоб коли ванька захоче атакувати котру-небудь сторону, дати їй допомогу. Було вже темно і не дуже видно. «А де цей замок, бо я його не бачу?». «В тому напрямі» — показав рукою Козак. Треба бути уважними, бо большевики поодинокі або групами можуть проскочити за наші лінії і можна буде з ними зустрітися. «Але як далеко і як густо розставити стрільців?» — запитав я. Приблизно через 100-150 метрів, весь час під гору. Не було це найважче з завдань, але під гору в нічному лісі нелегко було це зробити.

Я передав наказ підстаршинам, пояснив що будемо робити і рушили в дорогу. Ішли повільно, щоб в темряві не стукнути чолом до дерева і не розгубитися.

Результат не був надзвичайний. Коли дійшли до кінця, тобто поставили останнього вояка, і хотіли повернутися назад, щоб перевірити лінію, в ній нікого не було. «Куди ж вони всі поділися?» — думав я собі. З кількома людьми, що залишилися зі мною, я пішов далі, щоб встановити зв'язок з існуючою лінією. Йшли повільно, прислуховуючись до кожного шелесту навколо нас. Вийшли на вузьку дорогу і повільно її перейшли. Вже вийшли з лісу і думали, що десь тут мають бути наші. Затримуюсь кожної хвилини і намагаюсь зорієнтуватись. Аж тут до мене підійшов стрілець і перед тим давши сигнал звуком «пст», щоб я затримався. Він пояснив, що наша лінія вже позаду біля придорожніх кущів, а ми вийшли вперед і може вже зайшли у лінію ваньки. Вони бачили, що ми йдемо і пропустили нас, бо думали, що це патруль, і тільки від заднього стрільця дізнались, в чому справа. Ми ще обережніше як йшли, повернулись до наших передових постів і встановили з ними контакт.

Лише на світанку я повернувся до бункеру і при денному світлі розшукав своїх розгублених вояків та розставив їх знову на місця. Перебули ми так кілька днів, а опісля згорнули лінію. Я перебував з Козаком, або проходив по лінії, перевіряючи стійки.

Від замку вниз, через ліс і широку поляну, яка виглядала мов природній доступ в наші лінії, аж до горбка та лісу справа мала тримати оборону п'ята сотня. Підійшовши трохи вперед, на віддалі яких 100 метрів ми бачили наших вояків, бо там був ряд хат і мабуть у них розміщувався штаб цієї сотні.

Був випадок, що большевики прорвалися навколо замку і намагалися його захопити. Був момент, коли ми не знали, чи він у наших руках, чи в большевицьких. Тоді послав мене поручник Козак на перевірку. Взяв я з собою один рій, бо в лісі важко вести за собою цілу чоту, і пішов. Я мав дізнатися, чи там надалі є наш спостережний артилерійський пункт, на якому мав бути

хорунжий Гаврилів. Дорогою через ліс пішли ми до замку. Було вже темно, коли дійшли до дороги і містка, який у давні часи мабуть був звідним мостом. Тепер він був постійним, з бетонним поруччям. Під ним замість давньої прірви проходив маленький яроч. Зразу за містком виднілась брама і дві вежі над нею. Ми обережно підійшли під саму браму і побачили, що вона зачинена. Хто за нею? Свої чи ваньки? Я почав півголосом кликати: «Уштуф Гаврилів». Добре, що сказав уштуф, бо через деякий час згори хтось відізвався і я сказав, чого ми прийшли. Тоді відчинили бічну хвіртку і ми ввійшли всередину. Сказали мені, що стійкові над брамою почули, що хтось підходить і думали, що це большевики. Вже готові були кинути до нас кілька ручних ґранат, але почувши слова «уштуф Гаврилів», вияснили справу і тому ми не отримали смертоносних гостинців.

Ми перейшли через подвір'я і ввійшли до будинку. Там знаходилась радіостанція та охорона замку. Був там хорунжий Мотика, разом з яким ми йшли зі штабу дивізії. Він був чотовим першої чоти. Також був уштуф Рубич з артилерії, військовий звітодавець та вогневий керівник артилерії, інший військовий звітодавець мабуть Лисяк та ще якийсь старшина, здається уштуф Вільднер. Коли добре розвиднілось, ми разом сфотографувались в одній з кімнат замку. До інших кімнат я не заходив, бо вони були недоступні через обстріл сокетами, або були зруйновані їх артилерійським вогнем. Перед тим, як ввійти до замку, я вислав стрільця до Козака з повідомленням, що замок в наших руках.

Жаль, що не можна було його краще оглянути, бо на кожному кроці відчувалась романтика давніх часів. До цього часу я не був в жодному замку, а тут бачив тільки руїну. Знайшли ми там старовинні мечі (це видно на нашій світлині). Я обмежився тим, що взяв собі срібну

ложку, щоб мати чим їсти, і довгий на півметра мундштук. З ним ми мали забаву, коли совети стріляли по вогнику цигарки, а ми стояли захищені за деревом. На жаль, уша Головка позичив його від мене і якось необачно зламав. Пізніше, коли я вже був в іншій сотні, я дізнався, що в замку також був Міцінґер і шукав за золотом. Йому пощастило знайти золотий зливочок в одній зі стін, але довго він ним не тішився, бо незабаром його хтось з наших застрелив (навмисне чи випадково?). А може це зробив ворожий снайпер? Поховали його на цвинтарі в Фельдбаху. Невідомо, що сталося зі знайденим золотом.

Цей замок був складом різних дрібничок, які були б пропали безслідно, а так вони пішли в світ і перебувають в окремих людей. Вже після війни, мешкаючи в Америці, я заїжджав до цього замку і там почув розповіді, що ваньки його замінували. Мабуть не хотіли, щоб по ньому хтось ходив. Але в сусідній пивниці-пивоварні я бачив ще багато мечів, які служать новим власникам для приваблення туристів. Не знаю, як довго ваньки господарювали в замку і чи багато «заготовили» цінних речей. А мусило там бути багато цінних картин та інших пам'яток старовини. Коли ми вже туди прийшли, то залишилися тільки дрібнички, які наші люди повиносили в кишенях, що кому подобалось.

Тоді була мода, що всі старшини носили на шиї кольорові хустки. Зрозуміло, що їх не купували, а «позичали» в місцевих мешканців. Таку хустину мав і Мотика, таку і я взяв у замку. Вона була дещо замала, але я носив її, щоб вбирала в себе піт зі шиї, бо щоденно збільшувалась температура повітря. Палицю я не брав, як інші, бо хотів мати вільні руки. Зате взяв собі палицю поручник Підгайний і коли ми вже відступали з фронту, він передав її мені, щоб зробити в цей час світлину. Тому в мене залишилась світлина, на якій я показаний з палицею.

Сотня хорунжого Козака вже протягом довшого часу займала позиції з лівої сторони замку, аж до Фельдбаху. З правої сторони розташовувалась п'ята сотня. Долиною попід замкову гору йшла дорога через Гляйхенберг до Фельдбаху. Але самого Гляйхенбергу я ніколи не бачив, бо він перебував у ворожих руках. Через горб від замку також вела доріжка, яка йшла паралельно до першої дороги. Вона проходила мимо замкових господарських будинків, далі йшла через якийсь присілок до Фельдбаху. Вздовж цієї доріжки проходили наші бойові лінії. Не знаю, хто був нашим сусідом, бо це проблеми наших «стратегів». Моя чота була розміщена в господарських будинках замку. Сотенний штаб знаходився трохи далі в землянці, в скісній лінії до замку. Хоч Козак бував всюди «де його не посіяв», але переважно після 10 години вечора вже не виходив зі своєї землянки. Все це відбувалося в лісі, в якому я при теперішніх відвідинах побачив ті самі дуби, що були свідками подій 40-річної давности.

Ваньки тримали в своїх руках Гляйхенберг-Когель і заховані там снайпери завдавали нам багато шкоди, бо вбивали та калічили окремих стрільців. Вони також помістили на деревах гучномовці та передавали різні народні мелодії та пісні, які ятрили душу та будили тугу за домівкою. Після того йшли заклики переходити до них і не слухати Козака, а також передавали інше пропагандистське советське барахло. Хоч ми їх добре знали ще з 1939 року, проте деякі хлопці, переважно зі Східньої України, клюнули на їхню пропаганду.

В задній частині будинку були відхилені дошки і ціла чота займала там позицію. Я був віддалений від лінії, коли до мене прибіг стрілець і повідомив, що мабуть большевики підлазять на наш горбок, бо чути багато шуму. Прибігли ми до лінії і справді почули тріск галуззя, але знайшли свої позиції опущеними. Це одна група, якою керував Іван Фляк зі Східньої України, разом

зі зброєю та повним оснащенням перейшла до большевиків. Їх переконали, що карати не будуть, а війна вже й так завершується. Дороги там не було, а стрімкий схил був покритий лісом. Тому вони робили стільки шуму, бо була ніч, а вони поспішали, щоб хтось їх не затримав. Цей їхній вчинок настільки мене здивував, що я остовпів. Ніяк не міг повірити, що наші люди можуть бути такі дурні та нерозважливі. Я думав різне про таких зрадників і з хвилюванням викурив одну за другою кілька цигарок. Згарячу ми хотіли пустити чергу слідом за втікачами, але подумали, що ваньки вже самі «змиють їм голови». Зараз решта стрільців розтягнулись і закрили утворену прогалину, але ми не були впевнені, чи ваньки не пролізли в нашу лінію. Стоячи за стовпом в'їздної брами, я уважно прислухався, чи щось підозріле не ворухиться перед нею.

В присілку, що був за господарськими будинками, була наша сотенна кухня. Зайшовши туди, я попросив нашого кухаря Крайника, чи може він потерти кілька бараболь та посмажити мені з них кілька пляцків. Він це радо для мене зробив і швидко я насолоджувався їжею, яку не раз їв вдома. Всі наші стрільці, як тільки приходили десь до селян, зразу шукали, куди вони заховали напої. Зокрема в Австрії всі виготовляли з яблук «моуст». Очевидно, що це був зброджений сік, так як це роблять з винограду. Наші хлопці, як не було щось доброго з'їсти, то шукали за моустом. І власне в тій самій хаті, де я їв пляцки, прийшла німкеня і на очах у стрільців витягнула десь з-під лави бутлю моусту, а всі аж остовпіли з дива. Адже ми все перешукали там і нічого не знайшли. Не пригадую, як всі події відбувалися по черзі, але окремі епізоди чітко пригадую собі ще до тепер.

Лінія, ідучи в сторону замку, вела далі направо в сторону малого села. Стоячи лицем до ворога, зліва ми мали ліве крило, а справа — праве крило. Будучи всю

ніч на ногах поміж стрільцями і наглядаючи, щоб не заснули стійкові, я мав нагоду познайомитись зі всіма і вислухав при цьому всі їхні жалі та все, що наболіло на серці. Над ранком сон почав склепляти мені повіки, а маючи під носом хату, я звалився одягнутий на ліжко і зразу ж заснув. А тут будить мене стрілець і каже, що большевики вдерлися на нашу лінію, а Козак зі стрільцями бігає за ними поміж хатами і відбиває їхній напад. Зірвався я немов ошпарений, схопив МП і вибіг надвір. Большевиків відбили, але Козак докоряв мені тим, що я спав. Як було насправді, він не знав, а те, що він спав у землянці і його вже від 10 години охороняли інші, він не враховував.

Большевики різними способами намагалися дістатися до замку. Звичайно, що головна брама та мури охоронялися дуже пильно. Всюди стояли стійки поміж зубчастими шпильями мурів. Але з тилової сторони був високий мур і стрімка гора, якого ніхто не стеріг, ані не обороняв. Уже тепер в американських фільмах показують, що в такій ситуації виділяють окрему команду, яка по шнурах вилазить на мури, перебиває охорону і захоплює замок. Але ваньки були простими людьми, таких фільмів не бачили і тому до такого трюка не могли додуматися. Тому ми спокійно спали і такого не передбачали. Німці також були простими людьми і такого нас не вчили. Може колись, за козацьких часів, коли всі оборонці сиділи за мурами, такі речі разом із застосуванням драбин практикувалися ширше.

Але ваньки намагались підійти до задньої брами, яка була в більш доступному місці, і хотіли через неї вдертися до замку або висадити в повітря ґранатами чи чимось іншим. Тому наші стрільці добре пильнували цю браму і постійно відбивали все нові й нові наступи. Щоб з цим нарешті покінчити і забезпечити собі спокійні ночі та оминати дальших втрат людей від советських снайперів, які немов шуліки чекали на кожного, що

необачно висуне голову і всаджували кулю прямо в чоло, не знаю, з чиєї ініціативи (мабуть поручника Козака або з батальйону) вирішили провести вилазку, так звану «штоструп». Вона проводилась, щоб відкинути большевиків від стін замку і за той час замінувати підходи до нього. Звичайно, що мінування мали виконати наші піоніри. Піонірів прислали з батальйону, а штострупу ми мали сформувавши самі. Керівником її Козак призначив мене. Сил большевиків ми не знали, але знали, що постачання їхнє велося з Гляйхенбергу, недалеко від нас.

Що ж, хоч-не-хоч, а вести групу доведеться. Навіть не приходило на думку, що мене можуть вбити. Як колись жартували люди про Івана: «піду, куди посилають; побачу, що діється; застрелю кількох і повернуся додому». Я добре знав, що Бог мене вибрав для чогось більш важливого, ніж дурні ваньки. Охоронив мене від них до тепер, охоронить і далі, щоб я записав ці спогади. Кажуть, що Бог оберігає дурних, п'яних та дітей. До перших я себе не зараховував, до других також ні, а стосовно дітей, то ми всі є Божими дітьми. Я завжди намагався не робити кривди іншим. Може тому, що ще за Польщі появилася «божий лист», який я завжди мав при собі мав. В ньому було написано, що жодні пекельні сили нічого не вдіють тому, хто буде його при собі мати. Я в це вірив, але про це зовсім не думав. Але досить жартувати і філософствувати, бо треба повернутись до моєї «штоструп».

Треба було її вести, бо для цього я й прибув до 29 полку, щоб якщо не відзначитись, то хоч «понюхати пороху». Я тільки просив поручника Козака, щоб на роздоріжжя в Гляйхенбергу кілька разів стрельнула наша артилерія, щоб викликати замішання серед ворогів. Це мало би відвернути їхню увагу від замку. В цей момент я мав виконати «штос». Я підготував своїх людей, встановив зв'язок з групою піонірів, уточнили,

що і як маємо робити. Мабуть біля 1 години ми почали. Артилерія вдарила перша, а всі за мною гусаком перейшли рів, що колись був оборонним, і попід мури замку вийшли на досить рівну площу, де мали розгорнутись в лаву до наступу. В цей момент на мурі появився Козак і закричав на все горло «уштуф» (не пригадую, чи назвав моє прізвище чи ні), але ви йдете першим». «Певно, що так» — відповів я, бо не мав часу для філософствування. Тепер, коли над цим думаю, то не можу пояснити собі, чому він кричав, щоб ваньки знали, що хтось іде; по-друге чому сказав, що уштуф йде першим; по-третє чому не сказав цього по-німецьки, а зрозумілою для ваньків українською мовою. Не знаю, як це він собі уявляв, що ми будемо йти гусаком зі мною на чолі, а ванька буде нас одного за другим розстрілювати. Ми це зробили інакше.

Зразу за ровом розсипалися в лінію і маючи перед собою малий горбок, висунули перший скоростріл і МП, розпочали стрілянину на ворога. Так ми просувалися вперед і всліпу сікли вогнем поперед себе, бо ворога навіть не бачили. Була там невелика поляна, поросла малими кущиками. Ми дійшли до її краю, звідки вже починалася стрімка частина гори. Я прибіг на поляну, а за мною інші стрільці. Враз почув зойк зліва від себе, а через хвилину — другий зойк за три метри справа від себе. Оглянувся і побачив справа та зліва від себе вбитих стрільців. Один з них дістав кулю в саме чоло, яка пройшла через голову і вирвала ззаду кусок шолома. В діру міг поміститися цілий кулак. Це був мій уша, якого прізвища ніяк не можу пригадати, щось ніби Кос. Коли я побачив, що снайпер вбив його на місці, то почув як куля просвистіла біля мого вуха. Інстинкт самозбереження кинув мене на землю. Свист кулі підказав мені напрям, звідки вона летіла. Я поповз туди і відкрив вогонь зі свого МП. Вистріляв аж два магазини, сіючи по деревах. Після того підвівся на ноги, але

снайпер вже більше не стріляв. Не знаю, хто забирав звідти вбитого стрільця та ушу, бо ми почекали ще понад півгодини, поки піоніри не замінували поле навколо задньої брами та сказали нам, що вже можемо повертатися назад, вказуючи дорогу поміж закладеними мінами. Мабуть при поверненні ми забрали тіла убитих. Щойно тоді я побачив жнива нашого удару. Лежало там кілька вбитих ваньків. Це були киргизи або калмики, які лежали горілиць з витріщеними зубами, що аж бридко було на них дивитись. Ми не могли розглядати, чи їх було більше. Піоніри квапили нас, бо могла надійти допомога для советів. Повернувшись в замок, я відпустив стрільців, а сам пішов до Козака зі звітом про наш штос.

Попереднього вечора вступив я з моїм ушею до однієї хати, нижче сотенного ґефехтштанду, де на диво (бо німці звичайно щезали зі села) були самі німкені, щось з шість. Вони почастиували нас моустом, а уша почав залицятись до однієї молоденької красуні. Наступного дня я знову зайшов до цієї хати і сказав їм, що цей уша поліг в бою з большевиками.

Побули ми ще кілька днів на становищі, аж поки не прийшла на зміну нам якась сотня. Ми відмаршували назад у якесь село на відпочинок. Кожен намагався привести себе в порядок, в першу чергу помитися, поголитися та привести до порядку одяг. Ми також завзято били вошей, які вже таки добре нас кусали. Чистили зброю і, будучи далеко від передової лінії, втішались тим, що наготував наш кухар Крайник. Була в цьому селі ще одна сотня, яка весело маршувала, а попереду її йшов уша Д. Ліщинський і грав на трубі. Це було трохи дивно, бо все таки фронт був недалеко і непотрібно було зчиняти такий галас.

Наш кухар дізнався, що в одного господаря є два мішки муки і взяв їх, щоб зробити нашу їжу трохи густішою. Докинув цю муку до котла. Їжа нам

смакувала, бо ми виголоднілися, але після того протягом двох чи трьох днів ми були небоєздатні, бо щохвилини бігали до лятрини. Виявилось, що це була не мука, а гіпс. За це ми дуже нарікали на Крайника.

Після перепочинку ми знову відійшли на старі позиції. Перед тим до мене підійшов один з наших гауптшарфірерів Н.Н., якого призначили до сотні Козака, і просив, щоб я попросив за нього у Козака, бо він його колись критикував за стрілянину понад голови стрільців та інші речі. Поручник Козак дізнався, що він таке говорив про нього і обіцяв, що йому за це «покаже». Його призначили бунчужним. Я говорив про нього Козакові, але він весь час погрожував, поки той не прибув до нього. Козак не хотів швидко заспокоюватись і погрожував, що пошле цього на найгірше завдання і ще довго буде його пам'ятати.

Це був день, коли нам привезли маркетенденварен і кожен отримав пляшку для розвеселення душі. Не пригадую, чи це був ром, чи коньяк. Тому, що я зараз відходив розставляти стрільців, то залишив свою пляшку в Козака, але тільки її й бачив. Здогадуюсь, що моя пляшка пішла на примирення відносин між Козаком та його бунчужним. Пізніше я дізнався, що не було кращих друзів від них, а гауптшарфірер був кращим бунчужним.

Пізніше бачився я з Козаком у Мюнхені і пригадував йому, що він винен мені з тих часів ще пляшку коньяку, але він дивився на мене мов на золоті ворота і нічого не пригадував. Але мусів поставити мені дві пляшки з нагоди підвищення свого звання. Після того, наступного дня десь перед обідом покликав мене Козак і повідомив, що в п'ятій сотні поранено сотенного хорунжого Яремовича. Я отримав наказ перейти туди і очолити сотню. Це було недалеко від замку, а штаб сотні був у хатах, які ми вже бачили. Хоча це все було в лісі, було досить вільного місця, де не було жодних дерев і наші

окопи вели від замку через поляну аж до другого горбка.

Найгірше було на рівному місці, бо в обідню пору, коли добре припікало сонце, стрільці засинали в окопах після нічного чергування. Тоді ваньки підкрадалися і прямо за вуха витягували їх з окопів і вели до себе. Стрільці, що були поруч, і прокидалися, почувши шум, не наважувались стріляти, щоб не вбити серед відповзаючих ворогів і свого товариша. Оповідали, що таке сталося тоді і в цій п'ятій сотні, до якої я тепер йшов.

Коли я прибув у сотню після того, коли забрали хорунжого Яремовича, то один з його чотових автоматично перебрав сотню під свою команду, а я став на його місце. В першу чергу я пішов перевірити зв'язок з нашими сусідами справа. Зліва ми вже його мали, бо це була сотня Козака.

Обережно я перейшов через поляну і увійшов в ліс, який тягнувся і через сусідні горби. На галявині стояла група старшин, що вели між собою розмову. Я привітався з ними і не зауважив, що на пеньку сидів старший, мабуть гаштуф або штабаф, який напевно був командиром полку. Я вибачився перед ним, що його не зауважив, бо за статутом я повинен був спершу привітатися з ним і пояснити для чого сюди прибув. Він добродушно відповів, що кожен може зробити якусь помилку. Це був один з батальйонів 30 полку. Між старшинами я побачив мого колишнього інструктора з вишколу з 12 сотні, який з уша дослужився до уштуфа. Ми щиро привіталися. Впізнав я між ними хорунжого Тарнавського, який пізніше був з нами в Італії. Товариші прозивали його пташком.

Потім я повернувся до сотні і почалася нова служба. Ходив знайомитись з стрільцями, підбадьорював їх і пильнував, щоб все було в порядку. Вночі треба було бути чуйним до всіх звуків, а вдень бути обережним.

Кожен стрілець мав для себе ямку-окоп. Гора була кам'янистою і не всім хотілося видовбувати повні окопи. Ходи сполучення були практично символічними, бо були дуже неглибокими. Звичайною лопатою було важко їх копати. Зрештою стрільці постійно були під обстрілом советських снайперів і тому не могли копати далі. Якось коли несли обід в окопи, ваньки підстрелили стрільця з їжею. Хлопець впав і кричав від болю, а підійти було неможливо через вогонь снайпера. Вже й другого підстрелив. Добре, що не цілився в голову, бо живими вони б не залишились. Якось прийшли санітари і обидвох винесли з поля. Снайпер більше не стріляв, може заговорила у нього совість.

Наступного дня прийшов оштуф Підгайний і перебрав сотню, а уштуф Мотика став чотовим іншої сотні. Поручника Підгайного ми ще пам'ятали з вишколу в Гайделяґері, а опісля після Бродів він прибув до нас в Познань. Ми його знали і були раді, що він отримав сотню. Одного разу я вирішив дати собі раду зі снайпером, що засів десь між галуззям дерев. Взяв я ушу Головка і ми пішли на стрих однієї з хат, звідки ми могли бачити цілу околицю та ліси навколо Гляйхенберґу. На стриху ми відсунули одну дошку з даху і я почав оглядати все перед собою. Але ваньку треба було спровокувати до пострілу. В певний момент мені здалося, що щось зауважив: ніби блиск від люфи або оптичного прицілу. Але блиснуло там, де не повинно нічого бути. Я вказав на це місце Головкові і він туди стрельнув. Через хвилину ванька також побачив відблиск нашого далековида і почав на нас сипати кулями. Ми довго не чекали і не досягнувши своєї цілі швидко злізли зі стриху.

Дорога, яка йшла попри нас, робила невеликий поворот направо, а опісля наліво і далі вела прямо. Десь там ще далі вона з'єднувалася з дорогою, яка йшла від замку. На першому повороті ми поховали одного

вбитого стрільця. Ніяк не пригадую обставин його загибелі. Ми поховали його під кущами біля дороги. Я в кількох словах попрощався з ним, бо він був з моєї чоти. Також кілька слів на прощання сказав Підгайний.

Мотика — подарунок для хорунжого Мотики...

Наші стрільці завжди всюди нишпорили. Одного разу, оглядаючи подвір'я, натрапили на дерев'яну коробку. Всі думали, що всередині будуть якісь цінні речі, але на превеликий подив витягнули з неї грубу, як старовинна Біблія, куховарську книгу.

Я мав свій ґефехтштанд недалеко від бункера сотенного. Там над своїм ліжком я почепив поштівку із зображенням гарної дівчини. Картку після відходу я забрав і заховав. Тримаю її до тепер. Незабаром після того настало 6 травня і ми святкували Воскресіння Христове. Перед тим ми отримали маркетенденварен, в яких крім різних інших речей була пляшка на кожного. Ми вирішили не пити на свята, а навпаки, бути більш обачними, бо ваньки можуть використати момент і

вдарити на нас. Зійшлися ми біля бункеру сотенного, побажали собі «Христос Воскрес» і трохи погуторили між собою, пожартували та зробили декілька світлин. Хорунжому Мотиці вояки подарували мотику. Перед вечером всі розійшлися до своїх відділів, щоб бути зі стрільцями. Кожному побажали «Христос Воскрес» і всю ніч пильно слухали, чи щось не шелесне в траві. На щастя, вся ніч минула спокійно і тільки наступного дня кожен собі потягнув з плящини для розігрівання холодного тіла.

Почали приходити різні накази. В запасний полк дивізії прибув генерал Шандрук і вояки цього полку склали присягу на вірність Україні. Генерал Фрайтаґ був замінений кимось іншим, а нам дали розетки з тризубами. Спочатку їх отримали тільки старшини. Я також отримав і негайно причепив на шапку. Були це овальної форми розети, такі самі, як колись мали січові стрільці, але не були мальовані на синьо-жовто, а тільки витиснуті з бронзи. Довго я тією розеткою не натішився, бо переспав одну ніч і мій тризуб зник. Хтось а наших, його «заіванив»? Мабуть це зробив уша Головка, який був найближче.

Ходили повідомлення, що Гітлер застрелився у своєму бункері в Берліні, а на його місце став став адмірал Деніц і очолив уряд. Він підписав акт про беззастережну капітуляцію Німеччини. Наша дивізія має швидко податися на захід, щоб не потрапити в полон до большевиків.

Відступ та полон

Всі ці повідомлення про Гітлера та завершення війни підтвердилися. А ми все ще чекали на офіційне підтвердження відносно відходу з лінії, яке швидко надійшло. Прибув відповідний наказ про відхід всіх сотень з фронту. А ми, як найдалі відсунена на фронті частина, мали відходити останніми, але так, щоб большевики не зауважили нашого відходу. Для прикриття відходу артилерія мала почати в 12 годині обстріл радянських позицій і стріляти поки вистачить набоїв. Зараз у різних спогадах цей час є описаний по-різному. Але я, собі записав, що ми мали відійти з позицій точно в обід. Поручник Козак вже відійшов, решта п'ятої сотні також. Залишився тільки я з чотою, яка по одному стрільцеві спускалася зі своїх окопів, так щоб «ваньки» не помітили і щоб не потрапити під обстріл їхнього настирливого снайпера, який завдав нам стільки втрат. Зібралися мої стрільці біля бункера, де вже було безпечно від куль. Звідти ми гусаком подалися на захід, викинувши по дорозі все, що вважали непотрібним (протигазові маски, лопати), але як цінність залишили амуніцію, гранати, кріси, скоростріли, пістолети, МП і все, що нам здавалося потрібним для дальшої боротьби. Бо ми не знали, що нас може чекати, а викинути все можна було і пізніше.

Ми йшли, орієнтуючись по карті, дорогами, які вели нас на захід, аж до смеркання. Але ще за дня ми переходили попри позиції нашої артилерії, яка вистрілювала останні набої, а після того гармаші псували гармати, викидали непотрібні речі і на конях від'їжджали на захід. Перходили ми біля одного складу, де була нагромаджена різна зброя: кулі, фаустпатрони. Ми дивувалися, що нам давали

обмежену кількість патронів, а тут бачили таку купу цього добра. Мабуть щоб це добро не дісталось ворогові, хтось з одного боку підпалив будинок і ми чимшвидше проходили далі, щоб не бути пораненими вибухами амуніції, які могли настати.

Ми йшли не дуже швидко, але все-таки мусіли поспішати, бо знали, що наші піоніри збудували для нас міст для переходу через річку Мур, який мали висадити в повітря наступного дня в обід, або навіть швидше, якби туди підійшли большевики. Коли почало смеркати, ми трошки сповільнювали хід, а деякі зі стрільців, може й з намови, хотіли залишитися і здатися ворогові. Ми зверталися до їхнього розуму, вказуючи на небезпеку большевицького полону, згадуючи про їхні звірства над тими людьми, які їм повірили. Тому хоч-не-хоч вони перемагали свою втому і йшли далі. Десь показався хорунжий Мотика (а це був кремезний хлопець) і тим, що вагалися в ході, давав ногами гака, як це роблять футболісти, щоб хтось падав, але при цьому він таких підтримував і пропихав вперед, щоб швидше йшли. Тому ніхто не залишився позаду і всі йшли далі.

Передкапітуляційний відступ з фронту. У центрі, в камуфляжному «пончо» — автор,

**хорунжий Ярослав Овад, праворуч від нього —
десятник Головка.**

Ми наздогнали всі чоти, що вийди попереду нас і, ставши в колону по троє, тягнули ногами як нормальне військо. Десь по дорозі появився поручник Підгайний і наша сотня зібралась у повному складі. Навіть появився звітодавець, якого я до того не бачив. По дорозі я зняв з шиї свою еркенунґсмарку^[46], яку хотів розламати на дві частини. Так роблять, коли когось застрелять, а після того з'ясовують, хто він такий. Але із забобонів я цього не зробив і викинув свою марку із записами у ній. Поручник Підгайний мав зі собою фотоапарат і коли ми так гарно йшли, він передав мені свою палицю, яку взяв зі замку, і зробив нам кілька світлин на пам'ять. Так ми йшли весь день і всю ніч до ранку. Коли вже почало світати, ми побачили річку Мур і наш славний міст для переходу через неї. Сповільнили хід і сіли в придорожному рові, де текла вода, щоб помити ноги і трохи відпочити. Поручник Козак, який зі своєю сотнею відійшов за кілька годин перед нами, також перебував у цьому селі, перед яким ми затрималися. Несподівано ми почули серію пострілів з автомата і хтось сказав, що це кілька радянських танків, які перейшли вже неіснуючий фронт, випередили відступаюче наше військо і намагалися закрити нам дорогу та забрати в полон. Чому це якраз попало на сотню Козака, яку вони ще під замком закликали перейти до них? Немов спеціально знали, куди він буде йти і де затримається на відпочинок.

Ми всі мали при собі зброю, але жодного опору не було. Кожен почав втікати від них замість того, щоб їм відповісти скорострільним вогнем, або прогнати їх чи взяти в полон. Я думаю, що це українська хиба, що якщо є перемир'я, або як у нашому випадку кінець війни, то

вже не можна нам стріляти, а вороги можуть робити з нами, що хочуть. І ми йдемо, мов дурні барани на заріз. Так було і в тому випадку. Вони попали на сотню Козака, а мого знайомого зі школи Б. Гачкевича або застрелили або він сам застрелився.

Я зразу ж одягнув шкарпетки та черевики на ноги та чимшвидше почав бігти в сторону мосту. Це саме зробив Підгайний, але найбільше випередив нас Мотика, який десь дірвав у селянина коня і на ньому погнав до мосту. З нами бігли вермахтівці та ще якісь підрозділи СС. А що сталося з тими танками — я не знаю. Перейшли ми щасливо міст, а від нього дорога підіймалася на горбок, де за кілька десятків метрів стояли англійські танки. Це була межа, до якої могли дійти ваньки.

Танки ці стояли непорушно, мов придорожні стовпи і обслуга навіть не виходила з них назовні. Ми пройшли повз них і громадою пішли далі. А по дорозі — море людей, цілий Вавілон різних частин та підрозділів. Все це якомога швидше прямувало на захід, немов до свого спасіння. Їхали легкові та вантажні авта, вози, ішли піші, везли військові кухні. Навколо, скільки око засягне — одне військо. Ніхто нас не затримував. Дорога вела з горбка на горбок і коли ми минули вже два чи три горбки, звідкись появився поручник Козак і сказав, щоб я залишився і збирав вояків сотні. Не знаю, яку сотню він мав на увазі, бо спочатку я був у його сотні, а потім у Підгайного. Звичайно, що я погодився і чекав на людей, що йшли пішки. Надійшов і кухар зі сотні Козака, стрілець Крайник. Він повідомив, що Козак сів на фольксваґен і помчав вперед, залишивши сотню. Нема чого тепер збирати людей. Нехай кожен втікає як може.

Думав я собі, чому він мене хотів затримати, а сам чимшвидше втік. Сіли ми на якісь вози, не знаю чи наші, чи вермахтівські — і поїхали. Мав я при собі чеську ґранату іншого типу ніж наші, бо мала два запобіжники. Перший, кільце, що витягувалося, а другий це сталева

лента, накручена на корпус ґранати, яка в міру свого розкручування уможливлювала вибух ґранати. Я це знав ще з дому, бо за большевиків мені попала в руки військова енциклопедія і там ця ґраната та принцип її дії були описані. Носив її причеплену на поясочку, що закривав ташку^[47]. Вона чомусь відчепилася і ґраната впала під копита коней. За нами їхали інші фіри і я не міг її підняти. Чекав, що вона ось-ось вибухне. Але жодного вибуху не було.

Так ми їхали всю ніч, а над ранком надлетіли тітовські літаки і мабуть трохи постріляли. Переїхали ми через якесь свіжозбомбардоване містечко. На вулиці стояв фольксваґен, в якому сиділи якісь військові старшини, що так і згоріли в машині. На полі знову надлетіли літаки і знову нас обстрілювали. Не пригадую, чи ми втікали від них, чи просто іґнорували їх і їхали далі. Перед Юденбургом був якийсь потічок, я зліз з воза і запитав візників як довго буде тривати перепочинок та годівля коней. Мав намір за цей час сходити до потоку і помитися. Вони відповіли, що стоятимуть приблизно півгодини.

Я сховав свій МП під речі, взяв з собою щось, щоб повитиратися, і пішов за 50 кроків до води. Там скинув з себе пояс та блузу, помив лице та шию, повитирався, вдягнувся і повернувся до воза. Перевіряю, чи є мій МП, а по ньому вже й слід застиг. Не знаю, хто це зробив, але видно, що знав, що йду митися. Вкрали разом з запасними магазинами. Махнув я на це рукою і так позбувся прикрости віддавати його англійцям.

Тим часом біля возів зчинився переполох, що совети вже в Юденбургі. Треба було знову втікати від них. Але куди? В гори на південь. Над'їхав якийсь ДКВ, схожий на фольксваґен, але більш квадратний. В ньому сиділи якісь вояки і я, тепер вже не маючи МП, мав вільні руки і тому схопився за авто. Їхав, лежачи животом на лівому

болотнику (крилі над колесом). Аж тут з протилежного боку під'їхало авто, де знаходився Козак. Той запитав, куди я їду. Кажу, що большевики вже в Юденбургу, але він в це не вірить, бо вони якраз туди їдуть. Я зістрибнув з авта і знову повернувся назад. На дорозі стояло вантажне авто. Якимсь ми його зремонтували, посідали і пробували їхати. Славний Юденбург за кілька кілометрів від нас, але знову повертаються звідти люди і кажуть, що на мості стоять большевики, а попри них іншою дорогою ніяк не можна перейти.

Дізнаємося, що перед містом є дорога через гори і деякі відділи будуть намагатись нею перейти і оминувши місто, дістатися до Шпітталь, а далі вже як вийде.

Перед тим, як ми далі вирушили в гори, кухар якоїсь сотні наварив макаронів з м'ясом. Ми були голодні і їли, аж вуха тряслися. Поївши та закуривши, вирушили в дорогу. Стрімкими дорогами тягнули бідні коні доверху навантажені вози всіляким добром. Люди йшли пішки попри вози і деколи підтримували вози, щоб їхали дорогою. Спочатку ми йшли лісом, але пізніше вийшли з нього на голі скелі. Далі було важко.

Лісом вздовж дороги плив гірський потічок. Не знаю чому, але мені дуже захотілося пити. Біля мене йшов штурман Климків, який що кілька кроків набирав воду до польової фляжки і ми тут же її випивали. Це тривало довгий час, аж поки ми не вгамували спраги. Колона була досить довга. Десь на її початку один віз разом з кіньми полетів у пропасть. Бідні були ці коні, коли почули, що віз втратив рівновагу і тягне їх в провалля. Вони страшно іржали, аж поки не розбились до виступаючих скель.

Так з великими труднощами перейшли ці гори, а наступного дня прибули до місцевости, де вже була австрійська тимчасова поліція з червоно-біло-червоними пов'язками. Вони нас не чіпали і не перешкоджали

нашому проїздові. Ми зайшли до однієї хати і на стіні побачили карту цієї околиці. Тут ми точніше зорієнтувались, де ми знаходимося і якою дорогою йти далі до Шпіттала. Ми питали в них, чи можуть нам дати цю карту, але щоб не входити в суперечки з австрійцями, я вирішив перемалювати цю частину, яка була нам потрібною для дальшого маршу.

Було це в маленькому присілку Гефт, з якого опісля ми переходили через села Гітенберг, Готтарінг, Цвішенвессерн, Зільберег, Альтгофен, Штрасбург, Цвайніц, Гурк, Кляйн Кледніц і не вступаючи до Фельдкірхен пішли до Гнесау. На цьому мій «скетч» завершився. За картою ми мусіли йти на Патергассен, Патерг, Бад, Кяйнкірхгайм, Редентгейн, Дебріях, Деллях, Мільштадт і Зеєбоден. Після того мав бути Шпітталь над Дравою.

До цього часу ми йшли без пригод, але в одній з цих місцевостей, коли ми переходили через ліси, хтось з нової австрійської міліції кинув ручну ґранату, яка поранила в руку шарфірера Маєра. Руку перев'язали санітари і пішли далі. Десь перед Шпітталем, мабуть в Мільштадті, ми побачили якийсь залишений табір, оточений колючим дротом та пустими бараками для людей. Тут було повно соломи та панував якийсь дивний сморід. Ми чимшвидше вийшли з нього, поки хтось не замкнув брами. Розташувались на нічліг у чистому полі. Недалеко плила ріка Драва з швидкою та холодною течією. Навколо нас стояли високі засніжені гори. Мабуть це були так звані Доломіти. Помимо крижаної води, ми все-таки сполоснули з себе дорожню пилку. Я знайшов якийсь пістолет і з розмаху кинув у річку.

З нами були наші троси. В одному з них був стрілець Лялька, якому я, ще будучи під замком, передав свої штани, куплені у Бреслау перед виїздом на фронт. Причиною було те, що мої чоботи мали шкіряні підошви, які дуже ковзалися на горбах біля замку. Тому я віддав

їх до тросу, а собі взяв звичайні «кайльгозе» як і всі стрільці. А ще до того вище черевиків в кістці я намотав короткі обмотки, що тримали мої ноги стійкіше, а зольнеґлі не давали ховзатися. Я й забув про ці штани і чоботи, але нагадав собі аж тепер, коли його побачив.

Видно, що англійці стежили за нами і можливо знали, куди ми прямуємо. Як тільки ми стали табором, над нами появився літак і скинув кілька великих коробок м'яса. При цьому був вбитий один кінь, якого коробка вдарила по голові. Після появи літака до нас позбігалися селяни, але ми їх відігнали, подарувавши при цьому забиту коняку. Розклали вогонь і почали щось варити з наших запасів. Лялька мав фотоапарат і дав комусь зробити нам пам'ятну світлинку. На цій світлинці, згодом я впізнав ушу Головка, ушу Смука, стрільця Ляльку, кухаря Крайника та себе.

Вдень нам було добре, бо пригрівало сонце, але ввечері вогонь був єдиним нашим порятунком, бо ночі були дуже холодні. Побули ми так зо два дні і крім «нашого» літака ніхто нами не цікавився. Згодом до нас прибули кілька вантажних авт з англійськими вояками. Вони наказали нам скласти зброю, за винятком особистих та конче потрібних речей. Перед тим, як нам про це сказали, я роздобув ще один чеський пістолет з кобурою, причепив на пояс з другого боку від свого (так як це роблять ковбої) і разом з поясом заховав під блузку. Вони сказали, що старшини можуть не здавати пістолетів.

Не пригадую собі, коли появився в нашій групі хорунжий Ратушинський.

Нас посадили в англійські авта і повезли через Тарвізію, «пасс» в сторону Удіни. Там казали здати пістолети та інші речі, які вояки ще мали при собі. Після того вимагали від нас дати слово чести, що більше нічого не маємо. Слово чести не допомогло, бо після того нас обшукали і в мене навіть забрали циркуль. Ще

коли ми їхали автом, я позбувся моїх пістолетів, а набої розкидав по піску. Тоді настала зміна охорони і замість звичайних «томмі» нас забрала якась жидівська бригада з зірками Давида на раменах. Ми трохи потерпали під їх охороною, не знаючи, коли вони нам почнуть віддячуватися, але нічого такого не було.

З Удіни нас перевезли до Венеції, а звідти дорогою віа Адриатика аж до Беллярії до табору. Перейшли ми через якусь річку, що власне була потічком і тоді хтось промовив, що це річка Рубікон. Щось пригадую собі за цю річку, але не пригадую, про що була мова.

Увійшли ми до того табору, в якому зовсім нічого не було, крім одинокого будинку. В ньому розмістився штаб табору. Ми спали під голим небом, а при дощі вживали індивідуальні палатки. Табір був на місці італійських виноградників і всі радили собі як могли. Добре, що рідко коли падав дощ. Погода була сонячна і все тепліша, бо починалося літо.

Ми розділились по номерах колишніх 29, 30 та 31 полків. Окремо групувались фізілери, артилеристи і інші. Всі намагались відшукати свої частини. Щодня робили збірку по сотнях і англійці нас перераховували. Я був сотенним першої сотні і зі мною були стрільці, з якими я постійно був на фронті. Наступного дня я постановив відшукати свого вуєчного брата Осипа Зачка, який мав бути у 30 полку. Кожного разу, коли я після збірки та здачі звіту приходив до його полку, його вже там не було, але казали мені що він є, що тільки щойно був, але десь пішов. Важко було шукати, бо тут зібрали цілу дивізію. Нарешті ми зустрілись і щиро обнялись, бо не бачились ще від 1941 року.

Я запропонував йому перейти до мого полку та сотні, на що він погодився. Я пішов до його сотенного і ми швидко полагодили необхідні формальності. Брат забрав свої речі і перейшов до мене. Спали ми поруч.

Пригадую ще, що незабаром після нашого полонення, коли ще ніяке життя в таборі не було налагоджене, хтось наказав: «Овад, прибути у вказане місце». Я зразу ж туди пішов, але там вже був якийсь другий Овад, обершарфірер або гауптшарфірер, якого саме й викликали. Там ми познайомились, але потім я не прагнув з ним зблизитись і мати якісь контакти. Знаю тільки, що пізніше він був членом аматорського гуртка і брав участь у деяких виставах. На диво, всі що там виступали, є (на світлині), але його між ними немає. Називався він Мирослав Овад, а моє ім'я Ярослав. Не знаю, як пізніше склалась його доля, але дізнався, що опинився в Гамбургу і проводив якісь ґешефти.

Зранку пробуджував нас сиґнал труби. Це була «рання зоря» і всім треба було вставати. Під вечір, після перевірки була «вечірня зоря», а коли потрібно було лягати спати, то трубою ще раз подавали нам сиґнал. У перші дні табірної життя взяв до нас балак комендант табору. Не пам'ятаю, про що він говорив, але почав свою промову словом «козаки». Багато наших не дуже любили цей вислів, але казали «чим горшок накіпів»... І нічого тут не вдієш.

Не буду дослівно переказувати всього того, що робилося в таборі протягом нашого перебування, бо були речі, до яких я не був причетний. А все те та різні статті наших «чільних» людей зібрав і впорядкував колись стрілець, а пізніше наш побратим Всеволод Будний у книжці «Ріміні», яка давно вже опублікована. Тому обмежуся описом окремих випадків, до яких я був причетний і які стосувалися мене особисто.

Багато клопоту ми мали з советськими комісіями, які спочатку по-доброму закликали людей їхати «на рідину», а коли це їм не вдалося, то почали десятками переслухувати людей і зокрема намагалися відділити старшин, яких перевели до іншого табору. 15 липня вони заїхали до табору разом з англійською охороною,

але їх освистали. Не знаю, як цей свист пояснювали собі англійці, бо в них під впливом американців це може означати щось зовсім протилежного, ніж в нас. У нас свист є знаком невдоволення, а не захоплення.

Було й таке, що совети намагалися позбутися старшин, бо ті нібито впливали на стрільців і перешкоджали їхній роботі. Тоді стрільці замкнули браму і не допустили советів у табір. Вони повідомили англійцям, що в таборі «бунт» і опісля зразу прибув англійський генерал. Йому стрільці негайно відчинили браму, чемно вітаючись, пропустили в табір, показуючи, що в таборі жодного бунту немає. Одного разу, коли советські офіцери зайшли в табір займатись своєю пропаґандою, то наші хлопці перевернули вгору колесами їхнє авто. Все-таки, помимо нашого опору, большевикам вдалося намовити до виїзду «на рідину» кілька сотень людей. Це виглядає дуже дивним, бо всім відомі були звірства большевиків, які вони робили від 1939 року, щоб винищити в Галичині заможних українських селян, інтелігенцію, а решту людей перетворити на державних рабів, на залежну від усього бідноту, яка буде вірити, що так і має бути та буде вихваляти советську конституцію.

Це були неспокійні часи, бо ми все-таки побоювалися, що англійці можуть зробити з нами те саме, що з козаками, не дивлячись на їхній опір. Ще 4 червня нас автами перевезли в табір «5Ц» в Беллярії, де всі ці випадки з большевиками відбувалися. Помимо того, що нас дуже погано годували, в наших стрільців знайшлися сили, щоб це все перебути і пережити та з Божою допомогою дійти до наміченої мети.

Нам видавали кекси і то такі малі, що за додаткового кекса люди могли «і рідного батька продати». Деякі вимінювали кекси на тютюн та інші речі. Були й такі, що готові були з'їсти живу мишу чи щось інше, щоб виграти заклад на кекс. В таборі я

вперше побачив живого скорпіона, якого зловили стрільці. Коли він зрозумів, що в нього немає виходу і він не зможе вирватися на свободу, то почав сам себе колоти отруйним хвостом. Він загинув, але дав приклад для роздумів багатьом нашим людям, як себе повести у безвихідній ситуації.

Так ми сиділи, большевики забавляли нас своїми репатріяціями, збірки були двічі на день, а трубка нам грала щоденно по три рази. Але 17-18 жовтня 1945 року нас перевезли в табір Ріміні. Це був зимовий табір, де ми перебували аж до втечі або виїзду в Англію у травні 1947 року. Тут ми застали вже все готове до нашого довшого побуту. Стояли великі подвійні шатра.

Розгорнулося повне табірне життя на цілу пару. Тут ми побудували дві церкви: католицьку та православну, театр — шедевр барокової архітектури, лазні, холодні душі, пошту та багато чого іншого. Стрільці мешкали в шатрах, а всі адміністративні приміщення знаходились в бляшаних напівбочках-бараках.

Як тільки стемніло, то під відкритим небом нам показували фільми. Відбувалися різні курси (серед них і дяківські), існувала гімназія. Для заспокоєння духовних потреб було декілька наших капеланів, а також часто приїжджали отці з Риму. Завітав до нас Кир Іван Бучко, з Америки та Канади приїхали д-р В. Галан, д-р В. Кушнір, сот. Богдан Панчук, канадський посол д-р А. Глинка з дружиною. Щоденно відбувалися Служби Божі. Особливо урочисто відбувалися свята Різдва, Воскресіння Христового та національних свят: 22 січня, Крут, Базару, Апелю Полеглим.

Особливо весело святкували обливаний понеділок. Хлопці бігали поміж шатрами з відрами води і щедро поливали один другого. До цього видовища з великим зацікавленням приглядався англійський вартовий з своєї вежі. Він відклав кріс, тішився та плескав в долоні немов дитина, коли хтось когось обливав. Стрільці

вирішили і його зробити учасником свята. Підкралися під вежу і вихлюпнули на нього повне відро води. В один момент він став немов мокра курка, але тим не дуже журився, бо під гарячим італійським сонцем його однострій швидко висох.

Спочатку, після нашого перевезення до Ріміні, я часто заходив у стрілецькі шатра, щоб знати, як живуть стрільці і які потреби мають. В одному шатрі були самі львів'яни, які розмовляли між собою львівським жаргоном. Були це Рибак, Солодкий та Кордюк. Одного разу, коли я йшов попри їх шатро, а вони перед тим отримали якийсь додаток, то запросили мене на чарку. Випили ми одній, другій та третій і з якихось причин вони стали між собою сваритись. Дійшло до того, що один з них витягнув складаний ніж і обіцяв другому «скроїти камізельку». Я довго не чекав і швидко забрався від них, щоб не бути свідком п'яної бійки і не мати згодом підстав для їхнього покарання.

Це був час коли по всьому табору творилися різні «інституції» і з моєї сотні відійшли: Маєр — на матуральні курси, Климків — на пошту, Крайник — став постійним кухарем, деякі перейшли до «робітничої сотні». Уша Головка перейшов у спортивну команду і став боксером в найлегшій вазі (вага «пера»). Якимось це сталося, коли ми говорили про Головка і почали в'яснювати деякі боксерські удари разом з їх показом, то уша Смук при показі вдарив мене в ніс. Я зразу відскочив назад, він — теж, і кинувся перепрошувати мене. Я зрозумів, що це було не навмисно і вибачив цей випадок.

Тепер дещо про себе. Я відповідав за першу сотню 29 полку і двічі в день здавав звіти. Не дивлячись на це англійці нас таки рахували. Нашим полковим спершу був хорунжий Вашкович, до якого я не мав симпатії, не дивлячись на всі його позитивні риси. Потім поставили поручника Родіона Бартощука, якого я також не дуже

схвалював, помимо тих заслуг, які він мав. Не знаю, чи у всіх полках так було, але одного дня він доручив мені виконувати обов'язки чергового старшини, щоб я чимось (сам не знаю чим) займався. Нас у школі ніколи не вчили про порядок денний внутрішньої служби, бо на це не було часу. А тут, у таборі, коли нас пильнують англійці, він хотів завести такий порядок як був у казармах за старих добрих часів. Мені це було дивно. Крім того, не було жодного полкового штабу, де би мав знаходитись черговий. Оскільки того дня «шафа грала» (тобто показували кіно), то я пішов дивитись якийсь фільм, якого ще не бачив. Коли повернувся назад, полковий почав мені читати отченаш і за кару призначив робити цю саму службу наступного дня.

Щоб не дармувати, я дістав від когось самовчителя італійської мови, переписав його і почав вчитися. Одночасно вивчав і французьку мову. Від о. Е. Кордуби отримав підтвердження своєї метрики і після того записався на курси шоферів. Теорію я знав добре, але хотілося самому поспробувати водити авто. На курсах була велика вантажна машина, на якій ми мали навчатись їзди. Сів я за кермо і спершу їхав повільно, поки не звик до швидкості, а далі їхав швидше, але не перевищуючи граничної швидкості. Тоді наш інструктор заявив, що з мене не вийде добрий шофер, бо надто швидко їду. Письмові іспити проводив поручник Б. Підгайний і я 23 червня 1946 року отримав права водія.

Також я відвідував курси «топ-денсінг», але через якийсь час зрозумів, що з «тієї муки не буде хліба» і припинив їх відвідувати.

Ситуація з харчуванням в таборі дещо покращилась. Я мав право тримати при собі помічника-чуру. Він за це отримував харчовий додаток. Зрозуміло, що чурою я призначив свого вуєчного брата. Пригадую, що зі мною в таборі були Лев і Антін Рудавські, юнкер Орест Грабик, старший вже віком стрілець Бурлак, якого ми називали

«дядя». Лев був бунчужним нашої сотні, а Бурлак був його чурою. Антін також був підстаршиною, у польській армії він був підпоручником, але разом з Левом їх не підвищили у званнях. До війни він вивчав право і до нього заходили знайомі правники (Лев Стеткевич, Б. Левицький, Сьокало). У нашому шатрі вони могли пограти в карти, поділитись найновішою інформацією, покритикувати когось, щоб в кінцевому результаті «забити» трохи часу.

Не знаю як їм це вдалося і звідки вони отримали гроші, але купили собі цегли і вимурували всі чотири стіни. На них наклали наше шатро. Опісля всі зробили собі дерев'яні ліжка і далі мешкали в мурованній «віллі». Бурлак зранку і ввечері ходив на кухню і приносив нам чорну каву, а також звідти приносив нам обіди.

Наші стрільці намагались прикрасити свої домівки своєрідними клумбами перед входом. Робили їх з квітів або різного роду камінців, викладали тризуби або леви, або просто мистецькі написи з назвами полків та інших підрозділів. Один стрілець зробив макет замку в Гляйхенбергу і доклав до цього ще своєї власної фантазії, виробляючи додаткові башти. Англійцям це дуже сподобалось і один навіть хотів купити цей макет, але не міг цього зробити, бо замок був зроблений із землі, а мури та вежі — із землі, змішаної з цементом. Ці майстерні витвори наших стрільців стали своєрідною візитною карткою табору. При виконанні деяких артистичних робіт часто приходили старші англійські офіцери і спостерігали за роботою, а ми, дивлячись на них, дивувались їхній терплячості та повільності.

Траплялось, що в таборі помирали стрільці. Переважно вони помирали в шпиталі Чезенатано, що містився за кілька кілометрів на північ від Ріміні. Туди перенесли наших медсестер з Ріньоне. Наших вояків поховали в Червії, поставивши їм гарні військові хрести та меморіальну дошку, але пізніше їх всіх разом з

іншими могилами полонених було перевезено до «Пассо делля Фура» між Болоньєю та Флоренцією. Разом ми залишили там 39 гробів. Похований там також хорунжий Іван Іваник, товариш з вишколів, який помер в Ріміні після проведеної операції на апендицит. Після операції в шпиталі він захотів води, а хтось «мудрий» подав йому напитись. Помер перед обідом 20 травня 1946 року. Був він нашим добрим товаришем на всіх вишколах. Був він добрим знайомим Мотики та Старосольського, які постійно над ним жартували, кличучи «Іваник го-го-го».

Приходив до нашого шатра мій і Зачка краєнин зі Старого Самбора наш добрий знайомий Євген Гумецький, який протягом якогось часу навчав мене грати на гітарі і належав до таборового хору під керівництвом поручника Гумініловича, а пізніше Пасіки. 12 липня 1946 року ми дуже весело справляли свято Павла і Петра. Добре випили, говорили багато віців^[48], наробили багато світлин. Прийшов тоді до мене знайомий з передмістя Старого Самбора (з Смільниці) Володимир Корнацький. Служив він при українській поліції, але зголосився до дивізії, попав до Ріміні і тут знайшов мене. Приходив до нас часто і був дуже «цакіг» та «пририсовий».

В той час ми «вже поросли в пір'я», отримували з кухні добрі харчі і крім належних нам порцій мали ще «цузац»^[49]. Попродали деякі особисті речі і мали трохи італійських лір. Пошили собі цивільні одяги та дощовики, або купили їх в італійців. Брати Рудавські замовили собі в кравця шкіряні тірольські штани, якими дуже гордились. Маючи такі «ледергозен», могли сміло видати себе австрійцями-тирольцями.

З нашого боку ми намагались зробити все можливе, щоб якось звідси вирватись. Зачко пригадав собі, що наша тітка ще раніше виїхала до Америки і там вийшла

заміж. Пригадав її ім'я та адресу. Ми написали до неї і поцікавились, чи вона може надіслати нам «афідевіт»^[50], щоб ми до неї приїхали, бо в нашому таборі дуже скрутна ситуація. Листа ми вислали через отців у Римі, а через якийсь час отримали бажані «афідевіт». Це дуже нас втішило, але покищо нікого до Америки не пускали, тому далі жодних кроків у цій сфері ми не робили. З табору не було ніяких можливостей виїхати, але ми подумали, що з цього колись може щось вийти і тому заховали «афідевіт».

Одного дня я вирішив сам поїхати до Риму, виробити потрібні документи і самому побачити, що можна буде зробити надалі. Разом з робочою командою я вийшов за браму і добрався до найближчої залізничної станції, щоб сісти на поїзд до Риму. Тоді всі команди, що виходили поза дроти, мали справу з польським корпусом. Вояки цього корпусу нам співчували і допомагали як могли. Зі мною їхали кілька наших, що також хотіли втікати. Коли ми вийшли з авта, нас завели до якогось будинку із заслонами замість стін, а команди, з якими ми приїхали, пішли в свою сторону. Один з тих поляків намагався бути дуже офіційним і запитував, хто ми такі. Інші поляки його заговорили і він перестав нами цікавитися. Коли вже після обіду наші поїхали, ми ще протягом якогось часу побули в схованці, аж доки не прийшов один з корпусників і сказав, що можемо з неї виходити. Він завів нас до однієї італійської родини і передав нас в їхні руки. Також попросив, щоб нам купили квитки на поїзд до Риму. Ми не дуже потерпали про нашу долю, бо в найгіршому випадку нас могли повернути до табору. Ми були молоді, повні енергії і ніщо нас не лякало. Поїзд від'їжджав перед вечером. Ми розмістились в кількох місцях вагону і над ранком вже були в Римі. Не знаючи міста, сіли в трамвай, запитавши перед тим, чи їде він в сторону Пасаджіята дель Джіанікольо. Отримавши

позитивну відповідь, зайшли в трамвай і попросили кондуктора, щоб вказав нам, коли виходити. Коли приїхали, то ледве знайшли цю вуличку.

Прийшовши туди, я попросив побачення з Кир І. Бучком, бо сподівався з його допомогою вибратись на навчання до Іспанії. Не буду фантазувати, як там далі було, але зазначу, що з того побачення нічого не вийшло, бо вибрана для навчання група вже виїхала. Мене потішили обіцянками на майбутнє. Зате я дізнався, які потрібно було мати документи, щоб вільно пересуватись в межах Італії. Тому не витрачаючи даремно часу, я вирішив знову повернутись до табору, надіючись, що незабаром мене перешварцують і може навіть не зауважать моєї відсутности. Приїхав я назад до Пессаро і там через наші робочі групи знову дістався до табору.

Для всіх моїх знайомих це було великою несподіванкою, а також і для мене, тому що мій бунчужний поспішив зі звітом і подав мене як відсутнього. Тому я, хорунжий першої сотні, почав фігурувати, як якийсь невідомий стрілець. Зате я ставав при збірці між стрільцями і не ніс жодної відповідальности, тільки займався, самим собою.

Під час поїздки я мав можливість використовувати свої знання італійської мови і дізнався, чого мені ще бракує, щоб поповнити знання. Тим часом з табору почали втікати все більше старшин. І то найголовніші, про яких я б навіть не подумав. Переважно ті, яких дружини або рідня не дали про себе знати і їм не хотілося їхати з усіма до Англії «відробляти» за кекси, якими нас годували англійці. Родини з Інсбруку, Мюнхену чи Регенсбургу прислали своїм рідним посвідки, які вони повинні були представити владі, якби їх зловили при переході кордону. Ми, використовуючи зразки печаток, самі почали їх виробляти, і вписували у підроблені посвідки прізвища, які були потрібні. До мене

через свого довіреного звернувся поручник Підгайний, прохаючи, щоб я звернувся до українського комітету в Інсбруці. Я погодився і почав над цим працювати. Це було одне з джерел нашого доходу. Друге джерело — це перепродаж англійських цигарок, які купували десь в околицях Торіно, і перепродували в таборі. Спробував я раз із Зачком, але тільки повернули собі гроші, не враховуючи витрат на квитки. Забагато вже було цигарок на ринку і ми трохи запізно до цього взялися.

Помимо моєї першої невдачі з нашими офіційними чинниками — світськими і духовними, ми не покидали своєї ідеї на майбутнє. З часом я побачив, що мої знання італійської мови приносять мені успіхи і почав всіляко їх поглиблювати. Одночасно продовжував вивчення французької мови. Наступного разу, коли я знову вибрався до Риму 22 грудня 1946 року, в поїзді я зустрів Олесь Масляка, полковника Барвінського та ще трьох осіб, прізвища яких я вже забув. Їхали ми туди, щоб виробити собі в італійській владі документи для легального проживання в Італії. Перш, ніж іти на прийом у відповідні установи, ми зайшли на площу перед церквою св. Петра і побачили як Папа благословляв всіх присутніх на площі людей. Я навіть маю світлину цього моменту.

Спочатку ми пішли в префектуру, де за оплату отримали нотаріальну посвідку, підтверджену чотирма підписами, про те, що ми не були карані в Італії. Потім заповнили два примірники «соджіорно»^[51], подаючи адресу комітету: Пассаджіята дель Джіянїкольо, ч.7. Якщо хтось не мав свідків, які вимагались по закону, то перед сходами стояли охочі, щоб посвідчити за певну винагороду. Так зробили ми з Масляком, а чи зробив так полковник Барвінський — не знаю. Я отримав також посвідчення з Комітету, підписане Поліщуком, про те, що я такий-то є студентом, бо такий запис я мав на

студентському посвідченні, але за порадою Поліщука я подав, що слюсар. Проте він передав це неправильно і замість слюсар в посвідченні мені записали професію бляхар.

Що далі сталося з іншими, я не знаю, але вирішив перечекати свята і з чиеюсь допомогою винайняв кімнату в однієї старшої італійки, де я перебував, оглядаючи Вічне Місто. Одного разу ми трохи випили і я пізно повернувся на квартиру. Господиня вже переживала, але я їй пояснив, що це «джіорно ономастіко»^[52] і вона заспокоїлась. Початок 1945 року я зустрів у Празі, а 1947 року в Римі. Через кілька днів після цього я знову виїхав до табору.

Тепер, маючи все необхідне для втечі, я був готовий кожної хвилини це вчинити, але очікував тільки сприятливої ситуації. Мій брат не захотів втікати зі мною, зате Корнацький був радий, що має когось до компанії. Момент для втечі таки наступив. 20 квітня 1947 року я, Володимир Корнацький, Микола Бей, Іван Бойко, хорунжий Ткачик та Онисько Безушко виїхали з нашого табору до Риму. Там ми зайшли до українського комітету, де отримали дальші вказівки, як виїхати до Франції. Звідти ми поїздом прибули до Торіно, а там отримали дальші вказівки, як і де перейти границю до Франції. В поїзді до нас приєдналися ще троє втікачів. Разом стало десять осіб і я аж почухав потилицю, бо з такою групою можна було йти в атаку, але як прослизнути через кордон? Тим більше, що тільки один з них знав трохи французьку мову і вся відповідальність лягала на мене.

notes

Примечания

1

Предмістя

2

Вискочку

3

Гарматне м'ясо

4

Канцелярія

5

Виконання вправи «лягти-встати»

6

Лягати на землю

7

Вечірня перевірка

8

Полігон

9

Відвідини

10

«Поділяй та пануй» (лат.)

«Добровольці»

«Я присягаю перед Богом цією святою клятвою, що в боротьбі проти большевизму буду беззастережно слухатись найвищого воєначальника німецького вермахту Адольфа Гітлера і хочу як відважний солдат посвятити своє життя постійному виконанню цієї клятви»

Обмежники

14

«Продовжуйте»

15

Склад одягу

«Тримати язик за зубами»

Різдво

18

«Приготувати зброю до пострілу»

«Вогонь»

20

Обоз

21

Скоростріл

«Чути балачки, що тільки 200 днів»

23

Труба

«Я повинен розмовляти голосно»

Гірчиці

Бруду

Зміна стрільців

Викопати

Прилад для чищення, ланцюжок зі шматкою на кінці

30

Чорт

«Фіреп не біжить»

«Але швидко йде короткими кроками»

Віжок

Ремені від сідла

Столи з піском

Школа зброї

Тепер Вроцлав

Готель

39

Готель

40

«Нема моєї зброї»

41

Затишно

Міцевість

Вістові

Винищувальний загін

46

Розпізнавальний знак

Кобуру пістолета

Жартів

Запрошення

Документ про побут в Італії

Іменини